

**TEXT LITE
WITHIN THE
BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192864

UNIVERSAL
LIBRARY

P—391—29-4-72—10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

1 No. M 83
S 85 M Accession No. M 947
thor
le
रहईन बेक. जॉन.
भून इज साइन.

A book should be returned on or before the date last marked below

मून इज डाऊन

लेखक :

जॉन स्टार्इनबेक

अनुवादक :

ग. कृ. गणेशजोशी

महाराष्ट्र ग्रंथ भांडार, मुंबई ४

प्रकाशकः
शंकर
वामन
कुलकर्णी
महाराष्ट्र
ग्रंथभांडार
मुंबई ४

आवृत्ति
पहिली
१९४६

किंमत
अडीच
रुपये

मुद्रकः
वसंत
केशव
पडवल
प्रदीप
प्रिंटिंगप्रेस
विजयनगर
दादर १४

स्वातंत्र्य लढ्यांत जनतेच्या आघाडीवर

राहून प्राणार्पण करणाऱ्या

पुरोगामी लेखकांस—

प्रकरण १ लें.

पावणे अकराला सर्व कारभार आटोपला. शत्रूंनी शहरांत प्रवेश केला, शहराचं संरक्षण करणाऱ्याचा पराभव झाला, व लढाई संपली. जंगी मोहिमे-प्रमाणेच शत्रूंनी या छोट्या मोहिमेची काळजीपूर्वक तयारी केली होती. या रविवारी सकाळीं पोस्टमन आणि पोलिस दोघेही, शहरांतील स्टोअर्सचा सुपसिद्ध मालक, मि. कोरेल याच्या होडींत बसून, मासे मागवला गेले होते. त्या दिवसापुढी त्यांनी आपली होडी त्याच्या हवाला केली होती. पोस्टमन व पोलिस समुद्रांत कितीतरी लांब गेल्यावर, त्यांना शिपायांनीं भरलेल्या काळ्या छोट्या होड्या शांतपणे येताना दिसल्या. ते शहरांतील अधिकारी असल्याने या होड्यांचा तपास करणं हें त्यांचच काम, म्हणून त्यांनीं आपली होडी बळवली, पण ते बंदराला येऊन लागण्याच्या आंतच, शत्रूंच्या तुकडीनें शहराचा ताबा घेतला होता. इतकंच काय पण या दोघांना टाऊन हॉलमधील खुद्द त्याच्या कचेरींत जायला मिळेल, व त्यांनी जेव्हां आपला हक्क बजावण्याचा हट्ट धरला, तेव्हां त्यांना युद्धकैदी म्हणून गिरफदार करण्यांत येऊन शहरांतील तुरुंगांत डाबण्यांत आले.

शहरांतील स्थानिक शिपाई एकूण बारा. पण स्टोअर्सचा मालक मि० कोरेल याने, या रविवारी सकाळीं, त्यांना जेवणखाण पुरविलं, काडतुसं, निशाण दिलीं, व नेमबाजीच्या शर्यतीसाठीं बक्षिसं पुरविलीं, एवढंच काय परंतु, सहा मैल लांब, टेंकड्यांच्या मार्गं असलेली आपल्या मालकीची रानांतील निसर्गरम्य मोकळी जागासुद्धां दिली. स्थानिक शिपाई, शरीरानें उंचनिच, मजबूत पण निर्धास्त व कपड्यांच्या बाबतीत थोडेफार निष्काळजी होते.

त्यांनीं विमानांची घरघर ऐकली, पॅराशूट खाली येतांना पाहिल्या व ते तडक शहरांत धांवत आले. शहरांत येतात, तों रस्त्याच्या दुतर्फा मशीनगन्स लावून ठेवलेल्या. या शिपायांना लढाईचा व त्यांतल्यात्यांत पराभवाचा बिलकूल अनुभव नसल्यानं, त्यांनीं गोळ्या झाडल्या. क्षणमात्र मशीनगन्स खटखटल्या. सहाजण ताबडतोब ठार झाले, तीन जबर जखमी झाले व तिथे बंदुकांनिशीं टेंकड्यांत पळून गेले.

साडेदहाच्या सुमारास शत्रूचा पितळी बॅंड, शहरातील चौकात, मधुर गाणीं वाजवीत होता. शहरांतील नागरिक, आश्चर्यानें आ वासून, व चकित होऊन संगीत ऐकत होते, व हातांत सब-मशीन-गन घेऊन फिरणाऱ्या राखी पोलादी टोप्या घातलेल्या शिपायांकडे रोखून पहात होते.

दहा-अडतीसच्या सुमारास, बंदुकीच्या गोळ्यांना बळी पडलेल्या सहा-जणांना पुरण्यांत आलं; पॅराशूटच्या घड्या घालून झाल्या; ती तुकडी मि० कोरेलच्या धक्याजवळील वखारांत उतरण्यास गेली. या ठिकाणी एका संबंध तुकडीला पुरतील इतक्या कॉटस् व ब्लॅकेटस्, व्यवस्थित लावून ठेवलेली होती.

“कर्नल लॅन्सर याला भेट देण्यात यावी,” अशी औपचारिक विनंती बयोवूद्ध मेयर आर्डेन याला पावणे अकराच्या सुमारास करण्यात आली. ही भेट मेयरच्या पाच खोल्यांच्या वाड्यांत होणार असून, भेटेची वेळ बरोबर अकरा अशी मुक्रर करण्यांत आली.

राजवाड्याचा दिवाणखाना प्रशस्त व सुंदर होता. दिवाणखान्यांतील मढविलेल्या खुर्च्यांची जुनाट अस्तरं फाटलीं होती व त्या, अशा कांही एकाला एक लावून ठेवल्या होत्या कि जणूं कांहीएक काम नसलेले पुष्कळसे नोकर-चाकरच खडे आहेत. जवळच विस्त्व ठेवायची, कमानदार, संगमरवरी दगडांची जागा होती. तिथं आंत लहानशा शेगडींत रसरशीत निरवारे असून जवळच कोळशाचा डबा होता. त्यावर हातानं चित्रं काढलेली होती. फळीवर मोठालीं पुष्पपात्रं असून, मोठं चिनी मातीचं घड्याळ होतं, घड्याळावर घडपडणाऱ्या लहान लहान देवदूतांची चित्रं काढलेली दिसत होती.

दिवाणखान्याच्या भिंतीवर लालभडक रंगाचा कागद लावला असून त्यावर सोनेरी आकृति काढल्या होत्या; लांकूडसामान पांढरंछुन्न, सुंदर स्वच्छ होतं. घाबरलेल्या पोरापुढं, अचाट शौर्यानं मोठाले कुत्रे उभे आहेत, अशी चित्रं भिंतीवर रंगविलेली होती.

शेगडीपार्शी दाढीवाला, म्हातारा डॉक्टर विंटर बसला होता. 'याचा पोशाख साधा असून त्याची मुद्रा सात्विक होती. हा डॉक्टर असून शिवाय शहरांतील नव्याजुन्या लहानसहान घडामोडींची जणू चालता बोलता इतिहासच होता. आश्चर्यानं पहात असतां, त्याचा माडीवरील हाताचे आंगठे फिरवायचा चाळा चालू होता. डॉक्टर विंटर इतका साधा होता कीं एकाद्या गंभीर माणसालाच, हा गंभीर आहे हें कळलं असतं. आगठे फिरवायचा आपला चाळा, मेयरचा नोकर जोसेफ, याच्या लक्षात आला कीं काय हें पहाण्यासाठीं, त्यानं जोसेफकडे पाहिलं.

“काय अकरा वाजता ?” डॉक्टर विंटरनं विचारलं.

“होय. चिठ्ठात अकराची वेळ दिली आहे.” जोसेफनं लक्ष न देता उत्तर दिलं.

“तू चिठी वाचलीस ?”

“नाही. मेयरसाहेबानी मला वाचून दाखविली.”

एवढं बोलून जोसेफ खुर्च्याकडे वळला. मागच्या वेळी आपण खुर्च्या लावून ठेवल्या त्यानंतर त्या हालत्या आहेत कीं काय हें तो पहात होता. जोसेफ संवयीप्रमाणं फर्निचरकडे पाहून रागीट मुद्रा धारण करी, जणू कांही तें, उर्मट, फाजील, व मळकं बनलं असावचं कदाचित ! जगांत मेयर ऑर्डन लोकांचा पुढारी होता, तर जोसेफ, फर्निचर, चादीची भांडी, व पेलंबशा यांचा पुढारी होता. जोसेफ हा वयोवृद्ध असून शरिरानं किरकोळ पण गंभीर वृत्तीचा होता. त्याचं जीवन इतकं गुंतागुंतीचं होतं कीं गंभीर माणसालाच, त्याचा साधेपणा जाणतां आला असता. डॉक्टर विंटरच्या आंगठे फिरविण्याच्या चाळ्याचं, त्याला आश्चर्य वाटलं नाहीं, पण चीड आली. शहरांत परके शिपाई काय घुसले, आपले शिपाई ठार काय झाले, पकडले काय गेले ?

शहरांत कांहींतरी महत्वाचं घडत आहे, अशी जोसेफला शंका आली. आज ना उद्यां या सगळ्या घटनेबाबत जोसेफला मत बनवायला लागणार. डॉक्टर विंटरनं आपली खुर्ची इंचभर पुढं ओढली; हा, खुर्ची पुन्हा होती तिथं केव्हां ठेवतो याची जोसेफ वाट पहात होता.

डॉक्टर विंटर पुनः म्हणाला. “अकरा ? मग ते सुद्धां इथें येणार ? जोसेफ, मोठे वक्तशीर दिसतात हे लोक ”

त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून जोसेफ उत्तरला “होय.”

“वक्तशीर लोक ” डॉक्टर पुनः एकवार म्हणाला.

“होय.”

“वक्तशीर आणि यंत्रशीर.”

“होय.”

“आपल्या भवितव्याकडे ते इतक्या घाईन धांवतात, कीं जणू ते थांबायला तयार नाहीत. आपल्या खांद्यांनी धक्के मारून ते फिरती दुनिया पुढं ढकलतात.”

“होय, होय ” म्हणण्याचा कंटाळा आल्यानं, जोसेफ म्हणाला, “बरोबर आहे.”

जोसेफला संभाषणाची ही पद्धत आवडली नाही. कारण या संभाषणानं, कोणत्याही विषयावर मत बनविण्याच्या कामीं त्याला मदत झाली नसती. समजा, त्यादिवशीं तो जर सैंपाकणीला म्हणाला असता, “अॅनी, वक्तशीर आहेत बरं हे लोक.” त्याचा काय उपयोग झाला असता? अॅनीनं विचारलं असतं. “कोण लोक ? कशावरून ? ” आणि शेवटीं म्हणाली असती, “वेड लागलंय तुला, जोसेफ.” डॉक्टर विंटर जें कांहीं बोलत असे, तें त्यानं खालीं जाऊन अॅनीला कित्येक वेळां सांगितलं असेल, अॅनीला नेहमींच ते वेडगळपणाचं वाटे.

डॉक्टर विंटरनं, आंगठ्याकरून दृष्टि वळवून, जोसेफ खुर्च्या सारख्या करीत होता, त्याच्याकडे पाहून विचारलं “मेयरसाहेब काय करताहेत ? ”

“कर्नलचं स्वागत करण्यासाठी पोशाख चढवीत आहेत.”

“आणि तू इथंच ? तू नाही त्यांना मदत करीत ? त्यांनी स्वतःच कपडे घातले तर ते गबाळ्यासारखे दिसतील. ”

“मादाम त्यांच्या मदतीला आहेत. त्यांनी रुबाबदार दिसावे, असं मादामनां वाटतं. ”

“मादाम—” जोसेफ जरा लाजून म्हणाला. “त्यांच्या कानावरचे केंस कातरीत आहेत. कापतांना हुळहुळतं, म्हणून साहेब मला हात लावू देत नाहीत. ”

“हुळहुळतंच मुली ” डॉक्टर विंटर म्हणाला.

“पण केंस कापलेच पाहिजेत, असा मादामचा हट्ट आहे. ”

डॉक्टर विंटर एकदम हंसला. चटकन् उठून त्यानं आपले हात शेकण्यासाठी विस्तवाजवळ धरले. लगेच दुणकन् उडी मारून जोसेफनं खुर्ची नेहमीच्या जागीं सरकून ठेवली.

“काय आश्चर्य आहे आपल्या लोकांचं ? ” डॉक्टर विंटर म्हणाला, “आमचा देश रसातळाला चाललाय, आमचं शहर शत्रूनं जिंकलंय, मेयर जिकणाराचं स्वागत करायच्या तयारीत आहे, आणि त्याची बायको, त्याची मुंडी दाबून, त्याच्या कानावरचे केंस कातरीत आहे. ”

“त्याचे कान फार केंसाळ दिसायला लागले होतं, ” जोसेफ बोलू लागला. “कानच काय, भुंवयासुद्धा झुपकेबाज झाल्या आहेत. कानावरच्या केंसापेक्षा, भुंवयाच्या केंसानी, साहेब फार बेचैन होतात. फार त्रास होतो म्हणतात मादामलासुद्धा भुंवया कातरायचं जमेल की नाही, शंकाच आहे. ”

“ती करील खटपट, ” डॉक्टर विंटर म्हणाला.

“ते रुबाबदार दिसावे असं मादामनां वाटतं. ” जोसेफ म्हणाला.

दाराजवळील खिडकीच्या कांचेच्या तावदानांतून, पोलादी टोपी घातलेल्या इसमान आंत डोकावून पाहिलं; जरा वेळानं दार ठोठावल्याचा आवाज आला. खोलीतील किंचित उष्णतामय प्रकाश नाहीसा होऊन, करज्या रंगाचा उजेड त्या जागीं पसरला, असा भास झाला.

डॉक्टर विंटरनं घड्याळाकडे पहात म्हटलं, “ते लौकरच आले आहेत. जोसेफ दार उघड पाहू.” जोसेफने दार उघडलं. लांब कोट घातलेला एक शिपाई आत आला. त्याच्या डोक्यांत पोलादी टोपी असून खांद्यावर सब-मशीन-गन होती. त्यानं आसपास नजर फिरविली व बाजूला झाला त्याच्या-मागं, दारांत एक ऑफिसर उभा होता. त्याचा युनिफॉर्म साधा असून, फक्त खांद्यांवर त्याचा हुद्दा दर्शविणारी फीत होती.

ऑफिसरनं आंत येऊन डॉक्टर विंटरकडे पाहिलं. हा ऑफिसर म्हणजे एकाद्या इंग्लिश खानदानी गृहस्थाचा अतिशयोक्तिपूर्ण पुतळाचं! त्याला एका बाजूला मान वळविण्याची संवय असून त्याचा चेहरा लालबुंद होता; नाक जरा लांब व नजरेंत भग्न्यासारख होतं. पुष्कळशा ब्रिटिश जनरल ऑफिसर्सप्रमाणं, त्याला लष्करी पोशाखांत कमसंच वाटत होत. दारांत उभा राहून तो डॉक्टर विंटरकडे रोखून पहात होता. शेवटी त्यानं प्रश्न केला.

“आपणच मेयर ऑर्डिन काय?”

डॉक्टर विंटरनं स्मित करून म्हटलं, “छे: छे:! मी नाही मेयर ऑर्डिन.”

“मग, अधिकारी आहात?”

“छे:! मी या शहरांतला डॉक्टर असून, मेयरचा खेही आहे.”

त्या ऑफिसरनं विचारलं, “मेयर ऑर्डिन कुठं आहेत?”

“आपल्या भेटीसाठीं पोशाख करीत आहेत. आपण कर्नल असाल?”

“नाहीं, मी कर्नल नाहीं. माझं नाव कॅप्टन बॅटिक,” असं म्हणून, डॉक्टरकडे पाहून त्यानं किंचित् मान लवविली. डॉक्टर विंटरनं पण किंचित् मान लवविली.

कॅप्टन बॅटिकनं पुढं बोलायला सुरुवात केली. आपल्याला काय बोलायचं आहे याचा जाणीवेनंच की काय, त्याला बोलतांना थोडी पंचाईत पडत होती. “लष्करी नियमांप्रमाणें, कमांडिंग ऑफिसर आंत शिरायच्या आधीं, आम्हीं खोलीचा हत्यारांसाठीं झाडा घेतों. यांत आपला अपमान करण्याची इच्छा नाहीं.” मागं वळून त्यानं, “सार्जेंट,” अशी हांक मारली.

सार्जंटनं पुढं होऊन, जोसेफचे खिसे चांचपून म्हटलं, “कांहीं नाहीं.”

कॅप्टन बॅटिक, डॉक्टर विंटरला म्हणाला, “ माफ करा, पण आपली सुद्धा झडती घ्यायची आहे. ”

सर्जेंटन डॉक्टर विंटरचे खिसे चांचपले, त्याचा हात आंतल्या कोटाच्या खिशावर स्थिरावला. त्यानं खिशांत हात घालून, लहानशी, चपटी, काळ्या चामळ्याची पिशवी काढून, ती कॅप्टन बॅटिकला दिली. कॅप्टननं ती उघडली, त्यांत, लांब चाकू, सुया इत्यादि शस्त्रक्रियेचीं हत्यारां होती. पिशवी बंद करून त्यानं ती डॉक्टर विंटरला परत दिली.

डॉक्टर विंटर म्हणाला, “ हें पहा, मी आहे खेड्यापाड्यांतून फिरणारा डॉक्टर. वेळेवर सुरी मिळेल, म्हणून मला एकदां स्वयंपाक घरांतील सुरी वापरायला लागली. तेव्हापासून मी ही हत्यारं नेहमी जवळ बाळगतां ” लहानशी कातडी कव्हरची वही उघडीत, कॅप्टन बॅटिकनं विचारलं, “ यांत पिस्तुल असायचं ? ”

डॉक्टर विंटर उद्गारला, “ तुमची व्यवस्था कडेकोट आहे. ”

“ हं, आमचा स्थानिक इसम, इथं काही दिवस तयारी करीत होता. ”

“ मला वाटतं तुम्ही त्या इसमाचं नाव सांगणार नाही. ” डॉक्टरनं म्हटलं.

“ त्याचं काम आता संपलं आहे, तेव्हा आता त्याचं नाव सांगायला हरकत नाही. त्याचं नाव मि. कोरेल. ”

डॉक्टर विंटर आश्चर्य चकित होऊन उद्गारला, “ काय, जॉर्ज कोरेल ! छे अशक्य ! त्यानं या शहरासाठी कितीतरी गोष्टी केल्या आहेत. कां टॅकडॉंतील आज सकाळच्या नेम मारण्याच्या शर्यतीसाठी सुद्धा, त्यानं बक्षिस दिलीं. अस्सं, अस्सं ! म्हणून हा निशाण बाजीचा सामना ठेवण्यांत आला होता वाटतं ? आलं लक्षांत. पण जॉर्ज कोरेल, छे. अजून आपला यावर विश्वास बसत नाही ! ”

डाव्या बाजूचं दार उघडलं गेलं, मेयर ऑर्डन आला. येतांना तो उजव्या कानांत बोट घालून खाजवीत होता. तो आपल्या अधिकारी पदाच्या पोशाखांत असून, मेयरचा हुद्दा दर्शविणारी सांखळी त्याच्या गळ्यांत होती.

त्याच्या मिशा लांब पांढऱ्या व पसरलेल्या होत्या. त्याचे पांढरे शुभ्र केंस नुकतेच चापूनचोपून बसविलेले असल्याने, आतां पुनः ते उभे राहायला लागले होते तो आज इतके वर्षे शहराचा मेयर होता की “मेयर” हा शब्द, ही कल्पना, त्याच्याशी निगडित, झाली होती. मोठात्या माणसांनीं सुद्धा “मेयर” हा शब्द, छापलेला किंवा लिहिलेला पाहिला, की त्याच्या मनचक्षु-समोर मेयर ऑर्डनची मूर्ति चमकू लागे “मेयर” शब्दाची तो मूर्त-कल्पना होता. तो व त्याचं अधिकारस्थान एकात्म झालं होतं. अधिकार पदानं त्याला थोरपणा दिला होता, तर त्यानं अधिकार पदाला माणुसकीची जोड प्राप्त करून दिली होती.

त्याच्या मागोमाग त्याची पत्नी आली. ती शरीरानं किरकोळ असून, आंगाला सुरकुत्या पडलेली, परंतु दिसायला उग्र होती. उभ्या आयुष्यांत फक्त एक दोन वेळांच तिला त्याचा स्वभाव कळला होता पण त्याच्या स्वभावाचा जो भाग कळला होता तो मात्र अगदी पूर्णपणं. त्याचं कांहीं दुखतखुपत असलं, जेवण थोडं कमी झालं, वागण्यांत हलकेपणा किंवा निष्काळजीपणा असला, तरी तो तिच्या नजरेतून चुकत नसे; परंतु त्याचे विचार, ध्येय वा आकांक्षा, तिला कधी कळू शकल्या नाहीत. आंगठा चोखणाऱ्या मुलाचा आंगठा तोंडातून बाहेर काढावा त्याप्रमाणं तिनं मेयरपार्शी जाऊन त्याचं बोट कानांतून बाहेर काढलं, व हात बाजूला सारला.

“तुम्ही म्हणतां तितकं खुपत असेल असं नाही वाटत मला.” नंतर ती डॉक्टर विंटरला म्हणाली, “मला भुवयांना हात लावू देत नाही.”

“अग पण दुखतं ना,” मेयर ऑर्डन म्हणाला.

“बरं तुम्हाला तसंच राह्यचं असलं तर त्याला मी काय करणार ?” अगोदरच सरळ असलेली त्याची नेकटाय तिनं आणखी ओढून सरळ केली. डॉक्टर विंटरला ती म्हणते, “डॉक्टर तुम्ही आहांत इथं हें बरं आहे. कितीजण येतील तुम्हाला वाटतं ?” इतक्यांत तिचें लक्ष कॅप्टन बॅटिककडे जाऊन ती उद्गारली, “कर्नल ?” कॅप्टन बॅटिकने उत्तर दिलं. “नाही, मादाम मी कर्नल नाहीं. कर्नल येण्याची तयारी करण्यासाठी मी आलोंय. सार्जेंट !-”

सर्जेंट, उशा उलटून पहात होता, चित्रांच्या मागं कांहीं लपविलं आहे कीं काय हें तपाशीत होता. तो एकदम पुढं आला, व त्यानं मेयर ऑर्डिनचे खिसे चांचपून पाहिले.

कॅप्टन बॅटिक म्हणाला, “ माफ करा महाराज, लष्करी नियम आहे हा. ”

कॅप्टननं हातातील छोट्या वहीकडे पहात म्हटलं, “ मेयर साहेब, इथं दोन बंदुकी आहेत. ” मेयरनं उत्तर दिलं, “ बंदुकी ? हं छोट्या बंदुकी ? होय, माझ्यापाशी एक शॉटगन व एक शिकारीची बंदुक आहे. ” तो म्हणाला, “ कॅप्टन साहेब, मी आतांशा फारसा शिकारीला जात नाहीं. जार्सन जार्सन म्हणतो, हंगाम सुरू होतो पण मी घराबाहेरच पडत नाहीं. माझा शिकारीची थोक कमी होत चालला आहे. ” परंतु कॅप्टन बॅटिक, त्या बंदुकींचा मुद्दा सोडायला तयार नव्हता. “ मेयर साहेब, कुठं आहेत त्या बंदुकी ? ” मेयरनं गाल चोळीत विचार करून पाहिलं. “ मला वाटतं ”— बायकोकडे वळून तो म्हणाला “ कायग, बेडरूममधील कपाटांत हातांत घरायच्या काठ्या नि बंदुका आहेत ना ? ”

मादाम म्हणाल्या “ होय तिथंच आहेत कपाटांतील प्रत्येक कप-
ड्याला तेलाची घाण यायला लागलीय. कुठंतरी दुसरीकडे ठेवल्या असत्या तर बरं झालं असतं. ”

कॅप्टननं हांक मारली. “ सर्जेंट ? ” सर्जेंट बेडरूमकडे धांवला.

“ मला वार्डंट वाटतं-पण हें कटु कर्तव्य आहे. ” कॅप्टन म्हणाला.

एक दुबारी शॉटगन व खांद्याला अडकवायचा पट्टा असलेली, सुंदरशी शिकारीची बंदुक घेऊन, सर्जेंट खोलीत आला. दाराला त्यानं बंदुकी टेंकून ठेवल्या.

— कॅप्टन बॅटिक म्हणाला, “ अच्छा ! थॅक्स, मेयरसाहेब. थॅक यू मादाम. ”

तो उठला व डॉक्टर विंटरकडे वळून, अभिवादन करण्यासाठी म्हणून त्यानं किंचित् मान लवविली. “ थॅक यू डॉक्टर. कर्नल लॅन्सर तडक इथं येतील गुड मॉर्निंग ! ”

असं म्हणून तो पुढच्या दाराकडे गेला. एका हातांत दोन बंदुकी घेतलेल्या व उजव्या खांद्यावर सब-मशीन-गन, अशा थाटांत सार्जेंट त्याच्या मागोमाग गेला.

ते बाहेर गेल्यावर मादाम म्हणाली. “ पहिल्याप्रथम मला वाटल की हाच कर्नल. चागला होता दिसायला. ”

डॉक्टर विंटर कुत्सितपणं म्हणाला, “ छे तो कर्नल नाही तर कर्नलचं, संरक्षण करणारा होता. ”

मादाम विचार करूं लागली. किती ऑफिसर्स येतील कुणास ठाऊक ? तिनं जोसेफकडे पाहिलं तों, तो निर्लज्जपणं चोरून, त्यांचं संभाषण ऐकत होता. तिनं कपाळाला आठ्ठा चढाविल्या व त्याच्याकडे पाहून मान हलविली. त्यासरशी तो पुनः एकवार खुर्च्या झटकू लागला.

तिनं विचारलं, “ किती ऑफिसर्स येतील असं तुम्हांला वाटत ? ”

डॉक्टर विंटरनं बेधडक एक खुर्ची पुढे ओढून बसत म्हटलं. “ मला नाही ठाऊक. ”

ती जोसेफकडे पाहून म्हणाली, “ आम्ही विचार करीत होतो की त्यांना चहा द्यावा की दारू द्यावी ? समजा द्यायचं म्हटलं, तर कितीजण येणार हे कळत नाही, बरं समजा दिलं नाही तर काय करायचं ? ”

डॉक्टर विंटर डोकं हलवून हंसत हंमत म्हणाला, “ स्वरं सागायचं म्हणजे, बरेच दिवसांत आपण कुणाला जिकलं नाही, किंवा आपल्याला कुणी जिकल नाही. तेव्हां अशा प्रसंगी योग्य काय हे मला सांगता येत नाही. ”

मेयर ऑर्डनन आपलं बोट पुनः दुसऱ्या कानात घातलं होतं. तो म्हणाला. “ मला वाटतं आपण काहीच देऊं नये. मला वाटतं लोकांना तें आवडणार नाही. कां कुणास ठाऊक, पण त्याच्या बरोबर बसून दारू प्यावी, असं मला नाही वाटत. ”

तिनं शेवटी डॉक्टरला विचारलं “ पूर्वीच्या काळीं नसत का लोक, म्हणजे पुढारी, एकमेकाला शाबासकी देत-दारू पीत ? ”

डॉक्टरनं मान हलवून म्हणलं “ हं खरं आहे. ” पण तो पुढं म्हणाला. “ पण त्यावेळची परिस्थितीच निराळी होती. इंग्लिशमन शिकार खेळतो त्याप्रमाणं, राजे व राजपुत्र लढाईचा खेळ खेळत असत. शिकारंति कोल्हा मारला की, खान्याला शिकारी एकत्र जमतात त्याप्रमाणंच ते लढाई खेळणारे जमत. पण, मेयर ऑर्डन म्हणतो. ते बरोबर आहे, आपल्या मेयरनं शत्रूबरोबर दारू पिणं, लोकाना खपणार नाहीं. ”

मेयरची बायको म्हणाली, “ अँनी सागत होती की, लोक चौकात बंड वाजतोय तो ऐकतहेत. हें जर ते करूं शकतात तर, आपण सुधारलेल्या चालीरिती का पाळूं नये ? ”

मेयरनं तिच्याकडे क्षणभर पाहिलं. त्याच्या आवाजांत तिखटपणा आला होता. “ आपली परवानगी असेल तर आपण त्यांना दारूबिरू कांहीं देणार नाही. सध्या लोक गोधळले आहेत. आज इतके वर्षे ते शाततेनं रहात आले आहेत, की जवळ जवळ त्याचा लढाईवरचा विश्वास उडाला आहे. पण लोकाना समजेल नि मग त्याच्या मनातील गोधळ दूर होईल. गोधळ होऊं नये म्हणून त्यांनी माझी निवड केली. आज सकाळीं शहरांतल्या सहा तरूण सैनिकाचा खून करण्यात आला. मला वाटतं आपण शिकारीनंतरचा खाना करूं नये. जनता घोकासाठी लढत नाहीं. ”

त्याच्या बायकोन किंचितशी मान लवविली. आजपर्यंत तिच्या आयुष्यात असे अनेक प्रसंग येऊन गेले होते की, जेव्हा तिच्या नवऱ्याचं “ मेयर ” मध्ये रूपांतर झालं होतं. नवरा आणि मेयर यांची गळत करायची नाही, हें तिला कळलं होतं.

मेयरनं षड्बाळात पाहिलं. जोसेफ जेव्हां कॉफी घेऊन आला तेव्हां त्याचं मन दुसराच कसला तरी विचार करीत होतं. “ थॅक यू ” म्हणून भ्रमिष्टप्रमाणं तो कॉफीचे घुटके घेऊं लागला. तो डॉक्टर विंटरला म्हणाला, “ मी स्पष्ट बोललं पाहिजे... शत्रूपाशीं किती शिपाई आहेत, तुला वाटतं ? ”

“ फार नाही ” डॉक्टरनं उत्तर दिलं. “ मला वाटतं अडीचशेंवर नसतील, पण प्रत्येकाजवळ त्या छोट्या मशिनगन्स आहेत ”

मेयरनं कॉफीचा घुटका घेऊन नवीन प्रश्न विचारला- “बरं पण, देशाच्या इतर भागांची काय हकीकत आहे ?”

डॉक्टरनं खांदे उंचावून पुनः खाली केलं.

“कुठंच प्रतिकार झाला नाही ?” मेयरनं निराश होऊन विचारलं.

डॉक्टरनं पुनः खांदे उंचावले. “मला माहीत नाही. तारा तोडण्यांत आल्या आहेत, किंवा शत्रूच्या ताब्यात गेल्या आहेत, काहीच बातमी नाही. ”

“बरं, आपले शिपाई ?”

“ठाऊक नाही,” डॉक्टर म्हणाला.

इतक्यात जोसेफ मध्येच म्हणतो- “मी अस ऐकलं - म्हणजे - अँनीनं ऐकलं — ”

“काय ? जोसेफ, काय ऐकलं ?”

“मशीनगन्सनीं सहाजण ठार झाले. अँनीन ऐकलं, की तिघे जखमी होऊन पकडले गेले. ”

“पण एकंदर बारा होत. ”

“अँनीनं असं ऐकलं की, तिघे निसटले. ”

मेयरनं एकदम विचारलं “कोणकोण निसटले ?”

“मला नाही ठाऊक. अँनीनं तें ऐकलं नाही. ”

मेयरच्या बायकोनं टेबलावर हात फिरवून धूळ साचलीय की काय, तें पाहिलं. ती म्हणाली, “जोसेफ, ते आले की घंटीच्याजवळ उभा रहा आम्हाला काहीतरी लागेल. आणि हें बघ, हा कोट बदल पाहू - तो बटणाचा कोट घाल. ” जरा वेळ थांबून ती पुन्हा म्हणाली - आणि जोसेफ, सांगिलेलं काम करून झालं, की खोलीच्या बाहेर जा. आजूबाजूला उभे राहून गोष्टी ऐकणं यानीं वाईट मत होतं. असं चोरून बोलणीं ऐकणं गावढळपणा आहे. ”

“होय, मादाम. ”

“जोसेफ, आपण दारू देत नाहीं पण, त्या चांदीच्या पेटित सिगरेट्स भरून ठेव. आणि कर्नलची सिगरेट पेटवितांना, बुटावर काडी ओढू नको.

काण्याची पेटी वापर. ” “होय मादाम. ” मेयर ऑर्डनन कोटाची बटण सोडून, घडयाळ बाहेर काढलं; किती वाजले तें पाहून घडयाळ पुनः आंत ठेवलं व कोटाची बटण लावली. पण चुकून खालचं बटण वरती लागलं. मादामनं पुनः बटण लावून कोट सारखा केला.

डॉक्टरनं विचारलं “ वाजले किती ? ”

“ अकराला पाच मिनिटं आहेत. ”

“ वक्तशीर लोक. ” डॉक्टर म्हणाला, “ ते अगदीं वेळेवर येतील ! मी बाहेर जावं, असं वाटतं का तुला ? ”

मेयर ऑर्डन दचकला. “ जातोस ? छे ! जाऊ नको. इथंच थांब. ” तो मंदहास्य करून म्हणाला. “ मला थोडी भीति वाटते—भीती नाही-पण नर्व्हस झाल्यासारखं वाटतं—” शेवटी तो निराशेनं म्हणाला, “ बऱ्याच वर्षांत आपण जिकलों गेलो नाही, ” — तो चाहूल घेण्यासाठी थांबला. दूरवर, बॅंडवर कबाईतीचं गाणं वाजत होतें. सर्वांचे कान तिकडे लागले.

मादाम म्हणाली “ हे पहा आले ते. एकदम पुष्कळसे आज गर्दी न करतील तर बरं होईल. ही खोली काही फार मोठी नाही. ”

डॉक्टर विंटर औपरोधिकपणं म्हणाला, “ मादामला व्हेर्सायचा आर-सेमहाल पसंत पडला असता. ” तिनें किंचित ओठ चावले व सभोवार नजर फिरवली. मनातल्यामनात ती शत्रूला खोलीत बसवित होती. “ फारच लहान आहे ही खोली. ”

बॅंडचा आवाज थोडा चढला व पुनः मंदावला. दारावर हळूच टिचकी वाजली.

“ कोण बरं आलं असेल ? जोसेफ, कुणी असेल त्याला म्हणावं मागाहून ये. आम्ही फार कामात आहो. ”

दारावर पुनः टिचकी वाजली. जोसेफ दाराजवळ गेला. प्रथम त्यानं दाराची फट उघडली नंतर दार उघडलं. पोलादी दोपी, हातावर करखाण घातलेली अशी राखी रंगाची आकृति दिसली. “ कर्नल लॅन्सरना आपल्याला भेटायची इच्छा आहे. ”

जोसेफन दार उघडलं. तो शिपाई आंत आला. आसपास नजर फिरवून तो बाजूला उभा राहिला “ कर्नल लॅन्सर.”

कर्नल लॅन्सरच्या डोक्यावर पोलादी टोपी होती. फक्त खाद्यावर, त्याचा लष्करी हुद्दा दर्शविणाऱ्या फिती लावल्या होत्या. त्याच्या मागोमाग एक ठेंगणासा इसम आंत शिरला. याच्या आंगात काळा सूट होता. कर्नल मध्यम वयाचा होता. तो बराच थकलेला पण कणखर व करारी दिसला. त्याचे खांदे एकाद्या शिपाई गडयाप्रमाणे रुंद होते, पण सामान्य शिपायाप्रमाणे त्याची दृष्टि मात्र शून्य दिसत नव्हती. त्याच्या मागोमाग आलेला ठेंगणा इसम, डोक्याला टक्कल पडलेला होता. त्याचे गाल गुलाबी असून, ओठ कामुक दिसत होते.

कर्नल लॅन्सरने आत आल्यावर शिरस्त्राण काढलं व मेयरला “ युवर एक्सलन्सी ! ” म्हणून चटकन् अभिवादन केलं. “ मादाम ! ” म्हणून तो मादामकडे पाहून किंचित लवळा. शेवटी तो म्हणाला, “ कॉर्पोरल, दार बंद कर पाहू. ” इतक्यात चटकन् पुढं होऊन जोसेफन दार लावला व कॉर्पोरल-कडे विजयी मुद्रेने पाहू लागला.

कर्नल लॅन्सरने, डॉक्टर विंटरकडे प्रभार्थक दृष्टिने पाहिलं. मेयर ऑर्डन म्हणाला, “ डॉक्टर विंटर.”

“ अंमलदार आहेत ? ”

“ डॉक्टर व स्थानिक इतिहासाची माहिती असलेले.”

लॅन्सर त्याच्याकडे वळून थोडा लवला, व म्हणाला, “ डॉक्टर मी फाजिलपणानं बोलत नाही. पण लवकरच तुमच्या इतिहासात नव पान लिहिलं जाईल, कदाचित्—”

डॉक्टर विंटर हसून म्हणाला, “कदाचित् अनेक पाने लिहिली जातील.”

कर्नल आपल्या साथीदाराकडे वळून म्हणाला, “ मि. कोरेलना आपण ओळखत असालच.”

मेयर म्हणाला, “ जॉर्ज कोरेल ? अर्थात्, काय जॉर्ज, कसं काय चाललंय ? ”

डॉक्टर विंटर तीक्ष्णपणं पण सहजगत्या उद्गारला, “ कर्नल साहेब, आमचा मित्र मि. जॉर्ज कोरेल यानं आपल्या स्वारीसाठी या शहराची तयारी केली. आमचा उपकारकर्ता जॉर्ज कोरेल यानं आमचे शिपाई टेंकडीवर पाठवून दिले. आमचा पाहुणा जॉर्ज कोरेल यानं शहरांतील प्रत्येक हत्याराची यादी केली. आमचा मित्र जॉर्ज कोरेल ! ”

कोरेल रागांत म्हणाला “ माझा ज्यावर विश्वास आहे तें मी करतो. असं करणं अभिमानास्पद आहे. ” ऑर्डनचे ओंठ आपोआप उघडले गेले. तो गोंधळला असून विंटर व कोरेल यांच्या तोंडाकडे आळीपाळीनं पहात होता. “ जॉर्ज, खोटं आहे हे ! माझ्या घरीं माझ्याबरोबर बसून तूं दारू घेतली आहेस. हॉस्पिटल बांधण्याच्या कामी मला तूं मदत केलीस ! खोटं आहे हे ! ”

मेयर कोरेलकडे रोखून पहात होता. कोरेल मेयरकडे पहात असताना शत्रूसारखा पहात होता. बराच वेळ कुणी काही बोललें नाहीं नंतर मेयरचा चेहरा करारी दिसू लागला, त्याचे सर्वांग ताठरलं. तो लॅन्सरला म्हणाला, “ या सद्गृहस्थाच्या समोर मला कांहींएक बोलण्याची इच्छा नाहीं. ”

कर्नल लॅन्सर कोरेलला म्हणाला, “ मि. कोरेल बाहेर जाल का आपण ? ”

कोरेल म्हणाला, “ मला इथ रहाण्याचा हक्क आहे ! ”

कर्नलनं दटावलं, “ मि. कोरेल बाहेर जाल का आपण ? माझा अपमान करतोस ? ”

“ नाहीं महाराज. ”

“ मि. कोरेल कृपा करून बाहेर जा पाहू. ”

कोरेलनं मेयरकडे रागारागानं पाहिलं व वळून लगेच बाहेर गेला. डॉक्टर विंटर गालातल्या गालात हांभत म्हटला— “ यावर माझ्या इतिहासात एक पॅराग्राफ लिहितां येईल. ” कर्नल लॅन्सरनं त्याच्याकडे चमकून पाहिलं, पण तो कांहींएक बोलला नाहीं.

इतक्यांत उजव्या बाजूचं दार उघडलं गेलं, अॅनीचा रागावलेला चेहरा दारात दिसला. तिचे केंस गवतासारखे दिसत व डोळे लाल होते. “ मादाम, मागच्या बाजूला शिपाई येऊन उभे राहिले आहेत. ”

“तें आंत शिरणार नाहींत,” कर्नल लॅन्सर म्हणाला “तो लष्करी शिरस्ता आहे.” मादाम चिडखोरपणानं म्हणाली, “अॅनी तुला कांहीं समा-यचं असलं तर जोसेफला सांग, तो निरोप घेऊन बेईल.”

“त्याना कॉफीचा वास गेलाय. ते आंत येतील ” अॅनी म्हणाली.

“अॅनी ! ”

“मादाम,” म्हणून ती मागं सरली.

“मी बसूं कां ? ” कर्नल स्पष्टीकरणार्थ म्हणाला. “आम्हाला शोपच मिळाली नाही अलीकडे.” मेयर स्वतःच शेंपेतून जागा झाल्यासारखा होऊन म्हणाला “हो खुशाल बसा ! ”

कर्नलनं मादामकडे पाहीलं - ती खुर्चीत बसली असं पाहून तो थकल्या-गत बसला. मेयर ऑर्डन उभ्याउभ्या अर्धवट स्वप्नात होता.

कर्नलनं बोलायला सुरवात केली. “आम्हाला शक्य तितकं सुरळीत काम चालवायचं आहे. मेयरसाहेब हा व्यवहाराचा सीधा सवाल आहे. आम्हाला इथली मासळी नि कोळशाची खाण हवी आहे. हें काम चालूं असताना खटके उडण्याचे प्रसंग टाळायची आम्ही कोशीस करूं.”

मेयर म्हणाला “मला कांहीं बातमी नाही. देशाच्या इतर भागात काय झालं ? ”

“सर्व देश जिकला गेला ” कर्नलन सांगितल “आमची तयारी कडेकोट होती. ”

“कुठंच प्रतिकार झाला नाहीं ? ” मेयरनं प्रश्न केला.

मेयरकडे अनुकंपेनं पहात कर्नल म्हणाला “मला वाटत प्रतिकार झाला नसता तर बरं झालं असतं. थोडासा प्रतिकार झाला पण त्यामुळं रक्तपात ओढवला. आम्हीं फार काळजीपूर्वक योजना आखली होती. ”

ऑर्डननं आपला मुद्दा सोडला नाहीं. “पण प्रतिकार झाला ? ”

“होय, पण प्रतिकार करणं मूर्खपणाचं होतं. इथल्या प्रमाणंच प्रतिकार ताबडतोब नष्ट करण्यांत आला. प्रतिकार करणं घातुक व वेडेपणाचं होतं. ”

पण मेयरचं औत्सुक्य डॉक्टरनं जाणलं. तो म्हणाला. “ असेल !
प्रतिकार करणं वेडेपणाचं असेल पण त्यांनी प्रतिकार केला ? ”

कर्नलनं उत्तर दिलं. “ फार थोड्यांनी प्रतिकार केला व ते ठार झाले.
एकंदरीत लोक शांत आहेत. ”

डॉक्टर विंटर म्हणाला. “ काय झाल्य्, हेंच लोकाना अजून कळल
नाही. ”

“ त्यांना कळायला लागलें ” कर्नल म्हणाला. “ पुनः ते असा
वेडेपणा करणार नाहीत. ” त्यान घसा साफ करून बोलायला सुरुवात केली.
त्याच्या आवाजात करडेपणा आला होता. “ आता मला कामाला लागलं
पाहिजे. खरं म्हणजे, मी फार थकलोय, पण निजण्यापूर्वी मला माझी व्यवस्था
केली पाहिजे. ” तो खुर्चीत पुढं सरकत म्हणाला, “ मी शिपायापेक्षा
इंजिनिअरच आहे. देश जिकण हें इंजिनिअरिंगचंच काम आहे. खाणीतून
कोळसा काढून बाहेर पाठाविला पाहिजे. आमच्यापाशी तज्ज्ञ आहेत पण
इथल्या लोकानी खाणीत काम चालू ठेवल पाहिजे. समजलं ? कठोर रितीनं
वागण्याची आमची इच्छा नाही. ”

ऑर्डन म्हणाला “ ते स्पष्टच दिसतय् पण समजा, लोकाना खाणीत
काम करायचं नमेल तर ? ”

कर्नल म्हणाला “ मला वाटतं त्यांची इच्छा असेल, कारण त्यांना काम
केलच पाहिजे. आम्हाला कोळसा मिळालाच पाहिजे. ”

“ पण त्यांनी काम केलं नाही तर ? ”

“ केलंच पाहिजे, ते शिस्तशील (शाततेनं वागणारे) लोक आहेत.
त्यांना गडबड नको आहे. ” मेयर काय म्हणतो ते ऐकण्यासाठी, कर्नल
थावला व शेवटी त्यानं विचारलं, “ असं नाही का ? ”

मेयरनं हातानं हनुवटी दुमडली. “ मी काय सांगूं ? स्वराज्यात ते
शाततेनं वागणारे लोक आहेत. पण तुमच्या राजवटीत ते कसे वागतील तें
मला सांगता येत नाही. आमचं सरकार आज चारशें वर्षांचं
जुनं आहे. ”

कर्नल लगेच म्हणाला, “ तें आम्हांला ठाऊक आहे, म्हणूनच आम्ही तुमचं सरकार कायम ठेवणार आहोंत. तुम्ही स्वतःच मेयर म्हणून राहाल, हुकूम द्याल, शिक्षा कराल व बक्षिस द्याल. याप्रमाणं झाल, तर लोक त्रास देणार नाहीत ”

मेयरने डॉक्टर विटरला विचारलं “ कसला विचार चाललाय तुम्हा ? ”

“ काही सागता येत नाही मला, ” तो म्हणाला, “ काय घडेल ते मोठं आश्चर्यकारक ठरेल यात शका नाही, गडबड होईल अशी माझी अपेक्षा आहे. लोक कडवे असतील. ”

मेयर ऑर्डन म्हणाला. “ मला पण काही सागता येत नाही. ” तो कर्नलकडे वळून म्हणतो, “ मी याच लोकांतील एक, तरीसुद्धा ते काय करतील, ते मला सागता येत नाही. कदाचित् तुम्हाला किंवा आम्हाला वाटतं त्यापेक्षा ते भिन्नही असू शकेल. काही लोक नेमलेले पुढारी मानतात व त्याचं ऐकतात. पण माझ्या लोकानी मला निवडलं आहे. त्यांनी मला निर्माण केलं व ते माझा नाशही करू शकतील. मी तुम्हाला सामिल झालों, असं जर त्यांना वाटलं, तर ते माझा नाशही करतील, काही सागता येत नाही. ”

कर्नल म्हणाला “ तुम्ही जर सुव्यवस्था राखलीत, तर त्यांना मदत केल्यासारखं होईल. ”

“ काय मदत ? ”

“ होय मदत त्याच हानिपासून दुःखापासून संरक्षण करणं, हे तुमचं कर्तव्य आहे. लोक बंडखोर होणं धोक्याचं आहे. असं पहा की, आम्हाला कोळसा मिळालाच पाहिजे. कोळसा मिळवा म्हणून आमचे पुढारी आम्हाला हुकूम सोडतात; पण तो कसा—मिळवा हे काही सांगत नाहीत. पण तुम्हांला तुमच्या लोकांचं संरक्षण करायचं आहे. लोकाना काम करायला लावून त्यांना तुम्ही सुरक्षित ठेवलं पाहिजे. ”

मेयरने विचारलं; “ पण त्यांना सुरक्षित रहायचं नसलं तर ? ”

“ मग तुम्ही त्यांच्यासाठी विचार केला पाहिजे. ”

ऑर्डन किचित् अभिमानानं म्हणाला, “ आपल्यासाठी दुसऱ्यांनी विचार करावा, हें माझ्या लोकाना आवडत नाही कदाचित तुमच्या लोकापेक्षा ते भिन्न असतील. मी गोंधळलों असलों तरी त्याची मला खात्री आहे.”

इतक्यात जोसेफ घाईघाईन आंत येऊन उभा राहिला; बोलण्यासाठी तो उतावीळ झाला होता.

“ माफ करा मादाम ! ” जोसेफ बोलू लागला “ माफ करा कर्नल साहेब. ”

“ काय पाहिजे ! ” मेयरन विचारलं.

“ अँनी- अँनी संतापलीय, साहेब ”

“ काय झाल ? ” मादामनं विचारलं.

“ माग शिपाई आले आहेत ते तिला खपत नाही. ”

कर्नलनं विचारलं. “ काय, गडबड करताहेत का ते ? ”

“ ते दारातून अँनीकडे पाहताहेत-तिला त्याची चीड आहे. ”

कर्नल म्हणाला. “ ते हुकूम पाळीत आहेत, कुणाला त्रास देत नाहीत. ”

“ पण अँनीला आपल्याकडे कुणी टक लावून पाहिलं की चीड येते. ”

मादाम म्हणाली. “ जोसेफ, अँनीला म्हणावं साभाळ काळजी घे तू ”

“ बरं मादाम. ” म्हणून जोसेफ बाहेर गेला.

कर्नलच्या डोळ्यावर श्रमान झापड आली होती. “ आणखी एक गोष्ट आहे, युवर एकसलन्सी, माझी व माझ्या स्टाफची इथं राहण्याची सोय होईल का ! ”

मेयर ऑर्डन क्षणभर विचार करून म्हणाला. “ ही जागा फार लहान आहे. इतर ठिकाणी, प्रशस्त व सोईस्कर जागा आहेत. ”

नंतर जोसेफ चादीची सिगरेट बॉक्स घेऊन आला. त्यानं पेटी उघडून कर्नलपुढं धरली. कर्नलनं सिगरेट घेतल्यावर, जोसेफनं डौलानं ती पेटवली, कर्नल जोरानं छुरके मारू लागला. “ जागा नाहीत असं नाही. ” “ कर्नल म्हणाला “पण त्याचं असं आहे, की स्टाफ स्थानिक अभिकाऱ्यांच्या घरात रहात असला, की अधिक शांतता असते. ”

“ म्हणजे तुम्हांला असं म्हणायचंय, कीं लोकांना वाटतं, स्थानिक अधिकारी तुम्हांला सामिल आहे ? ”

“ हं, माझा समज तसाच आहे. ”

मेयर ऑर्डननं निराशेन डॉक्टर विटरकडे पाहिलं त्यानं मेयरकडे पाहून केवळ कटु हास्य केलं. ऑर्डननं हलक्या सुरात विचारलं “ हा मान न स्वीकारण्याची मला परवानगी आहे का ? ” कर्नलनं उत्तर दिलं “ माफ करा नाही, माझ्या पुढाऱ्याचा हुकूम आहे. ”

“ लोकाना तें आवडणार नाही ” मेयर म्हणाला

“ एकसारखे लोक ! लोक निःशस्त्र आहेत. लोकाना यात बोलण्याचा अधिकार नाही. ”

मेयरनं डोकं हलविलं “ महाराज आपल्याला समजत नाही. ”

दाराच्या बाजूनं रागावलेल्या बाईचं बोलणं ऐकूं आलं नंतर काहीं तरी पडल्याचा व शेवटी माणसाची किंकाळी कानी आली. जोसेफ धडपडत आला. “ तिने उकळतं पाणी फेकलं, ती फार संतापलीय. ”

दारातून हुकूम सोडल्याचा आवाज आला, लगेच पाय वाजले. कर्नल, लॅन्सर गडबडून उठला. “ आपल्या घरातील नोकराचाकरावर आपला वचक नाही काय ? ” त्यानं सतापून विचारलं.

मेयर ऑर्डन हंसून म्हणाला. “ फारच थोडा आहे. ” तो पुढं म्हणाला. “ ती आनंदात असली म्हणजे सुप्रण स्वयंपाकीण आहे. बरं कुणाला दुखापत झाली का ? ” त्यानं जोसेफला प्रश्न केला.

“ आधणाचं पाणी होतं सधेच. ”

कर्नल लॅन्सर म्हणाला. “ आम्हाला फक्त आमचं काम पार पाडायचं आहे. तें इंजिनिअरिंगचं काम आहे. तुम्हाला स्वयंपाकीणीला शिस्त लावावी लागेल. ”

“ शक्य नाही ते मला, ती नोकरी सोडून जाईल. ”

“ ही आणीबाणीची वेळ आहे. तिला नोकरी सोडता येत नाही. ”

“ मग ती आधण फेकील. ” डॉक्टर विटर म्हणाला.

“दार उघडलं गेलं, दारात एक शिपाई उभा होता त्यानं विचारलं.
“मी या बाईला अटक करू का ?”

“कुणाला दुखापत झाली काय ?” कर्नेलनं विचारलं.

“होय. एक होरपळला व एकाला ही बाई चावली. आम्ही तिला पकडून ठेवली आहे.”

लॅन्सर निराश झालेला दिसला. तो म्हणाला, “ सोडून द्या तिला. आणि पोर्चपासून बाहेर लाब जा. ”

“ बर आहे. ” म्हणून तो निघून गेला. दार बंद झालं.

लॅन्सर म्हणाला. “ मी तिला गोळी घालून ठार मारली असती; कोडून ठेवली असती. ”

“ मग आम्हाला स्वयंपाकीण राहिली नसती. ” ऑर्डन म्हणाला.

“ हे पहा तुमच्या लोकाकडून काम करून घ्यायचं, अशी मला आज्ञा आहे. ”

“ माफ करा, ” मादाम म्हणाली. “ शिरायानी अॅनीला काही दुखापत केलीय का ते पाहून येते. ” असं म्हणून ती निघून गेली.

लॅन्सर आता उठून उभा राहिला. “ मी मघा म्हटलं की, मी फार थकलोय मला थोडी तरी झोप मिळालीच पाहिजे. आपणा सर्वांच्या सुखासाठी, कृपा करून माझ्याशी सहकार्य करा ” मेयर बोलत नाही असं पाहून लॅन्सरन पुनः विचारल “ सर्वांसाठी एवढं कराल काय ? ”

ऑर्डन म्हणाला. “ हे लहान शहर आहे. मला काही सांगता येत नाही. लोक गोधळलेत नि मी पण गोधळातच आहे. ”

“ पण सहकार्य करण्याचा आपण प्रयत्न कराल का ? ”

मेयरनं मान हलविली. “ सांगता येत नाही. जेव्हा शहर एकादी गोष्ट करण्याचं ठरवील, तेव्हा मी बहुतेक ती करीन. ”

“ पण तुम्ही अधिकारी आहांत. ”

ऑर्डन हंसला. “ तुम्हाला कदाचित् हे पटणार नाही, अधिकारी शहराच्या हातीं आहे तो, का व कसा हें मला ठाऊक नाही, पण हे खरं

आहे. बाचा अर्थ असा कीं, आम्हीं तुमच्या इतके चपळाईनं काम करणार नाहीं, पण एकदां दिशा ठरली, कीं आम्हीं सगळे बरोबर काम करूं. मी गोंधळलों आहे, मला काहीं सांगतां येत नाहीं. ”

लॅन्सर कंटाळून म्हणाला. “ मला वाटतं, आपण जुळवून घेऊं व काम करूं, जर मिळून भिसळून काम केलं, तर प्रत्येकाला सोपं पडेल. आम्हीं तुमच्यावर विश्वास ठेवूं शकूं अशी मला आशा आहे. सुव्यवस्था राखण्यासाठी लष्कर जे करील, त्याचा विचारसुद्धा माझ्यानं करवत नाहीं. ”

मेयर ऑर्डन स्तब्ध होता.

“ आम्हीं तुमच्यावर विश्वास ठेवूं शकूं, अशी मला आशा आहे. ”

ऑर्डननं कानात बोट घालून हलविलं. “ मला सांगता येत नाही. ” तो म्हणाला.

इतक्यांत मादाम आली. “ अॅनी चवताळली आहे. ती शेजारच्या ख्रिस्टिनशीं बोलत आहे. ख्रिस्टिन सुद्धा संतापली आहे. ”

“ख्रिस्टिन अॅनीपेक्षां चांगली स्वयंपाकीण आहे.” मेयर म्हणाला.

प्रकरण २ रे.

मेयरच्या छोट्या राजवाड्याच्या वरच्या मजल्याची कर्नल लॅन्सरच्या स्टाफने आपली मुख्य कचेरी केली. स्टाफ म्हणजे, कर्नल लॅन्सर शिवाय इतर पाचजण. त्यापैकी एक मेजर हटर. हा दिसायला लहानसा असून नेहमी भेदरलेला असायचा. याला आकडेमोडीचा जवरा नाद. स्वतः इमानी शिपाई असल्यामुळे, इतराना तो एक तर इमानी शिपाई, किंवा जगायला नालायक ठरवायचा. मेजर हटर हा इंजिनिअर होता, आणि जर लढाई सुरू झाली नसती, तर याला सैन्यात अधिकारी नेमण्याचा विचार कुणाच्याही मनाला शिवला नसता. कारण मेजर हटर शिपायाना रकमातील आकड्या प्रमाणं समजे, त्यांना रागेत माडी, त्याची बेरीज वजाबाकी व गुणाकार करा. तो गणितशास्त्रज्ञ नव्हे तर निव्वळ आकडेमोडया होता. उच्चगणितशास्त्रातील, विनोद, संगीत वा गूढवाद त्याच्या डोक्यात उतरत नसे. सहा ज्याप्रमाण आठापासून भिन्न, त्याप्रमाणं माणसातसुद्धा उंचीचा, रंगाचा व वजनाचा फरक पडेल. पण या व्यतिरिक्त त्याच्यात फारसा फरक नाही, अस त्याला वाटे. आतापर्यंत त्याने अनेक लग्नं केली होती, पण त्याला सोडताना, बायका “ नव्हंस ” का व्हायच्या, हे त्याला उमगलं नाही.

कॅप्टन बेटिक हा कौटुंबिकवृत्तीचा होता. त्याला कुत्रे, गोरीगोमटीं मुलं व खिस्तमस, याची फार आवड. वास्तविक त्याचं वय लक्षात घेतां त्याला कॅप्टनपेक्षा वरचा हुद्दा मिळायला हवा होता, पण त्याच्या आंगी असलेला महत्वाकांक्षेचा विचित्र अभाव यामुळे तो अजून कॅप्टनच राहिला होता. तो इंग्लिशजंटलमनचा मोठा चाहता होता. तो इंग्लिश पोशाख करी,

इंग्लिश कुत्रे पाळी, मुद्दाम लंडनहून मागविलेला तंबाकू, इंग्लिश पाईपमध्ये भरून ओढी, बागकामाची प्रशंसा करणाऱ्या व इंग्लिश कुत्रे चांगले की गॉर्डन कुत्रे चांगले याचा खल करणाऱ्या इंग्लिश मासिकाचाही तो वर्गणीदार झाला होता. कॅप्टन बेटिक सुटीचे दिवस ससेक्समध्ये घालवी, आपल्याला ब्यूडापेस्ट किंवा पारिस या ठिकाणी इंग्लिशमन समजलं जावं, अशी त्याची इच्छा होती. युद्धामुळं सारीच उलटापालट झाली होती. पण तो आज इतकी वर्ष पाईप ओढीत होता व हातांत काठी घेऊन फिरत होता की, एकदम हें सोडणं कठीण होतं. पांच वर्षांपूर्वी, मिडलंड्समधील गवत नाहीसं होत चाललं आहे बासंबंधी त्यानं “टाईम्सला” एक पत्र पाठविलं होतं व खाली एडमंड ट्विचेल Esq. अशी सही केली होती व “टाईम्सन” तें छापलं सुद्धा होतं.

कॅप्टन बेटिक आज बरेच वर्ष कॅप्टन राहिला होता, तर कॅप्टन लॉफ्ट कारच तरुणपणी कॅप्टन झाला होता. कॅप्टन लॉफ्ट मूर्तिमंत कॅप्टन होता. कॅप्टनचं रक्त त्याच्या नसानसांतून खेळत होतं. त्याच्या शरीराच्या लहान सहान हालचाली देखील लष्करी अमत्. तुफानी महत्वाकांक्षेच्या जोरावर तो कॅप्टनच्या हुंदऱ्यावर चढला होता. दुधावर साय यावी त्याप्रमाणं तो चढत गेला. एकाद्या निपुण नर्तकीप्रमाणं तो बुटाच्या खोटा “टक्कन” वाजवी. लष्करी सलामीचा प्रत्येक प्रकार त्याला ठाऊक असून, ते सर्व अत्यंत कसोशीनं उपयोगांत आणण्यासंबंधी त्याचा कटाक्ष असे. जनरल्स सुद्धा त्याला वचकून असत, कारण शिपायानं कसं वागावं, याची त्याला त्यांच्यापेक्षा अधिक माहिती होती. प्राणीजीवनाची अत्युच्च प्रगति म्हणजे शिपाई असं त्याचं मत होतं. कधी जर त्याला परमेश्वराची आठवण येतच असेल तर ती अशी की, परमेश्वर हा एक वयोवृद्ध सन्मान्य सेवानिवृत्त जनरल असून त्याचे केंस पिकलेले आहेत; तो केवळ जुन्या लढायांच्या स्मृतींत जगत आहे व वर्षांतून कित्येकदा आपल्या लेफ्टनंट्सच्या थडग्यावर पुष्पहार वाहात आहे. कॅप्टन लॉफ्टला असंही वाटे की सर्व स्त्रिया युनिफॉर्म घातलेल्या माणसांवर प्रेम करतात व त्याला वाटे, “प्रेमांत पडल्याशिवाय त्या कशा रहातील ?” नेहमीच्या परिस्थितीत पंचेचाळीसाव्या वर्षी तो ब्रिगेडियर जनरल

शाला असता, लेसवाल्या हॅटस् घातलेल्या उंच फिकट, पुरुषी स्त्रिया बाजूला आहेत, अशा थाटांत, त्याचा फोटोदेखील सचित्र वर्तमानपत्रातून झळकला असता.

लेफ्टनंट प्रॅकल व टॉडर हे दोघेही लाब नाकाचे होते. अत्यंत प्रतिभाशाली पुरुषांनं शोधून काढलेल्या नव्या व्यवस्थेवर त्यांचा दाडगा विश्वास होता. शोधकांच्या प्रतिभेनं तर ते इतके भारून गेले होते, कीं त्या व्यवस्थेचे परिणाम काय होत आहेत याच्याकडे त्यानीं दुकूनसुद्धा पाहिलं नाही. ते भावनावश तरुण असून, अश्रू व क्रोध त्यांना हलवून सोडीत. लेफ्टनंट प्रॅकल आपल्या घडयाळांत, निळ्या सॅटिनच्या कापडात गुंडाळलेला एक केंस घालून ठेवीत असे. पण तो केंस लागला आतल्या चाकात अडकाला, तेव्हापासून प्रॅकल रिस्टवॉच वापरू लागला. प्रॅकल रंगेल तरुण असून त्याला नाचाची आवड होती. तरी तो आपल्या पुढ्यासारखे (हिटलरसारखे) डोळे वटारी, भुंवया चढवी, कपाळाला आठया घाली व विचारात गडून जाई. तो भ्रष्ट कलेचा द्वेषा असून, स्वतःच्या हातानं त्यानं अनेक चित्रं टरकावलीं होती. नाचाच्या वेळीं त्यानं आपल्या दोस्ताची चित्रं इतकी चांगली काढली होती, कीं “तू कलावंत व्हायला पाहिजे होतास” असं ते नेहमीं म्हणत. त्याच्या बहिणी सुंदर होत्या. त्याची त्याला इतकीं घमेड कीं कुणी त्याची टवाळी केली, असं त्याला वाटलं म्हणून त्यानं एकदा गडबडही उडविली होती त्याच्या बहिणीना भीति वाटायची, कारण काय टवाळी केली म्हणून जर कुणी विचारलं तर त्या काब सागणार ? लेफ्टनंट टॉडरची बहिण सुंदर व रंगेल होती. प्रॅकल ड्यूटीवर नसला कीं तिला कशी बिघडवावी याचाच तास न तास विचार करी. पण टॉडरच्या बहिणीला वाटे की, आपल्याला एकाद्या म्हातान्यानं इसमानं बिघडवावं, निदान तो प्रॅकलप्रमाणं आपले केंस तरी विस्कटणार नाहीं.

लेफ्टनंट टॉडर हा कवि होता. उदात्त विचाराचा तरुण व दुर्दैवी नायिका, याच्या आदर्श प्रेमाची स्वप्नं तो रंगवी. तो कडवा दुःखवादी होता. त्याच्यांत कटु अदभुतरम्यता असून, त्याची दृष्टि त्याच्या अनुभवाइतकीच विस्तीर्ण होती. तो कल्पनात्मक श्यामल स्त्रियाना उद्देशून ओठांतल्या ओठांत

निर्यमक काव्यपंक्ति पुटपुटत असे. त्याची मनापासून अशी दाडगी इच्छा की, आपल्याला रणांगणावर मरण यावं; मागं आपले आईवडील अश्रू ढाळीत असावे, आणि आपला पुढारी [हिटलर] धीरगंभीर पण खिन्न मुद्रेने मृत्यु-शय्येवर पडलेल्या तरुणाकडे पहात असावा. आपल्या मृत्युची कल्पना वारंवार त्याच्या मनांत येई. नेहमी तो हें चित्र असं रंगवी की, सूर्यास्त होत आहे, त्याचे अखेरचे किरण, चक्काचूर झालेल्या लष्करी हत्यारांवर चमकत आहेत, आपले सैनिक सभोवार निःशब्द उभे आहेत, त्यांनी माना खाली घातल्या आहेत, एका प्रचंड मेघावरून पुरंध्री माता व नायिका दोघीही अभिन्न अशा स्थितींत, वाल्करी [ओदिनच्या कुमारिकेप्रमाणं] प्रमाण प्रचंड मेघावरून तरंगत जात आहेत, व वेंगूरच्या मेघगर्जनामय संगीतान पार्श्वभूमि कडाडत आहे एवढंच नाही, तर त्यानं अखेरचा संदेशसुद्धा आपल्या मनाशी योजून तयार ठेवला होता.

ही माणसं म्हणजे कर्नल लॅन्सरच्या स्टाफ. लहान मुलाप्रमाणं हे “ लढाईचा खेळ ” खेळत होते. मेजर हंटरला युद्ध म्हणजे अंकगणितातल उदाहरणच वाटे. ते सुटलंरे सुटलं की घरी जाऊन आरामशीर शेकत बसायचं; कॅप्टन लॉफ्टचं मत असं की पद्धतशीरपणं वाढविण्यात आलेल्या तरुणांची युद्ध म्हणजे आदर्श—“ करीअरच ” आहे; लेफ्टनंट प्रॅकल व टॉडर दोघीही, युद्ध मायेनं भरलेलं स्वप्नच समजत, आणि तसं म्हणजे आतापर्यंत त्यांना युद्ध हा मजेशीर खेळच वाटत होता. कारण उत्कृष्ट शास्त्रास्त्र, व उत्कृष्ट योजना यांच्या जोरावर, निःशस्त्र योजनाहीन शत्रूवर मात करणं हा मजेशीर खेळच नव्हेतर काय ? आतापावेतो त्यांनी एकदांही हार खाल्ली नव्हती की त्याच्या आंगावर लहानसा ओरखडासुद्धा उठला नव्हता. सर्वासारखेच, परिस्थितीच्या दाबाखाली, ते भेकड किंवा शूरही ठरले असते. लढाईत पुढ काय काय होतं, याचा त्यांच्यापैकीं एकट्या कर्नल लॅन्सरलाच अनुभव होता.

वीस वर्षांपूर्वी लॅन्सर वेल्जम व फ्रान्समध्ये होता. त्याला जे ठाऊक होत तें तो विसरण्याचा प्रयत्न करी. युद्ध म्हणजे - त्याच्या माहितीप्रमाणं-फितुरी द्वेष, बेअकली जनरल्सचा सांवळागोंधळ, अत्याचार, हिंसा, रोग व

थकवा नि ग्लानी. हें सगळं संपलं कीं पुनः नवा थकवा नि नवा द्वेष. लॅन्सर स्वतःशी म्हणे, “मी आहे शिपाई. हुकूम दिलेले आहेत ते पाळायचे. बस. ! त्याच्यावर आणखी प्रश्न विचारणं किंवा विचार करणं, हें आपलं काम नव्हे. हुकूमाची तामिली करणं हेंच आपलं काम.” गेल्या युद्धासंबंधीच्या दुःखद स्मृती व हे युद्धही त्यातलंच, ही खात्री, हे विचार तो मनातून बाजूला सारण्याचा प्रयत्न करी. हे युद्ध कांही निराळंच होणार आहे, असं तो मनातल्या मनात दिवसातून पन्नासदां तरी म्हणे.

कवाईत करताना, जमावात, फुटबॉलच्या खेळात व युद्धात, रुपरेषा अस्पष्ट होतात; खऱ्यागोष्टी कृत्रिम बनतात व मनात गोधळ माजतो. लढताना मानसिक ताण, थकवा व हालचाली, एका प्रचंड स्वप्नांत एकरूप होतात, व दुसऱ्याला ठार मारताना किंवा मारायचा हुकूम देताना काय वाटतं, याची आठवण किती प्रयत्न केला तरी होत नाही. तेथे हजार असलेले लोक सागतात कीं, “असं असं होतं,” व मग तुम्ही म्हणता “ह मला वाटतं तसंच असलं पाहिजे.”

मेयरच्या राजवाड्याच्या मजल्यावरील तीन खोल्या या स्टाफनं आपल्या ताब्यात घेतल्या होत्या. बेडरूममध्ये त्यानी कॉटस् व ब्लॅकेटस् ठेवली असून, मेयरच्या तळमजल्यावरील दिवाणखान्याच्या बरोबर वरच्या खोलीत त्यानी क्लब थाटला होता. एथे एक टेबल व तीनचार खुर्च्या होत्या. एथंच बसून ते घरून आलेली पत्रं वाचीत व घरी पत्रं लिहीत, एथंच ते गप्पा ठोकीत बसत, कॉफी मागवीत योजना आखीत व विश्रांती घेत. खोलीतील भिंतीवर गार्ड, तळी, शेतकऱ्याच्या छोट्या छोट्या झोपड्या याची चित्र टांगली होती. खिडकीतून बंदर, गोदींतील जहाजे, कोळसे घेऊन जाणाऱ्या बोटी दिसत. गोद्यापर्यंत शहर जणू वळसा घालीत आहे असं वाटे व शिडे गुडाळलेल्या नागरून पडलेल्या मच्छीमार होड्या, त्याना दिसत. समुद्र किनारी वाळत घातलेल्या माशाचा वास खिडकीतून येत असे.

खोलीच्या मधोमध एक मोठं टेबल असून तिथं मेजर हंटर बसला होता. माडीवर ड्रॉइंगबोर्ड घेऊन त्यानं तो टेबलाला टेंकला होता, हातांत “टी स्केअर व त्रिकोण” घेऊन तो रेल्वेच्या नव्या साईडिंगचा नकाशा काढीत

होता. ड्रॉइंगबोर्ड एकसारखा हलत असल्याने मेजर चिडला. “ प्रॅकल ! ”
 “ लेफ्टनंट प्रॅकल ! ” त्याने मागे वळून हांक मारली.

बेडरूमचे दार उघडले, एका गालाला दाढीचा साबण फासला आहे अशा स्थितीत प्रॅकल बाहेर आला. त्याच्या हातांत दाढीचा ब्रश होता. “ काय ? ” त्याने विचारले. मेजर हंटरने हातातील बोर्ड हलवून विचारले. “ सामानांत माझ्या बोर्डचा स्टॅंड आला नाही ? ”- “ मला माहीत नाही. प्रॅकलने उत्तर दिले. “ मी पाहिले नाही सामानांत. ” “ बर, आताच्या आतां शोध पाहू ! आधीच या अशा उजेडात काम करणे कठीण. मला हा नकाशा पुन्हां काढायला लागणार. ” प्रॅकल म्हणाला, “ दाढी करून झाली कीं पहातो, ” मेजर चिडून म्हणाला; “ हे पहा तुझ्या चेहऱ्यापेक्षा हे साईडिंग जास्त महत्वाचे आहे. गोल्फबॅगसारखी एकादी पिशवी त्या सामानात आली आहे का पहा. ”

प्रॅकल निघून गेला. उजव्या बाजूचे दार उघडून कॅप्टन लॉफ्ट आत आला. त्याच्या डोक्यावर पोलादी शिरस्त्राण, डोळ्यांना दुर्बीण, व आगावर लहान लहान चामड्याच्या पिशव्या लटकत होत्या. खोलीत आल्याबरोबर तो आपला जामानिमा उतरायला लागला.

तो बोलू लागला. “ हा आपला बेटिक गाढव आहे शुद्ध ! चक फाटिंग कॅप घालून ड्यूटीवर चालला होता, रस्त्यातून ! ” त्याने दुर्बीण काढून टेबलावर ठेवली, गॅस मास्कची पिशवी काढली. हळूहळू टेबलावर सामानाचा ढीग जमू लागला. हंटर म्हणाला. “ तें सामान टेबलावर नको टाकू, तिथं मला काम करायचे आहे. बरं, बेटिकन कॅप घातली म्हणून काय झाले ? त्यामुळे कांही घोटाला झाला नाही. या टिनच्या टोपड्याचा मला धोटा आलाय. इतकी जड असतात नि तीं घातलीं की धड दिसतही नाही. ”

लॉफ्ट लगेच म्हणाला. “ पण म्हणून त्या घालण्याचे सोडणं ही वाईट संवय आहे एथील लोकांच्या दृष्टीनेही ते वाईटच. आपण लष्करी शिस्त, व हुशारी राखली पाहिजे, व ती बदलतां कामा नये. आपण जर हे पाळले नाही तर गोत्यांत आलोंच समजा. ”

“कशावरून तुला असं वाटतं ?” हंटरनं विचारलं.

लॉफ्ट ताठ उभा राहिला. त्याच्या ओंठावर खात्री दिसत होती. प्रत्येक गोष्टीची त्याला खात्री असे, त्यामुळं त्याच्यावर सगळेजण उखडत. तो म्हणाला. “मला वाटत नाही.” व्याप्त देशात कसं वागावं यासंबंधीचा मॅन्युअल X १२ यांतील मजकूर मी सोप्या भाषेत लिहून काढीत होतो. खरोखरच याची व्यवस्थित माहिती मॅन्युअलमध्ये आहे. “तू—” असं तो म्हणतच होता, पण लगेच त्यानं वाक्य फिरविलं “प्रत्येकानं मॅन्युअल X १२ फार काळजी-पूर्वक वाचलं पाहिजे.”

हंटर म्हणाला. “ज्यानं हे मॅन्युअल लिहिलं, तो स्वतः कधी व्याप्त देशात होता की नाही, याविषयी मला शंका आहे. हे लोक अगदीं निरुपद्रवी आहेत. ते चांगले, आज्ञाधारक दिसतात.”

प्रेकल दार उघडून आत आला. अजून त्याचे तोंड सावणान माखलेलं होतं. त्याच्या हातांत तपकीरी रंगाची कॅन्व्हसची नळी होती. त्याच्या मागो-माग लेफ्टनंट टॉडर आला. “हेच का ?” त्यानं हंटरला विचारलं. “होय. उघड नि तो स्टॅंड उभा कर पाहू.” प्रेकल व टॉडर दोघांनी स्टॅंड जोडला व बरोबर आंहे की नाही तें पाहून हंटरपाशी आणून ठेवला. मेजरनं स्कू फिरविले, बोर्ड स्टॅंडवर लावला, डाव्या उजव्या बाजूला हलवून सारखा केला, व तो आपल्या कामाला लागला.

कॅप्टन लॉफ्टनं प्रश्न केला. “लेफ्टनंट, तुझ्या तोंडावर सावण आहे याची शुद्ध आहे का तुला ?”

“होय,” प्रेकलनं उत्तर दिल. “मेजरनं मला स्टॅंड आणायला सांगितल तेव्हा मी दाढी करीत होतो.”

“बरं, तोड धू जा पाहू. कदाचित् हे कर्नलला दिसेल.”

“हात्तिच्या ! त्याला त्याचं काहीच वाटणार नाही. असल्या शुद्धकं गोष्टीकडे त्याचं लक्षच नसतं.”

हंटर काम करीत असताना, टॉडर त्याच्या पाठीमागून पहात होता.

शेवटीं लॉफ्ट म्हणाला. “ नसेल कदाचित् त्यांचं लक्ष, पण हें बरं दिसत नाही. ”

प्रेकलनं हातरुमाल काढून गालावरचा सावणाचा फेस पुसला. टॉडर, मेजरच्या बोर्डावरील कोंपऱ्याच्या बाजूला बोट दाखवीत म्हणाला. “ फार छान दिसतोय हा पूल, पण मेजर आपण जगांत पूल कुठं बांधणार आहोंत ? “ हंटरनं ड्रॉइंगकडे पाहिलें व नंतर मागें वळून टॉडरकडे पाहिलं. छे तसा पूल आपण बाधीत नाही ! हें वरचं ड्रॉइंग आहे आपल्या कमाचं !

“ मग हा छोटा पूल कशाला इथं काढलाय ? ”

हंटरला काय उत्तर द्यावं याची मोठी पंचाइट पडली. “ त्याचं अमं आहे, माझ्या घराच्या मागील आगणात, मी एक छोटं रेल्वे लाईनचं मॉडेल बनवलंय. एका छोटयाशा खाडीवर पूल बाधायचं माझ्या मनात घोळत होतं. रेल्वे लाईन, मी खाडीपर्यंत आणली, पण पूल बाधायचा तसाच राहून गेला. म्हटलं बाहेर कुठं तरी गेलो कीं पूल बांधून काढूं. ”

लेफ्टनंट प्रेकलनं खिशातून एक घडी केलेला फोटो काढला. त्याच्या घड्या उघडून फोटो वर धरून तो त्याच्याकडे पाहू लागला. तो एका मुलीचा होता. तिच्या हातांत काळी लेस लावलेला पंखा असून त्याच्या आडून ती चोरट्या नजरेनं पहात होती. तिचा वर्ण गौरगुलाबी असून बाधा सुटत होता. पायांत तिचं काळे पायमोजे घातले असून, तिचे वक्षःस्थळ बरच उघडं होतं तिचे पाय व पापण्या आकर्षक दिसत होत्या. लेफ्टनंट प्रेकलनं फोटो वर धरून म्हटलं “ आहे कीं नाही ? ” लेफ्टनंट टॉडर फोटोकडे निरखून पाहिल्यावर म्हणाला. “ छे, ! आपल्याला नाहीं पसत. ” “ कायरे, तिचं तुला काय आवडत नाहीं सांग ? ” “ मला ती आवडतच नाहीं. बरं पण हा फोटो तुला कशाला पाहिजे ? ” प्रेकल म्हणाला. “ मला ती आवडते म्हणून-आणि मी पैज मारतो-तुलासुद्धां ती आवडते-खरं कीं नाहीं ? ” “ छे, ! मला नाहीं आवडत ” टॉडरनं उत्तर दिलं. “ कायरे तुला असं म्हणायचंय कीं शक्य असलं तरी तूं तिची भेट घ्यायला जाणार नाहीस ? ” “ छे, ! ”

प्रॅकल पडद्याच्या बाजूला जात असता म्हणाला. “डोकं फिरलंय् तुझं ! मी हा फोटो इथ पडद्याला टांगून थोडावेळ तुला तिचं चिंतन करायला लावणार. ” अस म्हणून तो फोटो त्यान पडद्यावर टागला.

कॅप्टन लॉफ्ट आपले सामान गोळा करीत होता, त्याचं लक्ष फोटोकडे जाताच तो म्हणाला. “लेफ्टनंट, मला वाटतं हा फोटो इथं बरा दिसत नाही. तो काढ पाहू. हा फोटो पाहून इथल्या लोकाचं मत वाईट होईल. ” हंटरनं आपली नजर बोर्डावरून वर केली. “काय म्हणालात ? कशानं लोकांच वाईट मत होईल ? ” इतक्यात त्याची दृष्टी फोटोवर गेली. “ही कोण ? ” त्यानं एकदम विचारलं.

“ती नटी आहे,” प्रॅकल म्हणाला.

टॉडर लगेच म्हणतो. “भटकभवानी आहे ती ! ”

“अस्स ! म्हणजे तुमच्या ओळखीची दिसते ? ”

प्रॅकल टॉडरकडे रोखून पहात होता. त्याने टॉडरला विचारल “कशावरून रे ती भटकभवानी आहे म्हणतोस, सांग पाहू ? ”

“ती दिसतेच तशी,” टॉडर उत्तरादाखल म्हणाला.

“तू ओळखतोस तिला ? ”

“नाही ! आणि ओळख करून घ्यायचीसुद्धा माझी इच्छा नाही.”

प्रॅकलनं पुनः विचारलं “मग तुला काय तिची माहिती ? ” पण इतक्यात, कॅप्टन लॉफ्ट म्हणाला “काढून टाक तो फोटो. तुला पाहिजे तर विछान्यावर टागून ठेव. ही लष्करी कचेरी आहे.” प्रॅकल त्याच्याकडे बंडखोरासारखा पहात होता व तो पुढ काहीं बोलणार, तोंच कॅप्टन लॉफ्टनं बजावलं “लेफ्टनंट हा हुकूम आहे.” विछान्या प्रॅकलनं फोटोची घडी करून खिशांत ठेवली. प्रॅकलनं विषय बदलण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. “इथं काहीं सुंदर पोरी जाहेत. आपण इथं कायम राहून, सारं काहीं सुरळीत चालूं, कीं झालं त्याच्याशी मी ओळख करून घेणार आहे. ” कॅप्टन लॉफ्ट म्हणाला. “त्यापेक्षा तू मॅन्युअल X १२ वाच. त्यात लैंगिक विषयासंबंधी एक प्रकरण आहे. ” एवढं

बोलून तो हातांतील सामान सांभाळीत बाहेर गेला. लेफ्टनंट टॉडर हंटरच्या खांद्यावरून, तो काढीत असलेला नकाशा पहात होता. “या कोळशाच्या गाड्या खार्णातून थेट बोटीपर्यंत येतात, हें फारच छान आहे. वाः !”

मेजर हंटर भानावर येऊन म्हणतो. “आपण झपाझप कामाला लागलं पाहिजे. ताबडतोब कोळसा हालवायला लागायला हवं. फारच मोठं काम आहे ते. इथले लोक शान्त नि समजूतदार आहेत म्हणून बरं आहे.”

आपलं सामान ठेवून, लॅफ्ट आंत येऊन खिडकीजवळ जाऊन उभा राहिला. त्याचं लक्ष खिडकीतून दिसणाऱ्या बंदराकडे व कोळशाच्या ग्वाणीकडे होतें. शेवटी तो म्हणाला. “लोक शांत नि समजूतदार आहेत, याच्याबद्दल मला वाटतं आपण आपली पाठ थोपटली पाहिजे. बाबांरे, म्हणून मी एकसारखा “प्रोसीजर प्रोसीजर,” [कार्यपद्धती] म्हणून तुमच्या कार्ना कपाळीं ओरडत असतो. खरोखर, मॅन्युअलमध्ये याचं काय सुंदर विवेचन केलं आहे.”

दार उघडून कर्नल लॅन्सर आंत; आला येतांयेंताच त्याने कोट काढला होता. त्याच्या स्टाफनं येताक्षणीच लष्करी सलामी दिली. तो लॅफ्टला म्हणाला, “कॅप्टन लॅफ्ट, खाली जाऊन कॅप्टन बॅटिकला ड्यूटीवरून मोकळां करशील का ? त्याला चक्र येईलसं वाटतं आहे.”

“बरं जातो.” लॅफ्ट म्हणाला, “पण मला असं सुचवायचंय की मी आतांच ड्यूटीवरून आलोय.”

कर्नल लॅन्सरनं त्याच्याकडे निरखून पहात विचारल. “पण पुनः जायला, मला वाटतं तुम्ही हरकत नसेल ?” “छे ! मुळीच नाही. पण हें माझ्या रेकर्डमध्ये नमूद व्हावं, यासाठी मी सांगितलं.” लॅन्सर गालांतल्या गालात हंसत म्हणाला. तुम्हां रिपोर्टांत नांव यायला पाहिजे किं नाही ? यावं असं वाटतंना तुला.”

“त्यात काहीं नुकसान नाही, आलं तर.”

“आणि असं पुष्कळदां तुम्हां नांव येऊन गेलं मग तुम्हाला छातीवर छोट्यासा बिड्या लटक्यायला लागेल.”

“ लष्करी जीवनपथावरील मैलाचे दगड आहेत ते विहले. ”
लॅन्सरन निश्वास सोडला. “ हं. असतील कदाचित्. पण कॉप्टन त्याची तुला
आठवण येणार नाही. ” “ का ? ” लॉफ्टनं विचारलं.

“ माझ्या म्हणण्याचा अर्थ, तुला काही वर्षांनी कळेल कदाचित्. ”
कॉप्टन लॉफ्टनं भराभर जामतनिमा चढवायला सुरुवात केली. “ यस् सर ! ”
म्हणून तो निघून गेला. लाकडी जिन्यावर त्याच्या बुटाचा खट् खट् आवाज
ऐकू येत होता. त्याच्याकडे पहाताना लॅन्सरला एक प्रकारची गंमत वाटत
होती. तो शान्तपणे म्हणाला. “ हा खरा हाडाचा शिपाई. ” हंटरन मान वर
केली. व पेन्सिल उचलून म्हणाला. “ हाडाचा गड्डा ! ”

“ तम नाही, ” लॅन्सर बोलू लागला. “ पुष्कळजण ज्याप्रमाणे मुत्तद्दी-
गिरीचं घडे गिरवून गिरवून राजकारणी पुरुष बनतात, त्याप्रमाणे लॉफ्ट,
शिपाई, बनत आहे. थोड्याच काळात, तो जनरल स्टाफवर जागा पटकावील.
युद्धाकडे तो अमलदाराच्या दृष्टीनं पहायला लागेल व ते त्याला नेहमी
आवडेल. ” लॉफ्टनट प्रॅकलन विचारलं “ कर्नल साहेब, लढाई कधी संपणार,
तुम्हाला वाटतं ? ”

“ संपणार ? संपणार म्हणजे काय ? ”
लॉफ्टनट प्रॅकल म्हणाला. “ म्हणजे आपण लढाई कधी जिंकणार ? ” कर्नल
लॅन्सरनं मान हलविली. “ मी काय सांगू ? अजून जगात आपले शत्रू जिवंत
आहेत ” “ पण आपण त्यांना धूळ चारणार ” प्रॅकल म्हणाला.

“ ह ” “ काय ? नाही चारणार ? ” प्रॅकलनं विचारलं “ हो ! तर आपण
नेहमीच शत्रूला धूळ चारतो. ”

प्रॅकल आनंदित होऊन म्हणतो “ समजा, नाताळाच्या सुमारास लढाई
थांबली तर आम्हाला रजा मिळेल ? ”

कर्नल लॅन्सरनं उत्तर दिलं. “ मला काय भाहित ? अशी परवानगी
जर्मनीहून (घरून) आली पाहिजे. का नाताळात घरी जायचंय तुला ? ”

“ हो, जायला मिळाल तर. ”

“ मिळेल ! मिळेल कदाचित् ” कर्नल म्हणाला.

लेफ्टनंट टॉडरनं विचारलं. “ लढाई नंतर, आम्हांला इथं राहूं देतील की नाही. ? ”

“ मला काही सांगतां येत नाही. पण का वर ? ” कर्नलनं विचारलं.

“ त्याचं असं पहा, ” टॉडर बोलू लागला “ की हा देश सुंदर आहे, इथले लोक चांगले आहेत. आपल्यांतले काही इथं स्थाईक होतील.

लॅन्सर थेटनं म्हणाला, “ तू कुठ तरी वस्तान बसविले आहेस, अस दिसतंय. ”

“ तशी इथं काही उत्तम शेतं आहेत, ” टॉडर म्हणाला, “ चार पाच शेताची एक इस्टेट केली तर रहायला छान ठिकाण आहे. ”

“ तुझी काही वडिलोपार्जित जमीन नाही वाटत ? ” लॅन्सरनं विचारलं.

“ छे: आता तसूभरमुद्धा उरली नाही. चलनवाढीमुळे सगळी माफ झाली. ”

लॅन्सरला या पोरानी बोलायला आता कटाळा आला होता. तो म्हणाला.

“ अजून आपल्याला लढायचं आहे. अमून कोळसा काढायचाय. इस्टेटी करायला आपण युद्ध संपायची वाट पहात बसू अस वाटत तुला ? घरून असे हुकुम येतीलच कॅप्टन लॉफ्टला विचारा पाहिजे तर. ” कर्नल लॅन्सरचा नूर पालटला. तो हटरला म्हणतो “ हंटर, उद्या पोलाद येईल. या आठवड्यात तुमचा रस्ता सुरू करता येण शक्य आहे. ”

इतक्यांत कुणीतरी दार वाजविल; पहाकऱ्यान डोकवून पाहिलं व म्हणाला.

“ कर्नल, मि. कोरेल आपल्याला भेटायला आले आहेत. ”

“ त्याला आत यजं दे. ” कर्नल इतरांकडे वळून म्हणतो. “ याच गृहस्थानं इथं आपण येण्यापूर्वी तयारी केली होती. कदाचित् त्याच आपलं बिनसायचा संभव आहे. ”

“ खरोखरच त्यान चांगल काम केलं का ? ” टॉडरनं विचारलं. “ हो केल खरं. तो इथल्या लोकांना आवडणार नाही. आपल्याला देखील तो आवडेल की नाही याची मला शकाच आहे. ” “ खराखरीच त्याला शाबासकी द्यायला पाहिजे. ” टॉडर म्हणाला. “ हं आणि ती तो उपटल्याखेरीज रहाणार नाही हे पक्कं समजा. ” कर्नल लॅन्सर म्हणाला.

कोरेल हात चोळीतच आंत आला. त्याच्या तोंडावर सदिच्छा व स्नेह विराजत होता. त्याच्या आगात नेहमीचा काळा सूट होता. पण कपाळावर, जखमेवर बाधतात तशी बॅडेजंची फुली असून तिची टोकं केसाना चिकटविली होती. तो पुढ होत म्हणाला, “ गुड मॉर्निंग कर्नल, कालच्या गडबडीनंतर वास्तविक मी कालच तुम्हाला भेटायला यायला पाहिजे होतं, पण आपण किती कामात अमाल दे मला माहित होत. ”

“ गुड मॉर्निंग. ” नंतर सभोवार हात फिरवून कर्नलन ओळख करून दिली. “ मि. कोरेल हा माझा स्टाफ. ”

“ वा छान त्यानी छान कामगिरी बजावली. पण मीच त्याची पूर्व तयारी करून ठेवली होती म्हणा. ”

हटरने दोर्तात टाक बुडवून काम चालू केल.

लॅन्सर म्हणाला. ” तुम्ही ठीक काम केलत. पण मला वाटत, त्या सहा-जणाना मारल नमत तर बर झाल असत. ते आले नमते तर चागलं झाल असत. ”

कोरेल हात पसरून थाटात म्हणतो. “ या शहराच्या मानान सहा माण-साचे प्राण म्हणजे काहीच नाही. शिवाय इथ काळशाची खाण आहे हे विसरता कामा नये. ”

कर्नल करड्या सुरात म्हणाला. “ माणसाना ठार मारून जर भागत असेल तर त्याला माझी ना नाई. पण कधी न मारण बर ठरतं. ”

कोरेल ऑफिसमकडे निरग्नून पहात होती. लेफ्टनंटसूकडे तिरक्या नजरेन पहात त्यानं कर्नलला विचारल. ” कर्नल मला आपल्याशी खाजगी बोलायचय् बोलू का ? ”

“ खुशाल; लेफ्टनंट प्रँकल, लेफ्टनंट टॉडर, आपल्या, खोलीत जा पाहू. ” कर्नल कोरेलला म्हणतो. “ मेजर हटर कामात गुतलेला आहे. तो कामात असला की त्याला काहीही ऐकू येत नाही. ” हटरन वर मान करून किंचित् स्मित केलं, व पुनः त्याची नजर खाली झाली. ते तरुण लेफ्टनंट खालीतून बाहेर गेले असे पाहून लॅन्सर म्हणाला. “ हं बोला पाहू बसा ना. ” “ थँक्यू सर ” म्हणत कोरेल टेबलापाशी बसला. लॅन्सरचं लक्ष कोरेलच्या कपाळाकडे जाताच त्यानं विचारल. ” लोकानी एवढाच तुला ठार मारायचा प्रयत्न केला वाटतं ? ”

कोरेलनं बॅडेज चांचपले. ” हे ? ह्य. ! सकाळी येतांना टॅकडीवरून दगड पडला त्यामुळं लागलंय. ” “ दगड फेंकला नव्हता अशी तुझी खात्री आहे ? ”

“ म्हणजे, म्हणायचंय काय तुम्हाला ? अहो हे लोक तसें भयंकर नाहीत. गेल्या चारशें वर्षांत युद्ध कशाशीं खातात हे सुद्धा यांना ठाऊक नाही. लढायचं देखील हे लोक पार विसरून गेले आहेत. ” “ तुम्हाला त्यांची माहिती, कारण तुम्ही त्याच्यात राहिलेले आहा, ” कर्नल कोरेलच्या अगदीं जवळ येऊन म्हणतो. “ पण तुला जर काही दगा फटका झाला नसेल, तूं जर अजून अगदी सुरक्षित राहिला असशील, तर मग हे लोक जगावेगळे आहेत असं म्हटले पाहिजे. यापूर्वी मी अनेक देश जिंकण्याला मदत केली आहे. वीस वर्षां पूर्वी मी बेल्जम व फ्रान्समध्ये होतो. ” एकदम त्याने डोकं हलविलं व करड्या आवाजांत म्हणाला. “ तूं खरोखरच बडी कामगिरी बजावली आहेस. आम्ही तुझे आभार मानले पाहिजे. माझ्या रिपोर्टांत मी तुझ्या कामगिरीचा उल्लेख केला आहे. ”

“ थॅक यू सर, ” कोरेल म्हणाला. “ मी माझ्याकडून कमाल केली. ” लॅन्सर कंटाळवाण्या सुरात म्हणतो. “ बर, मग आता पुढं काय करायचं ? तुझ्या मनावून राजधानीला परत जायचंय का ? जर तुला घाई असेल तर कोळशाच्या बोटींतून आम्ही तुला पोर्चुगिण्याची सोय करू, नि जर थाबाव-यची तयारी असेल तर विनाशिकेतून पाठवू. ”

कोरेल म्हणाला. “ पण मला जायच नाही. मी इथंच राहणार. ” लॅन्सर क्षणभर विचार करून म्हणाला. “ माझ्यापाशी फारशीं माणसं नाहीत, हें मी तुला सांगायला नको, तेव्हा तुला पुरेसे शरीरसंरक्षक देणं मला शक्य नाही. ” “ पण मला शरीरसंरक्षकाची बिलकुल जरूर नाही. माझं ऐका तुम्ही, हे लोक, बंडखोर, घातपाती, अत्याचारी नाहीतच सुळी. ”

लॅन्सरनं त्याच्या कपाळावरील बॅडेजकडे पाहिलं. हंटरनं बोर्डीवरून नजर बर फिरवीत म्हटलं. “ मि. कोरेल, आपण हेल्मेट [पोलादी टोपी] घालायला लागाल तर बरं होईल. ” अस म्हणून तो पुनः हातांतील नकाशाकडे पाहू लागला.

कोरेल खुर्चीतल्या खुर्चीत पुढं सरकला. “कर्नल, मला आपल्या एक-
थ्यार्शाच काही बोलायचं होते. मला वाटतं कीं मुलकी राज्यकारभाराच्या
कामात मला मदत करता येईल.”

लॅन्सर टांचेवर वळून खिडकीपाशी गेला, त्यानं बाहेर पाहिलं व पाठ
फिरवून म्हणाला. “तुझ्या मनात काय आहे ते सरळ साग पाहू.”

“तुमच्या विश्वाभातील असा मुलकी अधिकारी इथं असला पाहिजे. तेव्हां मी
असा विचार केला की, मेयर ऑर्डेनच्या जागेवर जग मी असलो, तर मग मुलकी
नि लष्करी कामं सुरळीत चालू शकतील.” लॅन्सरचे डोळे विस्फारित होऊन
चमकायला लागले. “हे तुझ्या रिपोर्टांत लिहिलंयस का न ?” कर्नलनं विचारलं.
कोरेलनं उत्तर दिलं. “अर्थात्. माझ्या छाननीवजा रिपोर्टांत हे आलं आहे.”
लॅन्सर म्हणाला “आम्ही इथ आल्यापासून तू गावात कुणाला भेटलास कां
कुणार्शी बोललास का ? मेयर शिवाय इतर कुणार्शी ?”

“अहं नाही. असं पहा की लोक एकदम दचकून गेले आहेत. त्यांना
या स्वारीची कल्पनामुद्धा नव्हती.” तो गालातल्या गालांत हंसून म्हणतो. “छे
स्वारीची त्यांना कल्पनाही नव्हती.” पण लॅन्सरन आपला मुद्दा सोडला नाही.
त्यानं विचारलं. “म्हणजे लोकांच्या मनांत काय चाललंय हे खरोखरीच तुला
ठाऊक नाही.”

“चाललंय काय ? ते घाबरून गेले आहेत. ते जवळ जवळ स्वप्नातच
आहेत.”

“त्याचं तुझ्याबद्दल काय मत आहे, आहे ठाऊक तुला ?”

“माझे इथं अनेक मित्र आहेत. माझी प्रत्येकाशी ओळख आहे.”

“आज सकाळीं तुझ्या दुकानात कुणी गिऱ्हाइक आलं होतं ?”

“त्याच असं आहे किं, धंदा व्यापार जवळ जवळ बंदच आहे.” कोरेल
म्हणाला. “आजकाल कुणी काही विकत घेत नाही.” लॅन्सर कंटाळून खुर्चीवर
बसला. डावापाय उजव्या पायावर ठेवीत, तो म्हणाला. “तुझं काम मोठ्या
जोखमीचं नि धडाडीचं आहे. त्याला बक्षिशीमुद्धां भरभक्कम मिळालीं
पाहिजे.”

“ थॅक यू सर. ” मि. कोरेल म्हणाला.

“ थोड्या दिवसात लोक तुझा द्वेष करायला लागतील. ” कर्नल म्हणाला.
 “ कांही हरकत नाही. मला त्याची पर्वा नाही कारण ते माझे शत्रू आहेत. ”
 लॅन्सर बोलण्यापूर्वी कितीतरी वेळ घुटमळत होता. सग्तेशेवटी त्यानं
 हलक्या आवाजात सुनावलं. “ मि. कोरेल, आम्हांसुद्धा तुला मान देणार
 नाही. ”

कोरेल एकदम दचकून उठला. “ अस बोलण पुढाऱ्याच्या (हिटलरच्या) धोरणाच्या विरोधी आहे. पुढारी असं म्हणालाय्’ की सगळ्या शाखा सारख्याच मानाच्या आहेत. (मी तुमच्या येण्याची पूर्व तयारी करण्याच्या शाखेतील म्हणून, तुम्ही मला मान देणार नाही-हे पुढाऱ्याच्या धोरणाविरुद्ध आहे.)

लॅन्सर सावकाश बोलं लागला. “ अशी माझी अपेक्षा आहे. पुढाऱ्याला शिपायांची मन जाणतां येतात, अस मला वाटत. ” नंतर अनुकंपापूर्ण स्वरात म्हणतो. “ खरोखरच तुला बड बक्षिस मिळाल पाहिजे. ” जरावेळ तो तसाच बसून राहिला व नंतर कसला तरी विचार करून, नूर बदलून म्हणतो. “ आता आपण स्पष्टच बोल या. इथ सारं काही माझ्या अधिकारात आहे. इथल्या खाणीतून कोळसा काढण हे माझ काम. हे काम करायच म्हणजे मला शहरात शिस्त नि सुव्यवस्था राखली पाहिजे, ती राखायची म्हणजे एथील लोकांच्या मनात काय चाललं आहे हें मला कळल पाहिजे. इथ बड होणार, अशी मला आगाऊच अटकळ बाधली पाहिजे. आलं लक्षांत काय मी म्हणतोय ते ? ”

“ तुम्हाला जे कळायला हवं आहे, ते मी शोधून काढीन. मेयर म्हणून माझी तुम्हाला अमूल्य मदत होईल. ”

लॅन्सरनं मान हलविली. “ याबाबतीत मला हुकूम नाही. इथं मी माझी बुद्धि वापरूनच निर्णय घेतला पाहिजे. मला वाटतं, एथील जनतेच्या मनांतील हालचाल तुला थापुढं कधीही कळणार नाही. मला वाटतं तुझ्याशी कुणी बोलायला तयार होणार नाही, पैशावर जगतील असे (भाडोत्री) तुझ्या भोंवती गोळा होतील. इतकच नव्हे तर गार्ड शिवाय फिरण्यात तुझ्या जिवाला मोठा धोका आहे. माझ्या मतं, तूं राजधानीला निघून जाव. तिथं तुझ्या अतुल कामगिरीबद्दल तुला बक्षिशी मिळेल. ”

“ पण माझ स्थान इथ आहे कर्नल. ” कोरेल म्हणाला. मी माझ स्थान तयार केलं आहे-या सगळ्या गोष्टी माझ्या रिपोर्टात आल्या आहेत. ”

लॅम्बर त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत म्हणतो. “ मेयर ऑर्डेन हा नुसता नावाचा मेयर नाही. मेयर ऑर्डेन म्हणजे इथली जनता. इथले लोक काय करीत आहेत, कसला विचार करताहेत, हे न विचारता त्याला कळतं, कारण लोकांच्या मनात जो विचार तोच त्याच्या मनात येणार. त्याच्यावर नजर ठेवली म्हणजे लोकांची मन मला कळतील. ऑर्डेनच मेयर राहिला पाहिजे, अस माझ स्पष्ट मत आहे. ”

कोरेल म्हणाला. “ माझ्या कामगिरीबद्दल, इकालपट्टीहून अधिक चांगली बक्षिशी मिळायला हवी. ”

“ खरंच तुम्ही कामगिरी थोर आहे, व आम्ही तुला याच्याहीपेक्षा चांगल वागविलं पाहिजे यात तिळमात्र सगथ नाही. पण आमच्या पुढील मोठ्या कार्यात आम्हाला तुम्हा अडथळा होत आहे. तुम्ही कामगिरी थोर असली तरी आज ती आमच्या मार्गातील धोड ठरते लोक आज नाही तरी उद्या तुम्हा द्वेष करायला लागतील. एकाद्या लहानशा बडात, लाक पहिला बळी तुम्हा घेतील. तेव्हा मला अस वाटत, तं राजधानीला परत जाव. ”

कोरेल थोड्या ताऱ्यात म्हणाला “ पण मी राजधानीला पाठविलेल्या रिपोर्टाच उत्तर येईपर्यंत तरी मला वाट पाहूं घ्याल की नाही ? ”

“ हो हो, केव्हाही पण तुला मुरक्षित रहायचं असेल तर, तूं ताबडतोब राजधानीला जाव अस मी म्हणेन. स्पष्टच बोलायचं तर मि. कोरेल, तुम्ही आज इथ किंमत राहिली नाही. पण हं अजून दुसरे देश आहेत निराळे बेत आहेत कदाचित् एकाद्या नव्या देशात परक्याशहरांत तुला पाठविता येईल. नव्या क्षेत्रात तुम्हा आगी नवा आत्मविश्वास तयार होईल. कदाचित् तुला एकाद्या याहीपेक्षा मोठ्या शहरात ठेवून तुम्हावर मोठी जबाबदारी टाकण्यात येईल. तुम्हा इथल्या कामगिरीबद्दल, मी तुम्ही चांगली शिफारस करीन. ”

कोरेलच्या डोळ्यात संतुष्टपणा चमकला. “ थॅक यू सर, मी बरंच काम केलंय. कदाचित् तुमचं म्हणणं खरं असेल. पण राजधानीहून उत्तर येईपर्यंत थांबण्याची तुम्ही मला परवानगी दिली पाहिजे. ”

कर्नलचे डोळे आकुचन पावले तो कठोरपणानं म्हणाला. “ कोरेल, डोक्यांत हेल्मेट घाल, घरातून बाहेर पडूं नको, आणि मुख्य म्हणजे दारूला शिबूं नको. कुणा स्त्रीवर कि पुरुषावर विश्वास ठेऊं नको समजलं ? ”

कोरेलेनं दयार्द्र दृष्टिनं कर्नलकडे पाहिलं. “ तुम्हाला समजत नाही. कर्नल. माझं इथं छोटंसं घर आहे. घरात लहानशी सुंदर मोलकरीण आहे. मला वाटतं तिचं माझ्यावर प्रेमसुद्धा आहे. हे लोक साधे, शांततामय आहेत. मी त्यांना चांगले ओळखतो. ”

लॅन्सर उद्गारला. “ लोक शांततामय नाहीत, हे तुला कधी कळणार ? लोक भिन्नभावानं वागणार नाहीत हें तुला कस समजत नाही ? आम्ही या देशावर स्वारी केली, तू—त्याच्या म्हणण्याप्रमाण देशद्रोही बनून, आम्ही येण्याची पूर्व तयारी केलीस. ” त्याचा चेहरा लालबुद होऊन आवाज चहू लागला. “ आम्ही इथल्या लोकांवर युद्ध पुकारल आहे, हे कसं तुला कळत नाही ? ”

कोरेल तोऱ्यात म्हणाला. “ आपण त्याचा पराभव केला आहे. ”

कर्नल उठून उभा राहिला व निराशेनं हात हालवू लागला. हटरन वर पाहिलं व बोर्ड हलं नये म्हणून घट्ट धरला. “ तो म्हणाला. “ हं हळू हळू कर्नल. मी नकाशा शाईनं काढतोय. पुनः पहिल्यापासून करायची माझी तयारी नाही. ”

लॅन्सरनं त्याच्याकडे पाहून, “ सोंरी ! ” म्हटलं. आपण वर्गा समोर उभं राहून शिकवीत आहो अशा थाटात म्हणाला. “ पराभव क्षणिक असतो, तो टिकत नाही. आम्ही पराभूत होतो, पण आम्ही आज हल्ला चढवीत आहो. पराभव शब्दाला काही अर्थ नाही—हे कसं नाही तुझ्या ध्यानात येत ? दार बंद करून लोकांची काय कुजबुज चालली आहे—ठाऊक आहे तुला ? ”

कोरेलेनं विचारलं “—तुम्हाला आहे ठाऊक ? ”

“ नाही—पण मला संशय येत आहे ”

बावर कोरेल कावेबाजपणानं विचारतो. “ कर्नल. तुम्हाला भीति वाटते ! या स्वारीच्या कमांडरला भीतिनं पछाडावं ? ” कर्नल कष्टान खाली बसत म्हणाला

“ हं तेच असेल. ” तो कटाळून म्हणाला. “ जे कधी लढले नाहीत त्यांना—मुद्दा हे सगळं माहीत आहे—मला आता याचा अगदी वीट आला आहे. ” हनुवटी हातात धरून कर्नल सागू लागला, “ मला ब्रुसेल्सच्या एका म्हातारीची आठवण आहे. तिचा तोडवळा गोड असून केस पांढरेशुभ्र होते. ती अवधी चांगफूट अकरा इंच उंच होती—व तिचे हात नाजुक होते. इतके नाजुक, की तिच्या हातावरील काळ्या जिगमुद्दा स्पष्ट दिसत तिच्या आंगावर नेहमी काळीगाल अमायची. आमची राष्ट्रीय गाणी ती कापऱ्या पण गोड आवाजात म्हणायची. सिगरेट किंवा पैसा कुठ मिळेल हे ती अचूक हेरायची. ” त्याने हनुवटीवरून हात काढला—व झोपेतून खडबडून जागा झाल्यासारखा होऊन म्हणाला. “ तिच्या मुलाचा फार्मा देण्यात आल होता, ही गोष्ट आम्हाला ठाऊक होती. आम्ही तिला गोळी घातून ठार मारण्यापूर्वी, तिने एका लाब काळ्या हॅट पिनन. आमच्यांतल्या बाराजणाना मारलं. त्या काळ्या पिनवर, लाल व निळ्या रंगाचा पक्षी आहे. अजून मी ती पिन घरी जपून ठेवली आहे. ” कोरेलन विचारलं. “ पण तुम्ही तिला गोळी घातलीत ? ”

“ अर्थात् घातली म्हणजे ? ”

“ आणि खून व्हायचे थांबलं ? ” कोरेलन विचारलं.

“ नाही. खून व्हायचे थांबलं नाहीत. आम्ही जेव्हा शेवटी माघार घेऊ लागलो, तेव्हा माग पडणाऱ्या काही शिपायाना, लोकानी जाळलं, काहीचे डोळे काढले, व काही जणाना खिळे ठोकून फाशी दिले. ”

कोरेल मोठ्याने म्हणाला. “ कर्नल, अशा गोष्टी बोलणं चांगलं नाही. ” यावर लॅन्सर म्हणतो, “ अशा गोष्टी आठवण चांगलं नाही. ”

कोरेल म्हणाला “ तुम्हांला जर भीति वाटत असेल, तर तुम्ही स्वारी करणाऱ्या सैन्याच्या मुख्य पदावर असू नये. ” लॅन्सरने थंडपण उत्तर दिलं. “ लढाव कसं हें मला समजत. एवढं जर समजत असेल, तर निदान तुमच्या हातून वेडगळपणाच्या चुका होणार नाहीत. ”

“ तुम्ही तरुण ऑफिसर्सशी अशा तऱ्हेनं बोलता, कर्नल ? ”

कर्नलने नकारात्मक मान हलविली. “ छे ! त्याचा माझ्यावर विश्वास बसणार नाही, असं बोललो तर. ”

“ मग मला कशाला सांगता ? ”

“ त्यांचं असं आहे मि. कोरेल. तुम्ही कामगिरी पार पडली आहे. मला आठवतं एकदां— — ”

तो पुढं बोलणार इतक्यांत जिन्यावर पावलं वाजली व दार उघडलं गेलं. पहारेकऱ्यानं डोकावलं व कॅप्टन लॉफ्ट झटकन पुढं झाला. लॉफ्टचं शरीर ताठरलं असून त्याच्या चर्येवर लष्करी शातपणा दिसत होता.

“ कर्नल. गडबड झालीय्. ” “ गडबड ? ”

“ होय. कॅप्टन बेटिकला ठार मारण्यात आल-असा मला रिपोर्ट करायचाय्. ”

“ हं-हं—बेटिक ? ”

इतक्यात पुनः जिन्यावर पावल वाजली. दोघेजण स्ट्रेचर घेऊन आले. स्ट्रेचरवर ब्लॅकेटात गुंडाळलेलं शरीर होत. “ बेटिक मेला आहे-अशी तुम्ही खात्री आहे ? ” “ पक्की खात्री आहे. ” लॉफ्ट करारी सुरांत म्हणाला.

भयभीत झालेले लेफ्टनंटस्, आ वासूनच खोलीत आले. लॅन्सर म्हणाला.
“ खाली ठेवा. ”

त्यानं खिडकीजवळ भितीशी स्ट्रेचर ठेवायला सांगितलं स्ट्रेचर उचलणारे निघून गेल्यावर, लॅन्सरन गुडघे टेकले, ब्लॅकेटचा कोपरा उचलला व लगेच खाली ठेवला. वांकलेल्या स्थितीतच त्यान लॉफ्टला विचारल.

“ कुणाचं हें काम ? ” “ एका खाण कामगाराचं. ” लॉफ्ट म्हणाला.

“ का मारलं त्यानं ? ” “ मी तिथ हजर होतो कर्नल. ”

“ अच्छा ! रिपोर्ट तयार कर जा पाहू ! जा, रिपोर्ट तयार कर ! ”

कॅप्टन लॉफ्ट ताठ उभा रहात, सहजगत्या सांगू लागला. “ कर्नलच्या हुकुमाप्रमाणं मी कॅप्टन बेटिकला ड्यूटीवरून नुकतच मोकळं केलं होतं. कॅप्टन बेटिक इकडे यायला निघाला होता, इतक्यात, काम सोडण्याची इच्छा असलेल्या, एका बंडखोर खाणकामगाराची व माझी बाचाबाची झाली. मी त्याला काम करायचा हुकुम केल्याबरोबर, पिकाव उचलून तो माझ्यावर धांवला. कॅप्टन बेटिकनं मध्ये पडायचा प्रयत्न केला. ” लॉफ्टनं बेटिकच्या शरीराकडे हात दाखविला.

लॅन्सरनं अजून गुडघे टेंकलेले होते, त्यान मान हलविली. तो म्हणाला. “ बेटिकचा स्वभाव विचित्र होता. त्याचं इंग्लिशावर प्रेम होतं. त्याची प्रत्येक गोष्ट त्याला आवडायची. त्याला लढायची मोठी आवड होती, असं नाही वाटत मला... ....वरं तूं त्या खाणकामगाराला पकडलंस ? ” “ होय ! ” लॅन्सर उठून उभा राहिला. तो जणुं स्वगतच बोलत होता. “ हं पुनः सुरवात झाली म्हणायची. आम्ही या खाणकामगाराला गोळी घालणार नि नवे वीस शत्रू तयार करणार. एवढंच आम्हाला माहित आहे. एवढंच कळतं आम्हाला. ” प्रॅकलन विचारल. “ काय म्हणालात ? ” कर्नल म्हणाला, “ काही नाही. मी केवळ विचार करीत होतो. ” तो लॉफ्टकडे वळून म्हणाला, “ मेजर आर्डनला माझा सलाम साग, आणि म्हणावं मला ताबडतोब भेट घ्यायची इच्छा आहे. फार महत्वाचं काम आहे. ” मेजर हंटरनं वर पाहिलं, टाक पुसला व मखमलीच्या पेट्यात ठेवून दिला.

प्रकरण ३ रें.

शहरांत लोक उदासवाणे होऊन फिरत होते. त्यांच्या डोळ्यांतील आश्चर्य मावळलं असलं, तरी त्याची जागा अजून द्वेषानं भरून काढली नव्हती. कोळशाच्या खाणींत कामगार खिन्नपणं गाड्या दकलीत होते छंटे दुकानदार मालाची विक्री करीत, पण गिऱ्हाईकं त्याच्याशी चकार शब्द बोलत नसत. लोक आपसांतसुद्धां कामापुरतं-होस हो, व नास ना-अस बोलत. प्रत्येकजण युद्धाचा विचार करी, स्वनःचा विचार करी, भूतकालाचा विचार करी, व एक-दम हें सारं कसं बदललं, याचं त्याला आश्चर्य वाटे.

बाहेर धुकं पडलं असल्यानं व हवेत गागटा पडल्यानं, मेयर ऑर्डनच्या दिवाणखान्यांत दिवे लागले असून, शेगड्यांत विस्नव दिसत होता. दिवाणखान्याचा रागरंग बदलला होता. खुर्च्या माग सारल्या होत्या, छोटी टेबल वाटेतून बाजूला करण्यात आली होती; उजव्या बाजूच्या दारातून, जोमेफ व अॅनी, मोठं चौकोनी जेवणाचे टेबल, आत आणण्याची खटपट करीत होती. जोमेफ दिवाणखान्यात असून, अॅनीचा लाल चेहरा दारातून दिसत होता जोसफनं टेबल आडवं केल, व खूर दारातून आंत घेत म्हणाला.” अॅनी, दकलं नको हं !”

“ हं ” नाकडोळे लाललाल झालेली अॅनी म्हणाली. आधीच तिचा स्वभाव रागीट होता. त्यातून ही स्वारी, हे शिपाई, या साऱ्या वातावरणानं ती अधिकच चिडखोर बनली. काय आश्चर्य आहे पहा ! रागीटपणा हा वास्तविक दुर्गुण, इतके दिवस तो दुर्गुणच समजत असत-त्याचं एकदम देश-भक्तींत रूपांतर झालं. शिपायांवर आधणाचं पाणी फेंकल्यापासून-हे तिचं कार्य स्वातंत्र्याचं द्योतक ठरलं तिच्या वाटेला कुणीही गेलं असतं, तर तिनं हेंच केळं असतं पण आज ती गूर नायिका बनली. या अॅनीच्या विजयाच मूळ

गगांत असल्यानं, ती अधिकाधिक गगीट बनून, चवताळून जाऊन, नवेनवे विजय दस्तगत करूं लागली.

“हं-टेबल अडकेल,”—जोसेफनं बजावलं—खरोखरच टेबल दारांत अडकून बसलं. “हल्लू-घाई नको करूं. ” “छे, ! मी नाहीं घाई करीत, ” अँनीनं उत्तर दिल.

जोसेफ बाजूला उभा राहून टेबलाचा कोणता भाग अडकला आहे तें न्याहाळून पाहूं लागला. अँनी हात पसरून त्याच्याकडे रागांत पहात होती. त्यानं खूर हालवून पाहिला. “हं, ढकलं नको-हं जोरानं नको ढकल.” तो म्हणत होता त्यानं एकट्यानं टेबल दारातून बाहेर काढलं, अँनी त्याच्या मागं होती. “हं गेलं एकदाचं,” जोसेफ म्हणाला. दोघांनी ते नीट उभं करून खोलीच्या मधोमध नेऊन ठेवल. “जर आपल्या साहेबांनी सांगितलं नसत, तर मी टेबलाला हात लावला नमता. टेबल हालवायला लावण्याचा यांना काय अधिकार ? ” अँनी म्हणाली

“मी म्हणतो इथं येण्याचा तरी त्यांना काय अधिकार ? ”

“काहीच नाहीं.” अँनी म्हणाली.

“काही नाही. ” जोसेफन तिचे शब्द उच्चारून म्हटलं. “मला वाटतं त्यांना अधिकार नाही, तरी ते खुशाल तोफा नि पॅराशूटच्या जोरावर वाटेल ते करतात—अँनी, खरोखरच ते वाटेल ते करतात. ”

“त्यांना विलकुल अधिकार नाही. ” अँनी म्हणाली. “इथं कशाला मरायला त्यांना टेबल हवं आहे ? ही काही जेवायची खोली नाही. ”

जोसेफनं खुर्ची उचलली व टेबलापासून योग्य अंतरावर व्यवस्थित लावून ठेवली. “ते इथं अलेक्झांडर मॉर्डनची चौकशी करणार आहेत. ” जोसेफन सांगितल.

“मॉली मॉर्डनचा नवरा ? ”

“हो. मॉली मॉर्डनचा नवरा. ”

“त्या माणसाचं पिकावांनं डोकं फोडल्याबद्दल ? ”

“हं ” जोसेफ म्हणाला.

“ पण अलेक्झांडर चागला माणूस आहे. त्याची चौकशी करण्याचा त्यांना काडीइतका अधिकार नाही. मॉलीच्या वाढदिवसाला त्यान तिला उंची लाल कपडे दिले. ”

“ अलेक्सची चौकशी करायचा त्यांना काय अधिकार ? ”

“ पण त्यांना या माणसाला ठार मारलं ना ? ”

“ समजा, मारलं असलं. त्या इतमानं अलेक्सला हुकूम केला. मी तें सगळं ऐकलं आहे. अलेक्सला कुणी हुकूम फर्माविलेला खपत नाही. अलेक्स, त्याच्या काळांत म्युनिसिपालिटीचा सभासद होता. त्याचे वडीलसुद्धा सभासद होते. मॉली मॉर्डन केक इतके खुमासदार करते. पण तरी तिचे केक थोडे विषडतातच. बरं पण ते अलेक्सचं काय करतील ? ”

“ गोळी घालतील ” जॉसेफ खिन्नपण म्हणाला.

“ ते त्यांना करता येणं शक्य नाही. ”

“ बरं अॅनी त्या खुर्च्या इकडे दे पाहू. ते शक्य आहे. ते आताच करतील. ”

अॅनीनं बोट ताठ करून त्याच्यासमोर नकारार्थी हलविल. ती सतापून म्हणाली. “ मी काय म्हणतें तें ध्यानात ठेव. त्यांनी अलेक्सच्या केंमाला धक्का लावला, तर लोकांना तें सहन होणार नाही. अॅलेक्स लोकाचा आवडता आहे. यापूर्वी अॅलेक्सनं कुणावर हात तरी उगागला होता का ! बोल माझ्या प्रश्नाचं उत्तर दे. ”

“ नाही. ” जॉसेफ म्हणाला.

“ मग हेंच पहाना ! त्यांनी जरी अलेक्सच्या आगाला हात लावला, तरी लोक चवताळून वेडे होतील—मी वेडी होईन. माझ्यानं तें सहन होणार नाही. ! ”

“ तूं काय करशील ? ” जॉसेफनं विचारलं.

“ कां काय करशील म्हणजे ? मी स्वतः त्यांच्यापैकीं काहींजणांना ठार करीन. ” अॅनी म्हणाली.

“ मग ते तुला गोळी घालतील. ”

“ खुशाल घाल् दे ! जोसेफ मी सांगते-वातावरण भलतंच खवळेल, रात्रंदिवस लोकाना गोळया घालायच्या ”

जोसेफनं टेबलाच्या कडेला, खुर्ची लावली व कसा कुणाम ठाऊक, चमत्कारीक रितीनं तो कटवाला बनला. “ अँनी, ” त्यानं हलक्या आवाजात हाक मारली.

ती थावली व त्याच्या आवाजातील हलकेपणा ध्यानात घेऊन, त्याच्या जवळ गेली. त्यान विचारल “ अँनी तू गुपित फोडणार नाहीस ? ” तिन त्याच्याकडे किर्चित अभिमानान पाहिलं, कारण आता पावतो, जोसेफन तिला कधी एकही गुप्त गाष्ट सांगितली नव्हती. “ नाही फोडणार. काय आहे गुपित ? ”

“ बुद्ध्यम डील व वॉल्टर डॉगल काल रात्री निसटलं. ”

“ निसटलं ? कुठ गेलं ? ”

“ ते होडीनून इंग्लंडला गेलं. ”

अँनीनं आनदाचा व आशेचा सुस्कारा सोडला. “ हे सगळं याना ठाऊक आहे ? ” तिन विचारल.

“ सगळ्यांना नाही- ” तो म्हणाला- “ प्रत्येकाला ठाऊक आहे पण- ” चटकनू छताकडे आंगठा करीत तो म्हणाला- “ वरच्यांना ठाऊक नाही. ”

“ कधी गेले ते ? मला कशी नाही कळली ही गोष्ट ? ”

“ तू कामात होतीस. ” जोसेफाचा आवाज नि चेहरा थडगार पडला. ”

“ तुला तो कोरेल ठाऊक आहे ? ”

“ हो. ” जोसेफ तिच्या अगदी जवळ येऊन म्हणतो. “ मला नाही वाटत तो फार दिवस जगेल. ”

“ म्हणजे ? ” अँनीन आश्चर्यकारक मुद्रेनं प्रश्न केला.

“ लाक कुजबुजत आहेत. ” अँनीन आनंदानं सुस्कारा सोडीत म्हटलं “ अम्म ! ” शेवटीं जोसेफला मतं हवी होती ती कळली. “ लोक एकवटत आहेत. आपल्याला शत्रूनं जिंकणं त्यांना आवडत नाही. आता बऱ्याच घडामोडी होणार आहेत. अँनी डोळ्यात तेल घालून तयार रहा. तुला सुद्धां काम करावी लागतील. ”

अंनीनं विचारलं “ पण आपल्या मेयरचं काय ? तो काय करणार आहे ? त्याचा काय विचार आहे ? ”

“ कुणालाच ठाऊक नाही. ” जोसेफ म्हणाला, “ तो काहीच बोलत नाही. ”

“ तो आपल्या विरुद्ध असणं शक्य नाही. ” अंनी म्हणाली.

“ तो काहीच बोलत नाही- ” जोसेफ म्हणाला.

डाव्या हाताचं दार उघडून, मेयर ऑर्डन सावकाश खोलीत आला तो वयातीत व म्लान दिसत होता. त्याच्या मागोमाग डॉक्टर विंटर आला. “ ऑर्डन म्हणाला. “ छान ? जोसेफ छान आहे ही व्यवस्था, थॅक्यू अंनी. ठीक दिसतंय. ”

ते बाहेर पडल्यावर, जोसेफनं दार बंद करण्यापूर्वी बाहेर डोंकावून पाहिलं. मेयर ऑर्डन विस्तवाकडे पाठ वळवून शेक घेत उभा राहिला डॉक्टर विंटरनं टेबलाच्या बाजूची खुर्ची ओढली व बसला. “ आणखी किती दिवस मला असं राहता येईल कुणाम ठाऊक ? ”

“ लोकांचा माझ्यावर पुरा विश्वास नाही व शत्रूचाही नाही. ही गोष्ट चांगली की वाईट. कोण जाणे. ”

“ काय सांगणार ? ” डॉक्टर विंटर म्हणाला “ तुझा स्वतःवर विश्वास आहे ना ? तुझ्या मनांत कसला संशय उत्पन्न झाला नाही ना ? ”

“ संशय ? छट्. मी मेयर आहे. मला पुष्कळशा गोष्टी समजत नाहीत. ” तो टेबलाकडे बोट दाखवित म्हणाला. “ ही चौकशी, इथं करायचं त्यानी का ठरविलं आहे कुणाम ठाऊक ? खुनाच्या आरोपाखाली ते इथं अॅलेक्झांडर मॉर्डनची चौकशी करणार आहेत. तुला अॅलेक्स आठवतो ना, त्याची ती लहानशी सुंदर बायको, मॉली ? ”

“ हं-आठवते तर. ती शाळेत शिकवीत असे. हो मॉली, मला चांगली आठवते. ती इतकी सुंदर आहे दिसायला की डोळे अधू म्हणून चश्मा लावायचं तिच्या जिवावर आलं. मला वाटतं, अॅलेक्सनं एकाद्या अधिकाऱ्याला ठार केलं हें खर आहे. त्याबद्दल कुणाला संशय नाही. ”

मेयर ऑर्डन कडवट सुरांत म्हणाला. “ कुणालाच संशय नाही. मग ते त्याची चौकशी कशाला करताहेत ? ते त्याला सरळ गोळी कां नाही घालीत ? ही, संशय खात्री, न्याय अन्यायाची बाब नव्हे. इथं असला काही प्रकार नाही. त्याना अॅलेक्सची चौकशीच करायची काय जरूर नि तीसुद्धा माझ्या घरात ? ” डॉक्टर विटरनं उत्तर दिलं. “ मला वाटत ही चौकशी म्हणजे नुसता देखावा आहे. पण त्याच्यामागं एक कल्पना आहे चौकशी करण्याचा देखावा उभा केला, की काही लोकांचं त्या नुसत्या देखाव्यानं चौकशी झाल्याचं समाधान होत. काही लोक नुसत्या वरवरच्या देखाव्यान फसतात. असं पहा, की आपली फौज होती-शिपाई होते, बंदुका होत्या-पण ती खरी-खुरी फौज नव्हती, समजलं की नाही ? स्वारीवाले चौकशीचा फार्स करून, आपलं करणं न्याय्य आहे-असा, जनतेच्या डोळ्यात धूळ फेकण्याचा प्रयत्न करतील. तुला ठाऊक आहे की, अॅलेक्सनं त्या कॅप्टनला ठार मारलं. ”

“ हो. तें मला समजलं. ” मेयर म्हणाला.

विटर पुढं बोलू लागला. “ लोक तुझ्या-मेयरच्या घरात न्याय मिळण्याची अपेक्षा करतात-त्याच ठिकाणाहून जर या चौकशी नंतर, निकाल बाहेर पडला,—”

उजव्या बाजूचं दार एकदम उघडलं व त्यामुळं विटरचं बोलणं तिथल्या तिथंच थांबलं तीस एक बयाची सुंदरशी तरुण बाई आत आली तिने आपला चश्मा हातात काढून घेतला होता. तिचा पोशाख साधा पण टापटिपीचा असून तिच्या तोंडावरून ती गोघळलेल्या मनःस्थितीत आहे असं वाटत होतं. आत येताश्चणीच ती म्हणाली. “ अंनीनं मला सरळ आत जायला सांगितलं. ”

“ वाःआत ये की. मॅली मार्टन ना तू ? मेयरन विचारलं. ”

“ होय. असं म्हणतात की अॅलेक्सची चौकशी करून त्याला गोळी घालण्यात येणार आहे. ”

ऑर्डनची दृष्टि जमिनीवर खिळली होती. मॅली म्हणाली. “ असं म्हणतात की, तुम्हीं त्याला शिक्षा ठोठावणार. तुमच्या शस्त्रावर त्याचे प्राण अवलंबून आहेत. ”

ऑर्डननं दचकून वर पाहिलं. “ आं ? हें काय ? मॅली कुणी सांगितलं हें तुला ? कोण म्हणतं मी शिक्षा देणार ? ” त्यानं विचारलं.

“ शहरातील लोक म्हणतात. ” ती सरळ उभी राहून, अर्धवट विनती-वजा व अर्धवट दटावणीवजा आवाजात प्रश्न विचारूं लागली. “ कराल का असं तुम्ही ? नाहीना करणार असं तुम्ही ? कराल ? ”

“ मला जें कळत नाही ते लोकाना कस समजतं ? ” त्यान विचारलं.

“ ते मोठं गूढच आहे. ” डॉ. विंटर म्हणाला “ लोकाना कसं समजत, या गूढ प्रश्नां जगातल्या साऱ्या राज्यकर्त्यांना बेचैन केल्या. मला अस कळलंय, की मेन्सॉरमधून बातमी बाहेर फुटते यामुळ स्वारीवाले संतुष्ट झाले आहेत. निःश्रवण असूनमुद्धा सत्य कस चवाळ्यावर येतं, या प्रश्नां स्वारी-वाल्याची मार्थी फिरली आहेत. हे मोठ कोडच आहे. ”

त्या मुलीनं मान वर केली; कारण खोलीत एकदम काळाख पसरला होता. ती घाबरलेली दिसत होती. “ मळम आल्या. ” ती म्हणाली “ या वर्षी नेहमीपेक्षा लवकरच हिम पडायला लागलं आहे. ” डॉक्टर विंटर गिडकिशी जाऊन, किलकिन्या डोळ्यांनी आभाळाकडे पहात म्हणाला. “ ह. मोठा ढग आलाय. जाईल मला वाटत लवकरच. ”

मेयर ऑर्डनन दिवा लावला पण त्यामुळं छोटंसं तेजोवलय पडलं. “ दिवसा दिवा लावण उदासवाण वाटत, ” अस म्हणून त्यान दिवा मालवला.

मॅली पुनः त्याच्याजवळ आली. “ अँलेक्स खुनी नाही. ” तिने म्हटलं. “ तो तापट डोक्याचा आहे हे जरी खरं असलं तरी त्यान कधी कायद्याचं उल्लंघन केलं नाही. त्याच्याबद्दल सर्वांना आदर वाटतो. ”

ऑर्डन तिच्या खाऱ्यावर हात ठेवून म्हणाला. “ अँलेक्समला, तो लहानसा मुलगा होता तेव्हापासून मी ओळखतो. माझी त्याच्या वडिलांशी व आजो-बांशी ओळख होती. त्याचे आजोबा, जुन्याकाळीं अस्वलाचे शिकारी म्हणून प्रसिद्ध होते, ठाऊक आहे तुला ? ”

मॉलीने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून विचारलं, “ पण तुम्ही अँलेक्सला शिक्षा देणार नाहीं ना ? ” मेयरने उत्तर दिलं, “ मी कसा त्याला शिक्षा देऊ शकेन ? ”

“ शहरात शांतता राखण्यासाठी, तुम्ही अँलेक्सला शिक्षा द्याल, ” असं लोक म्हणतात.

मेयर ऑर्डेन खुर्चीमागे उभा राहिला असून खुर्चीची पाठ त्यान हातानं घट्ट धरली होती

“ मॉली, लोकांना शांतता हवी आहे का ? ”

“ मला नाहीं ठाऊक. ” तिनं उत्तर दिलं. “ लोकांना स्वातंत्र्य हवं आहे. ”

“ पण स्वातंत्र्य कस मिळवायचं हे त्यांना कळतं का ? सशस्त्र शत्रू-विरुद्ध कोणत्या रितीने लढायचं हे त्यांना माहीत आहे का ? ”

“ नाहीं. मला नाही वाटत, त्यांना ठाऊक असेल. ” अँनीन उत्तर दिलं.

“ मॉली, तू मोठी चुणचुणीत नि चढाख मुलगी आहेस. तुला तरी ठाऊक आहे का ? ”

“ नाहीं. पण लोकांना अस वाटत की ते जर नमून वागले तर त्यांच्या पाठीत दंडुका बसतो. त्यांच्या मनातून या शिपायाना अस दाखवून द्यायचं आहे की पटा, अजूनसुद्धा आम्ही आजिक्त आहोत. ”

“ त्यांना लढायची संधीच मिळाली नाही. मशीनगनवर उडी घालणं म्हणजे काही लढणं नव्हे. ” डॉक्टर विटर म्हणाला.

ऑर्डेनने विचारलं. “ मॉली, लोकांना काय करायचं हे कळलं, म्हणजे तू मला येऊन सागशील ? ”

त्याच्याकडे मंशयास्पद नजरेन पहात ती म्हणाली. “ हो. सागेन. ”

“ तुला नाहीं म्हणायचं होत असंच ना ? तुझा माझ्यावर विश्वास नाही ? ”

“ पण अँलेक्सचं काय ? ” तिनं विचारलं.

“ मी त्याला शिक्षा देणार नाहीं. त्यानं आपल्या लोकांचा कांहीएक गुन्हा केलेला नाही. ” मेयर म्हणाला,

मौली बुचकळ्यांत पडली. तिनं विचारलं, “ अँलेक्सला ते ठार मारतील ? ”

ऑर्डन तिच्याकडे प्रेमपूर्ण दृष्टीनं पहात म्हणाला. “ बाळ. ”

तिचं सर्वांग शहारल्यासारखं झालं. “ थँक यू. ” ती एवढच म्हणाली.

ऑर्डन जवळ आल्यावर, ती कष्टानं म्हणाली. “ मला हात लावूं नका. हात नका लावूं मला. ” त्याचा हात तसाच गळून पडला. क्षणमात्र ती तशीच उभी राहिली, नंतर चटकन वळून बाहेर पडली.

तिन दार बंद केल नसेल तोंच जोसेफ आत आला. “ सर, कर्नलला आपली भेट घ्यायची आहे, ती इथ असल्याचं मला माहीत असल्यानं, मेयर कामात आहेत. असं मी सांगितलं. मादामनामुद्धा आपल्याला भेटायचंय. ”

“ मादामला पाठवून दे आत ” मेयरन सांगितलं.

जोसेफ बाहेर पडला नि लगेच मादाम आत आली.

“ घर कसं चालवायचं हेच मला कळेनासं झालय. घरांत वाजबीपेक्षा फाजील माणसं झाली आहेत. अँनी तर सारखी डोक्यात राख घालून बसलीय. ”

“ शुः शुः ” मेयरनं इशारा दिला. मादामनं त्याच्याकडे आश्चर्यानं पाहिलं. “ मला नाही माहीत काय— ”

“ शुः शुः ” मेयर हळूच म्हणाला. “ सारा, अँलेक्स मॉर्डनच्या घरी जा. समजलं ? मौली जवळ जाऊन बस. अक्षर बोलूं नको, पण तिच्याजवळ जाऊन बस. कळलं ? ”

मादाम म्हणाली. “ माझी हजार काम— ”

“ सारा, तू मौली मॉर्डनकडे जावं, अशी माझी इच्छा आहे. तिला एकटी सोडू नको. जा चालायला लाग. ”

आतां हळू हळू मादामच्या डोक्यात प्रकाश पडायला लागला. “ हं. जाते मी. बरं हें केव्हा संपणार ? ”

“ मला काय ठाऊक वेळ झाली की मी अँनीला पाठवीन. ”

तिनं हलकेच त्याच्या गालाचं चुंबन घेतलं व ती बाहेर पडली. ऑर्डन दारापाशीं जाऊन जोसेफला हांक मारून म्हणाला. “ जोसेफ, आतां कर्नलला आत पाठव. ”

लॅन्सर आला. त्यांच्या आगात कडकडीत इस्त्रीचा युनिफार्म असून कमरेवर सुंदरसा छोटा खंजीर लटकत होता “ गुडमॉर्निंग; युवर एक्सलन्सी मला तुमच्याशीं काही खाजगी बोलायचंय ! ” असं म्हणून त्यानं डॉक्टर विटरकडे कटाक्ष फेकला. “ मला तुमच्या एकट्याशींच काही बोलायचंयू. ”

डॉ. विटर सावकाश उठून दारापाशी गेला असेल नसेल तोच ऑर्डननं हाक मारली. “ डॉक्टर ! ” विटरनं वळून विचारलं. “ काय ? ”

“ आज संध्याकाळी येणार का ? ”

“ का ! काही काम आहे माझ्यासाठी ? ”

“ छ; काम नाही ! पण मला एकटएकट वाटतं, ”

“ अच्छा. येईन. ”

“ डॉक्टर, मॉलीची स्थिती कशी वाटली तुला ? ”

“ ह मला वाटतं तिला हिस्टेरियासारखं झालं आहे. पण ती केंडलीं कुळातली असल्यानं मजबूत आहे. ”

डॉ. विटर बाहेर गेला व त्यानं सावकाश दार ओढून घेतलं.

लॅन्सर शातपण त्याची वाटच पहात होता. त्यानं दार बंद झालेलं पाहिलं; टेबलावरून व खुर्च्यावरून दृष्टि फिरविली. “ झाल्या प्रकाराबद्दल मला किती वाईट वाटत आहे म्हणून सांगू ? हा प्रकार घडला नसता तर बरं झाल असतं. ” कर्नल लॅन्सर म्हणाला.

मेयर ऑर्डननं किंचित् लवून त्याला अभिवादन केल्यासारखं केलं. लॅन्सर पुढं बोटं लागला. “ मला तुमचा स्वभाव आवडतो, मला तुमच्या-बद्दल आदर आहे, पण मला कामगिरी पार पाडायची आहे. तुम्हाला माशी स्थिती खात्रीनं समजली असेलच. ”

ऑर्डननं उत्तर दिलं नाही. त्याची दृष्टी लॅन्सरच्या डोळ्यांवर खिळली होती.

“आम्ही केवळ आमच्या स्वतःच्या विचारानुसार वागत नाहीं.” लॅन्सर एकेक वाक्य बोलून मेयर कांहीतरी बोलेल या अपेक्षेन थांबत होता, पण या बाबतीत मेयरनं त्याची निराशा केली. “आम्हाला राजधानीत पास झालेले कायदे पाळावे लागतात. या इसमानं एका अधिकाऱ्याला ठार मारलं आहे.” सरतेशेवटीं ऑर्डेनन उत्तर दाखल विचारलं, “मग तुम्ही त्याला गोळी का नाही घातलीत ? गोळी घालण्याची तीच वेळ होती.”

लॅन्सरन मान हलविली. “समजा, मी तुमचं म्हणणं मान्य केल, तरी काहीं त्यात फारसा फरक पडत नाही. आपणा दोघानाही हे कळत की, शिक्षा ही मुख्यत्वेकरून संभवनीय गुन्हेगाराला रोखण्यासाठी आहे. ज्या अर्थी, शिक्षा ही खुद्द गुन्हेगारापेक्षा इतरासाठी असते, त्याअर्थी ती सर्व लोकाना समजेल अशा तऱ्हेन दिली पाहिजे. तिचा गाजावाजा केला पाहिजे, इतकच नव्हे तर, नाटकाप्रमाण ती लोकाना दाखविली पाहिजे.” लॅन्सरनं कंबरेच्या पट्ट्यात हात घालून छोटा खजीर हलविला.

मेयरनं वळून खिडकी बाहेर दिसणाऱ्या काळ्याकुट्ट आकाशाकडे पहात म्हटलं, “आज रात्री बहुतेक दिम पडणार.”

“मेयर ऑर्डेन आमचे हुकूम कडक आहेत, आम्हाला कसही करून कोळसा मिळालाच पाहिजे. जर तुमचे लोक शाततेने वागत नसतील, तर आम्हाला, जबरदस्तीनं शातता प्रस्थापित करावी लागेल.” त्याचा आवाज कठोर बनला. “जरूर पडली तर आम्हाला लोकावर गोळीबार केलाच पाहिजे. तुम्हाला जर आपल्या लोकांचे प्राण वाचवायचे असतील, तर शातता प्रस्थापित करायला तुम्ही आम्हाला मदत केली पाहिजे. माझ्या सरकारचं असं मत आहे की, स्थानिक अविकाऱ्यांनच शिक्षा द्यावी. त्यामुळ काम सुरळीत चालतं.”

ऑर्डेन शान्तपण म्हणाला. “एकंदरीत लोकाना हे कळलं म्हणायचं. मोठं गूढ आहे—त्यांना कसं कळलं हे !” आवाज चढवून तो पुढं म्हणतो. “एथील चौकशीनंतर मी अॅलेक्झांडर मॉर्डेनला शिक्षा ठोठावावी अशी का तुमची इच्छा आहे ?”

“होय तुम्ही जर हें केलंत, तर नंतर होणारा बराचसा रक्तपात टाळाल.”

ऑर्डन टेबलाजवळ गेला व एक मोठी खुर्ची पुढे ओढून, प्रमुख जागी बसला. एकदम असा भास झाला की, मेयर न्यायाधीश आहे व कर्नल लॅन्सर गुन्हेगार आहे. आपली बोटं टेबलावर वाजवीत तो बोलायला लागला. “तुम्हाला नि तुमच्या सरकारला काही कळत नाही. प्रत्येकवेळी जनतेचं मन जाणता आलं नाही, म्हणून शतकानुशतकं पराभवावर पराभव खाणारं, असं अलम दुनियेत एकच सरकार आहे. आणि ते म्हणजे तुमचं सरकार नि तुम्ही लोक,” तो थावला “हे तत्व कुचकामी ठरतं. पहिली गोष्ट म्हणजे मी मेयर आहे. मला देहाताची शिक्षा देण्याचा अधिकार नाही. या लोकांच्यात एकालाही तमा अधिकार नाही. तसं जर मी केलं, तर मी व तुम्ही दोघेही कायद्याचं उल्लंघन करूं.”

“कायद्याच उल्लंघन ?” कर्नल म्हणाला.

“तुम्ही आलात तेव्हा सहाजणाना ठार मारलंत. आमच्या कायद्या-प्रमाणं तुम्ही सारे खुनी आहात. कर्नल, तुम्ही या कायद्याच्या भानगडींत पडता कशाला ? तुमच्या आमच्यात आता कायदा शिल्लक राहिलेला नाही. हें युद्ध आहे. आम्हा सर्वांना तुम्हाला ठार माराव लागेल, किंवा कालांतरांनी आम्ही तुम्हा सर्वांना ठार मारू. हे कस तुम्हाला कळत नाही ? तुम्ही येता—क्षणीच कायदा मोडलात व त्याच्या जागी नवा कायदा आला, हे नाही तुम्हाला ठाऊक ?”

लॅन्सरनं विचारलं. “मी खाली बसू का ?”

“हें कशाला उगीच विचारता ? हे आणखी एक ढोंग आहे. तुमच्या मनात आलं तर तुम्ही मला उभं रहायला लावाल ”

लॅन्सर म्हणाला. “तुम्हाला पटो वा न पटो व्यक्तिशः मला तुमच्या-बद्दल व तुमच्या स्थानाबद्दल आदर वाटतो आणि—” क्षणभर कपाळाला हात लावून तो पुढे बोलू लागला.

“त्याचं असं पहा की, माझ वय नि मागील आठवणी, याला काही फारसं महत्त्व नाही. कदाचित् मला तुमच म्हणणं पटेल, मी तुमच्याशी

सहमत होईन. पण त्यामुळं कांहींच बदलणार नाही. ज्या लष्करी नि राजकीय पद्धतींत मी काम करीत आहे, तिच्यांत अशा काहीं प्रवृत्ति नि बहिवाटी, परंपरा आहेत, कीं त्या बदलणं अशक्य आहे. ”

ऑर्डन म्हणाला. “ त्या चाली नि प्रवृत्ति चूक आहे, हें जगाच्या आरं-
भापासून प्रत्येक वेळीं सिद्ध झालं आहे. ”

लॅन्सर कटुहास्य करीत म्हणाला. “ मी अनुभवाने वृद्ध झालो आहे. त्यामुळं एकवेळ मला तुमचं म्हणणं मान्य होईल. इतकच नव्हे तर मला अस सुचवावंसं वाटत कीं, मागील अनुभवांवरून काहींहिा धडा न घेण, हीच लष्करी मनोवृत्तिची व राजकीय पद्धतीची, एक प्रवृत्ति आहे; मानवाची हत्त्या करणं हेच आपलं कार्य आहे, असं तिला वाटत, व हत्त्येपलीकडे दृष्टी फेकण्यास ती असमर्थ आहे. ठार मारण्यापलीकडे दुसर काही असेल, अस तिला वाटणं शक्य नाही. पण मी मागील आठवणी काढून विरघळणारा मनुष्य नव्हे. त्या खाणकामगाराला सर्व लोकांसमोर जाहीरपणे गोळी घातली पाहिजे. कारण त्यातल तत्व असं आहे, की इतरजण आमच्या लोकाना ठार मारायला तयार होणार नाहीत. ”

ऑर्डन म्हणाला: “ आता या विषयी आणखी काही बोलायची जरूरी नाही. ”

“ आपण बोललच पाहिजे. आम्हाला तुमची मदत हवी आहे. ”

ऑर्डन काही वेळ तसाच स्तब्ध राहून म्हणाला. “ मी काय करणार आहे, तें सांगतो तुम्हाला. आमच्या शिपायाना ठार मारण्यात आलं, त्यावेळीं कितीजण मशीन-गन्सवर होते ? ” “ मला वाटतं विसापेक्षा अधिक नसतील ? ” लॅन्सरनं उत्तर दिलं.

“ अच्छा ! त्यांना जर तुम्ही शिक्षा देणार असाल, तर मी मॉर्डनला शिक्षा देईन ”

“ चेष्टेनं बोलत नाही ना तुम्ही ? ”

“ सीरीयस्ली, बोलता तुम्ही ? ”

“ हो-मी सीरीयस्लीच बोलत आहे. ”

“ तुम्हांला माहीत आहे-असं होणं शक्य नाही. ”

“ ते मला ठाऊक आहे. ” ऑर्डिन म्हणाला, “ आणि तुम्हीं म्हणता तें सुद्धा होणं शक्य नाही. ”

लॅन्सर म्हणाला. “ मला वाटतंच होतं. शेवटीं कोरेललाच मेयर व्हावं लागेल. ” लगेच वर दृष्टी फिरवून त्यानं विचारलं. “ तुम्हीं चौकशीच्या वेळी थांबणार ना ? ”

“ हो. मी थावेन, मी असलो म्हणजे ॲलेक्सला इतकं उदास वाटणार नाही. ” लॅन्सरनं त्याच्याकडे पाहून खिन्नपण स्मित केलं. “ आपण जबाब-दारीच घेतली आहे आपल्यावर असं नाही का ? ”

“ हं ” मेयर म्हणाला. “ जगातल्या अशक्य कोर्टांतील जबाबदारी घेतलीय. ती जबाबदारी पुरी पाडणं अशक्य आहे. ”

“ ती कोणती ? ”

“ माणसाचा, कायमचा तेजोभंग करण. ”

ऑर्डिनचं डोकं खाली वाकलं. वर न पाहता तो तसाच बोलू लागला. “ हिम पडायला लागलय. अजून रात्रही झाली नाही. मला हिमाचा, मधुर, शीतल सुगंध मनापासून आवडतो. ”

प्रकरण ४ थे.

अकराव्या सुमारास हिम जोराने पडायला लागून आकाश दिसेनासे झालं हिमवर्षाचं चालू असतांना लोक कसेबसे घाईघ ईनं जात होते; उंबर-ठ्यावर हिम सांचलं; सार्वजनिक चौकांतील पुतळ्यांवरसुद्धा हिम सांचलं. खाणीपासून बंदरापर्यंत जाणाऱ्या रुळांवर हिम पडलं होतं हिमामुळे हातगाड्या सारख्या घसरत होत्या. शहरावर मेघाहून दाट असा अंधकार पसरला होता. शुष्क, वाढत्या द्वेषांचं नि चिरडीचं वातावरण शहरांत भिनलं होतं. लोक फार वेळ रस्त्यांत उभे रहात नसत; ते चटकन घरात शिरून दार बंद करीत, खिडक्यांच्या पडद्यांतून कुणीतरी पहात असा भाम होई; रस्त्यातून पहायेकरी शिपाई गेले, की त्यांच्यावर, क्रूर द्वेषपूर्ण नजर रोखली जाई, लोक दुकानातून जाऊन वस्तु खेदी करीत, पण दुकानदारांशीं नमस्कार चमत्कार सुद्धा करीत नसत.

छोट्या राजवाड्याच्या दिवाणखान्यात, दिवे लावले होते. प्रकाश किरण खिडकीवाटे बाहेर पडून हिमसरींवर चमचमत होते. कोर्टाचं काम चालू होतं. लॅन्सर टेबलापाशीं प्रमुख जागीं बसला होता. त्याच्या उजव्या हाताला हटर, टॉडर बसले होते कॅप्टन लॉफ्ट अगदीं टोकाला बसला असून त्याच्यापुढं कागदाचा ढीग पडला होता. त्यांच्या समोर टेबलाच्या दु-व्या बाजूला मेयर ऑर्डिन, कर्नलच्या डाव्या हाताला बसला होता. प्रॅकल त्याच्या जवळच असून पॅडवर कांहींतरी खरडीत होता. टेबलाच्या कडेला दोन संगीनधारी पहायेकरी उभे होते. त्यांच्या डोक्यांत हेल्मेट असून ते छोट्या लाकडी चित्रासारखे दिसत होते. त्यांच्या मध्यें ऑलेक्स मॉर्डिन उभा होता. ऑलेक्स उंचापुरा उमदा तरुण होता. त्याचा भालप्रदेश उतरता असून, डोळे खोल व गंभीर होते, त्याचं नाक लांब व तरतरीत दिसे; त्याची हनुवटी निश्चयी स्वभाव दर्शवीत असून, जिवणी रंद व कामुक होती. त्याचे खांदे मजबूत व रंद असून

पृष्ठभाग निरुंद होता त्याच्या बेड्या घातलेल्या हातांची एकसारखी धरसोड चालू होती. आगात उघडत्या कॉलरचा निळा शर्ट. त्यावर जुना झालेला कोट व खाली निळी बिजार, अशा पोशाखांत ॲलेक्स बेड्यांनी जखडलेलं हात, एकात एक अडकवून धरी व सोडून दई

कॅप्टन लॉफ्ट आपल्या पुढ अमलेंल्या कागदावरून वाचू लागला. " ज्या वेळीस ॲलेक्समला, पुनः कामावर जाण्याचा हुकूम दिला, त्यावेळी त्यान काम करण्याचं नाकारल, जेव्हा पुनः हुकूम देण्यात आला, तेव्हा केंद्यान हातातील पिकावान कॅप्टन लॉफ्टवर हल्ला केला. कॅप्टन बॅटिक मध्ये पडला."

मेयर ऑर्डन खोकला. कॅप्टन लॉफ्टचं वाचून झाल्यावर तो ॲलेक्सला म्हणाला. " खाली बस ॲलेक्स. पहारेकरी खुर्ची आण पाहू एक, " पहारेकऱ्यानं मुकाट्यान खुर्ची पुढं ओढली.

" कैद्यान उभ राहायचं अशी पद्धत आहे. " लॉफ्ट म्हणाला.

" खाली बसू द्या त्याला. " मेयर म्हणाला. " फक्त आम्हालाच तो बसला होता. हे कळेल. तुम्हीं रिपोर्ट करा, " कैदी उभा होना " म्हणून. "

" न्योटे रिपोर्ट करायची पद्धत नाही. " कॅप्टन लॉफ्ट म्हणाला.

" खाली बस ॲलेक्स. " ऑर्डन पुनः म्हणाला. तो उमदा तरुण खाली बसला. बेड्या असलेल्या त्याच्या हाताची, माडीवर चळवळ चालू होती. लॉफ्टनं वाचायला सुरुवात केली. " हे सर्व "

कर्नल म्हणाला. " त्याला बसू द्या. "

कॅप्टन लॉफ्ट घसा साफ करून वाचू लागला. " कॅप्टन बॅटिक मध्ये पडला. त्याच्या डोक्यावर फटका बसला व त्याचा चेदामेदा झाला. सोबत डॉक्टरचा रिपोर्ट जोडला आहे. तो मी वाचून दाखवू का डॉक्टरचा रिपोर्ट! "

" कांही जरूरी नाही. " कर्नल म्हणाला. " शक्य तितकं लवकर आटपा. " प्रत्यक्ष घडलेल्या या सान्या गोष्टी, आमच्या कित्येक शिपायांनी स्वतः डोळ्यांनी पाहिल्या आहेत; त्याच्या साक्षी सोबत जोडल्या आहेत. या लष्करी कोर्टाला असं आढळून आलं की, कैद्यावरील खुनाचा आरोप शाबीत झाला आहे व त्याबद्दल तें कैद्यास देहाताची शिक्षा सुनावित आहे. शिपायांच्या लेगीत साक्षी वाचुं ? "

लॅन्सर सुस्कारा सोडीत म्हणाला. “ नको. ” तो ॲलेक्सकडे वळून म्हणाला. “ ॲलेक्स, कॅप्टनला ठार मारल्याचं तू नाकारीत नाहीस ना ? ”

ॲलेक्स खिन्नपणं हंसला. “ मी त्याला फटका मारला. मी त्याला ठार मारलं हें मला माहीत नाही. ”

ॲर्डन उदगारला. “ शाबास ॲलेक्स. छान काम केलंस ! ” ते दोघे एकमेकांकडे भिन्नभावानं पाहू लागले.

लॅफ्टनं विचारलं “ दुसऱ्या कुणीतरी त्याला ठार मारलं अस तुला म्हणायचंय काय ? ” “ मला ठाऊक नाही. ” ॲलेक्स म्हणाला. “ मी त्याला फक्त फटका मारला नंतर मला कुणीतरी मारलं. ”

“ तुला कांही आणखी सांगायचं आहे कोर्टाला ? कांही सांगितलंस तरी शिक्षा बदलेल असं नाही मला वाटत पण आम्ही ऐकून ध्यायला नयार आहो. ”

लगेच लॅफ्ट म्हणतो. “ कर्नल, आपण हें बोलला नसतात, तर फार चांगलं झालं असतं. याचा अर्थ असा होतो की कोर्ट निःपक्षपाती नाही. ”

ॲर्डन उगाचच वरच्यावर हंसला. कर्नलनं त्याच्याकडे पाहून स्मित केलं. “ तुला कांही सांगायचं आहे का ? ” त्यानं पुन्हा विचारलं.

लॅफ्टकडे बोट दाखवून ॲलेक्स म्हणतो. “ त्याला-त्याला माझ्या मनांतून मारायचं होतं. मी बेभान झालो होतो. माझा स्वभाव तापट आहे. त्यानं सांगितलं “ काम केलंच पाहिजे. ” मी स्वतंत्र माणूस आहे. मी संतापलो नि त्याला फटका लगावला. मला वाटतं फटका जोरात बसला असला पाहिजे. मी चुकून भलत्यालाच मारलं. ”

ॲलेक्सनं हात वर करण्यासाठी उचलला, पण बेडी असल्यामुळं दुसरा हात आपोआपच वर उचलला गेला. त्याला कसचंस वाटलं व त्यानं हात पूर्ववत मांडीवर ठेवला.

लॅन्सर म्हणाला. “ तुझ्या मनांतून कुणाला मारायचं होतं या सांगण्याचा कांही उपयोग नाही. कुणालाही तें तसंच लागलं असतं बरं या कृत्याबद्दल तुला वार्ड वाटतं का ? ” तो टेबलाकडे वळून म्हणतो. “ कैद्याला वार्ड वाटलं, असं रेकॉर्डीत बरं दिसेल. ”

“ वाईट वाटतं ? ” अँलेक्सनं विचारलं. “ मला वाईट वाटत नाही. त्यानं, मला एका स्वतंत्र माणसाला “ काम कर ” म्हणून सांगितलं. एकेकाळीं मी म्युनिसिपालिटीचा सभासद होतो, तो म्हणाला. “ मी कामं केलं पाहिजे. ”

“ पण जर तुला देहान्त शिक्षा दिली, तर तुला वाईट वाटणार नाही ? ” अँलेक्सनं मान खाली घातली व तो प्रामाणिकपणं विचार करण्याचा प्रयत्न करूं लागला.

“ नाही. ” तो निर्धारानं म्हणाला. “ तुम्हांला असं म्हणायचंय की मी पुनः असं करीन का ? ” “ हं. तेंच. ” “ नाही. ” अँलेक्स विचारपूर्वक म्हणाला. “ मला नाही वाईट वाटत. ”

लॅन्सर म्हणाला. “ अच्छा, रेकॉर्डमध्ये लिहा. कैद्याला अतिशय पश्चा-
ताप झाला होता. शिक्षा ही होणारच समजलं ? कोर्टाला मागं पाउल घेतां येत नाही. कोर्टाला तुला दोषी ठरविलं असून ताबडतोब गोळी घालण्याची शिक्षा फर्मावली आहे. तुला आणखी छळण्यांत काही अर्थ आहे असं मला वाटत नाही; कॅप्टन लॉफ्ट विसरलंय का काहीं सांगायचं ? ”

“ तुम्ही मला विसरलात. ” ऑर्डन म्हणाला. तो खुर्ची मागं सारून उभा राहिला व अँलेक्सपाशी जाऊन उभा राहिला. अँलेक्स नेहमीच्या संबई प्रमाणं त्याचा मान राखण्यासाठी उठून उभा राहिला. “ अँलेक्झांडर, मी लोकांनी निवडून दिलेला मेयर आहे. ”

“ ते मला ठाऊक आहे. ”

“ अँलेक्स, या माणसांनी आपल्या देशावर स्वारी केली आहे. त्यांनी आपला देश, फितुरी व जबरदस्तीच्या जोरावर अचानकपणं हल्ला करून, घेतला आहे. ”

कॅप्टन लॉफ्ट म्हणाला. “ सर, हें बोलू देता कामां नये. ”

लॅन्सर म्हणाला. “ चूप ! हे मोठ्यानं बोलतांना ऐकलेलं चांगलं, की कुजबुजलेलं चांगलं ? ”

आपल्याला बोलताना कुणाचा प्रतिबंध झाला नाही. अशा तऱ्हेने ऑर्डन बोलत होता, “ ते आले तेव्हां लोक गोंधळून गेले होते नि मी गोंधळलो होतो. काय करायचं किंवा कसला विचार करायचा हें आपल्याला

समजलं नाही. ॲलेक्स तू मात्र पाहिल्याप्रथम स्पष्ट कृती करून दाखवलास. तुझा वैयक्तिक क्रोध हा जनतेच्या क्रोधाचा उगम ठरला. मी यांना जाऊन मिळालो आहे, त्यांना सामिल होऊन काम करीत आहे, असं शहरांतील लोक माझ्याबद्दल म्हणत आहेत, हें मला ठाऊक आहे. मी काय करतो आहे, हें शहराला दाखवू शकेन-पण तू मृत्युच्या दारांत उभा आहेस. पण हें तुला समजावं असं मला वाटतं. ”

ॲलेक्सनं मान खाली टाकली; डोक वर करून तो म्हणाला. “ मला ठाऊक आहे. ” लॅन्सरनं विचारलं. “ शिपायांची तुकडी तयार आहे का ? ”

“ बाहेर आहे. ” “ कमांडिंग ऑफिसर कोण आहे ? ”

“लेफ्टनंट टॉडर, सर.” टॉडरनं डोक वर केलं, क्षणमात्र तो श्वास घ्यायचा थांबला. ऑर्डननं मृदु आवाजात विचारलं. “ ॲलेक्स तू घाबरला आहेस ? ”

ॲलेक्स म्हणाला-“ होय. ”

“ घाबरू नको, असं मी तुला सांगू शकत नाही. मीसुद्धा घाबरेन आणि हे तरुण शूरवीरसुद्धा घाबरतील. ”

लॅन्सरनं हुकूम सोडला. “ तुकडीला बोलवा. ” ताबडतोब टॉडर उठला व दारापाशी जाऊन म्हणाला. “ इथ आहेत ते ” त्यानं सताड दार उघडलं. बाहेर हेल्मेट घातलेले शिपाई दिसत होते.

ऑर्डन म्हणाला. “ ॲलेक्स तू जा. ध्यानात ठेव. की-द लोक येथून चालते होईपर्यंत किंवा मरेपर्यंत, त्यांना आम्ही क्षणाचाही विश्रांती लाभू देणार नाही. तुझ्या उदाहरणामुळं जनतेत प्रचंड एकजूट तयार होईल. ही साथी गोष्ट कळायला, आम्हांला जबर किंमत द्यायला लागली हे खरं, व आम्ही तुझं ऋण पुरं फेडलं नाही हे पण ग्वर-पण ध्यानांत ठेव-त्यांना आम्ही सळो का पळो करून सोडू. त्यांना एकतर ठार मारू किंवा हांकून देऊ. ”

ॲलेक्सनं डोळे घट्ट मिटून घेतले. मेयरनं त्याला जवळ आढून त्याच्या गालाचं चुंबन घेतलं. “ गुडबाय ॲलेक्स. ” तो म्हणाला.

गार्डनं ॲलेक्सचा दंड धरून बाहेर नेलं. ॲलेक्सनं डोळे मिटून धरले होते. तुकडीनं तोड फिरविलं व चालू लागली. त्यांच्या पावलांचा आवाज बर्फात दबून गेला.

टंबलापाशीं बसलेले सारेजण स्तब्ध होते. ऑर्डनचं लक्ष खिडकी गेलं. चटकन् कुणीतरी तावदानावरील बर्फ पुसून काढलं, पुमंलला भाग वाटोळा दिसत होता. तो तिकडे मोठ्या आश्चर्याने पहात होता, पण त्यानं चटकन् दुसरीकडे नजर फिरवली. तो कर्नलला म्हणाला. “ आपण काय करीत आहात याची जाणीव तुम्हाला असलच. ”

कॅप्टन लॉफ्टन कागद गोळा केले. लॅन्सरनं त्याला विचारलं. “ कॅप्टन चौकात कां गोळी घालणार त्याला ? ” “ हा चौकात. शिक्षा सर्व लोकांसमोर झाली पाहिजे. ” लॉफ्ट म्हणाला.

ऑर्डन म्हणाला. “ आपण काय करतो हें तुम्हाला कळत असलच. ”

कर्नलन उत्तर दिलं. “आम्हांला कळो वा न कळो, तें झालच पाहिजे.”

खोलीत शांतता पसरली. प्रत्येकजण ऐकण्यासाठी आतुर झाला होता, पण कुणाला फार वेळ थांबायला लागल नाही. लावून बंदुकीची फार झड-त्याचा आवाज आला. लॅन्सरनं दीर्घ सुस्कारा सोडला. ऑर्डननं कपाळाला हात लावला व दीर्घश्वास घेतला. नंतर बाहेर ओरडा झाला. खळकन् तावदानाची काच फुटून आंत पडली. त्यान हात वर उचलला व त्याच्याकडे डाळे फाडून पाहू लागला.

लॅन्सर उडी मारून ओरडला. “ हं म्हणजे सुरवात झाली म्हणायची ! फार लागलं लेफ्टनंट ? ”

“ खाद्याला, ” प्रॅकल म्हणाला.

लॅन्सरनं हुकूम फर्मावला. “ कॅप्टन, बाहेर बर्फात पावलं उमटलीं असतील. बंदुकीसाठी प्रत्येक घराचा झाडा घ्यायला पाहिजे. ज्याच्यापाशी बंदुक सांपडेल त्याला ओलीस ठेवला पाहिजे. आणि मेयर, तुम्हांला प्रोटेक्टिव्ह कस्टडीत (संरक्षक नजरबंदीत) ठेवण्यांत आलं आहे. याद राखा एका शिपायासाठी, आम्हीं पाच, दहा, शंभरजणांना गोळ्या घालू. ”

ऑर्डन शांतपणं म्हणाला—“काही जुन्या आठवणीं असलेले आहांत तुम्हीं.”

लॅन्सर हुकूम फर्मावितांना मध्येच थांबला, क्षणमात्रच त्यानं मेयरकडे पाहिलं व दोघांनीही एकमेकाचं मनोगत जाणलं. लॅन्सर छाती पुढं काढून राहिला. “ मला कसलीही आठवण नाही ! ” तो तिरसटपणं म्हणाला.

“ शहरातील हत्यार अन् हत्यार गोळा केलं पाहिजे. जो कोणी हरकत घेईल त्याला पकडून आणा. चला जा. त्याची पावलं बुजली नाही, तोच कामाला लागा. ”

स्टाफच्या शिपायानी हेल्मेट घातलीं, पिस्तुलं घेतलीं व बाहेर पडले. ऑर्डन फुटक्या खिडकीपाशीं जाऊन खिन्नपणं म्हणाला. “ हिमाचा मधुर नि शीतल सुगंध ! ”

दिवसांमागून दिवस, आठवड्यामागून आठवडे कंटाळवाणेपणानं जात होते. बर्फ पडे वितळे—नि शेवटी साचून राहिलं. त्या लहानशा शहरांतील काळ्या इमारतीवरून पांढरंशुभ्र बर्फ सांचलं होत, व बर्फातून दारापर्यंत जाणारे खंदक, खणले होते. बंदरात बोटी रिकाम्या होऊन येत व जाताना कोळशानं भरून जात. पण खाणींतून कोळसा मात्र तितक्या सहजासहजी बाहेर निघत नव्हता. वाकबगार कामगार चुका करूं लागले. ते कामाची हेळसांड करून काम थंडावूं लागले. यंत्रं मोडायला लागली व लवकर दुरुस्त होईनात. त्यात देशांतील जनता शातपणं, सूड उगविण्याची वाट पहात बसली. देशद्रोही लोक, ज्यांनीं स्वारीवाल्यांना मदत केली त्यांना असं आढळलं की लोक आपल्याकडे द्वेषपूर्ण दृष्टिनं बघतात व आपल्याशीं बोलायला कुणी तयार नाहीं. स्वारीवाल्यांना मदत केल्यानं, आपली परिस्थिती सुधारेल, व आदर्श जीवन लाभेल, असं वाटणाऱ्या देशद्रोह्यांना हे कळून चुकलं की स्वारीवाल्यांचा ताबा व नियंत्रण दिलं आहे.

शहराच्या वातावरणात मृत्यु संचारून चाहूल घेत होता. हे शहर देशाच्या इतर भागाला रेल्वेनं जोडलं होतं. रेल्वेचा रस्ता डोंगरावरून गेला होता. रेल्वे लाईनवर अपघात होऊं लागले. हिमनद्या रेल्वे लाईनवर कोंसळून, लाईन नादुरुस्त होऊं लागली. आधी लाईनची तपासणी झाल्या-वांचून एकही गाडी सुटेनाशी झाली. लोकांवर दहशत बसविण्यासाठी, गोळ्या घालण्यांत आल्या पण व्यर्थ. अधूनमधून तरुणांचा एखादा गट इंग्लंडला निसटून जाई. इंग्लिशानीं कोळशाच्या खाणीवर बाँबफेक करून नुकसान केलं व आपल्या काहीं दोस्तांना व शत्रूंना ठार केलं. याचा काहीं

उपयोग झाला नाही. जनतेच्या मनांत दबलेला द्वेष, हिंवाळ्यावरोबर वाढतच गेला. अन्नाच्या पुरवठ्यावर नियंत्रण घालण्यांत आलं आशाधारक लोकांना धान्य देण्यांत येई; बंडखोरांना खायला अन्न मिळेलना, साहजिकच सारे लोक आतल्याआत द्वेषाग्निने जळत आशाधारक बनले. पण अशी वेळ आली की, लोकाना अन्न देणं जरूर पडलं; कारण उपाशीं माणूस कोळसा कसा काढणार, ओशीं कशी उचलून नेणार ? वरवर लोक जरी गांत होते तरी त्यांच्या नजरेत द्वेषाग्निची प्रखर आग दडली होती.

आतां अशी परिस्थिती झाली की जेताच पुरा घरला गेला. बॅटलियन-मधील शिपाई शत्रू बनून राहिले. क्षणभरसुद्धां पहारा दिला करायला कुणी तयार नव्हता. पहारा जरा कुठे दिला झालारे झाला की, तो शिपाई नाहीसा होऊन त्याचं प्रेत कुठे तरी बर्फात फेकलं गेलंच समजा. एकादा शिपाई एकटाच कुणा बाईकडे गेला की तो नाहीसा होऊन त्याचं प्रेत बर्फात पडायचं. एकादा शिपाई दारु पिऊन शिंगला की तो नाहीसा झालाच. आतां बॅटलियनचे शिपाई एकएकटे गाऊं नाचू शकत नव्हते-सगळे मिळून गायचे किंवा नाचायचे, पण आता नाच हळूहळू कमी व्हायला लागले, व गाण्यांतसुद्धां त्यांना घरी जाण्याची लागलेली तळमळ व्यक्त व्हायला लागली. शिपाई आपसांत बोलत ते सुद्धां आपल्या नातेवाईक किंवा प्रेमळ मित्राविषयी; त्यांना प्रेमाचा व आनंदाचा प्यास लागला होता. कारण माणूस शिपाई झाला म्हणून काय झालं ? दिवसांतून फार तर अमुक तास, व वर्षांतून अमुक महिने माणूस शिपाई असतो. पुनः त्याला माणूस व्हावंसं वाटतंच. त्याला दारु प्यावीशी वाटते, संगीत ऐकावंसं वाटत, हंसावसं वाटतं, स्त्रीसहवास लागते-विसावा हवासा वाटतो-आणि हें मिळेलनासं झालं-की या मिळविण्याच्या आकांक्षा प्रबळ होतात.

शिपायांना राहून राहून घराची आठवण येई. हळूहळू बॅटलियन मधील शिपायांना जिकलेल्या शहराचा तिरस्कार वाटूं लागला; ते लोकाशी तुटक रितीनं वागूं लागले-लोकांनीं सुद्धां तोच मार्ग स्वीकारला. हळूहळू जेत्यांच्या मनांत भीति डोकावूं लागली. त्यांना अशी धास्ती पडली की, हें

असंच चालायचं; आपल्याला घरी जायला मिळणार नाही. एके दिवशी आपलें सामर्थ्य तडकून जाणार व नंतर हे लोक सशंप्रमाणं आपल्याला दऱ्यांखाऱ्यांतून हुसकून काढतील, कारण जनतेच्या मनातील द्वेषाचा पारा चढतच होता. पहारा करणाऱ्या शिपायांना कुठं उजेड दिसला, हंसण्या-खिदळण्याचा आवाज ऐकू आला, कीं ते एकदम आकर्षिले जात-पण ते जवळ यायचा अवकाश कीं, हंसणं खिदळणं ताबडतोब थांबे, आनंद हवेंतल्या हवेंत विरून जाई व लोक पुनः थंडपणं आश्वाधारक बनत. शिपायांना हॉटेलवरून जातांना खमंग वास आला कीं ते तडक आत शिरून, जेवण मागवायचे पण पाहतात तो भाजीत मीठच जास्त घातलेलं किंवा तिखटजाळ करून ठेवलेली.

शिपाई इतर जिकलेल्या देशाची व किंवा घरची बातमी वाचायचे, आणि बातमीसुद्धा नेहमींच इतकी चांगली असायची, की पहिल्या पहिल्याने, त्याचा तिच्यावर विश्वास बसे, पण पुढं पुढं तोही बसेनासा झाला. प्रत्येकाच्या अंतःकरणात धास्ती दबा धरून बसली होती. “घरी काही गडबड उडाली किंवा सगळंच दासळलं, तरी आपल्याला बातमी कळविणार नि मग आपला नाइलाज होईल. आपली शंभर वर्षे भरलींच समजा. हे लोक आपल्याला जिवंत सोडणार नाहीत, सगळ्याची वाट लावतील. ” बेल्जम व रशियांतून माघार घेणाऱ्या आपल्या शिपायांची काय गत झाली, याची त्यांना आठवण झाली. त्यांच्यापैकी ज्यांना लिहिण्या-वाचण्याची विशेष आवड होती. त्यांना मॉस्कोहून घेतलेल्या माघारीची आठवण झाली. काय ती त्रेधातिरपीट, नि कावरे बावरे पणानं, जीव मुठींत घेऊन केलेली शोकपूर्ण माघार ! त्यावेळीं प्रत्येक रशियन शेतकऱ्याने यांच्या शिपायांना रक्त-बंबाळ केलं होतं व त्यांच्या शिपायांचे मुडदे जागोजागी बर्फात कुजत पडले होते.

आपलं सामर्थ्य जर खचलं, मगरमिठी जर सैल झाली, किंवा आपण फार वेळ डाराडूर झोंपत पडलों तर इथं आपली तीच गत होणार. म्हणून त्यांना रात्री शांत झोंप लागायची नाही, व दिवसभर ते बेचैन व्हायचे.

शिपाई आपल्या अधिकाऱ्यांना प्रश्न विचारायचे. पण अधिकारी काय कपाळ उत्तर देणार ? काय उत्तर द्यायचं हें त्यांचं त्यांनाच माहीत नव्हतं, कीं कुणी त्यांना सांगितलं नव्हतं. घरून येणाऱ्या रिपोर्टांवर त्याचा सुद्धा विश्वास नव्हता.

जेते, जिकलेल्या जनतेला घाबरूं लागले; त्यांनी जनतेची धास्ती घेतल्यानं त्यांचं धावं दणाणलं. त्यांच्यांत घबराट पसरून, रात्रीच्यावेळी ते भयाभीत होऊन सांवलीवर सुद्धां गोळ्या झाडूं लागले. शिवाय ते कुणाशी बोलायचे नाही. त्यांच्या मुद्देवर नेहमीं रागीटपणा दिसे. एका आठवड्यात शिपायाना वेड लागलं, दिवस रात्र ते रडत ओरडत होतं; शवटी त्याची घरीं रवानगी करण्यात आली. इतर शिपायाना सुद्धां वेड लागलं असतं. पण त्यांना अशी बातमी लागली कीं अशा वेड लागलेल्या शिपायापुढे घरी गेल्यावर, मृत्युचं ताट वाढून ठेवलंल आहे, व दया दाखविण्यासाठीच ठार मारण्याच्या, या कल्पनेनेच त्यांना धडकी भरली. रहात्या जागेंत धास्तीनं हाथ घेऊन ते दुःखी झाले; पहारेकऱ्यांना कापरं भरून ते क्रूर बनले.

दिवस लहान होऊन रात्री मोठ्या होऊं लागल्या. दुपारी तीन वाजतांच काळाकुट्ट अंधार पडे नि सकाळीं नवाला उजाडे. शहरांत कुठं उजेड दिसेना, कारण बॉम्बर्सच्या भीतिनं खिडक्यांना काळं फांसण्याचा कायदा जारी करण्यांत आला होता. इतकं होतं तरी आकाशांत इंग्लिश विमानं घरघरायला लागली कीं कोळशाच्या खाणीजवळ हटकून प्रकाश दिसायचा, एकदा संत्री पहारेकऱ्यांनी कंदील घेऊन जाणाऱ्या एका माणसाला गोळी घातली; एकदां बॅटरीनं खुणा करणाऱ्या मुलीला गोळी घातली. पण त्याचा काही एक परिणाम झाला नाही. गोळ्या फुकट गेल्या. सामान्य शिपायांच्या भावनाचंच, अधिकारांच्या मुद्देवर कमी अधिक प्रमाणांत प्रतिबिंब उमटलेलं दिसे. कमी अधिक म्हणण्याचं कारण असं कीं, ते अधिकारी असल्यामुळं त्यांचं शिक्षण अधिक पुरं झालं होतं; त्यांच्यावर मोठी जबाबदारी असल्यानं भावना लपविण्यासाठी ते अनेक युक्त्या प्रयुक्त्या योजीत, पण शिपायांना वाटणारी भीति त्यांच्या मनांत होती; शिपायांना लागलेली तळमळ त्यांच्या अंतःकरणांत खोल दडून बसली होती. शिवाय अधिकाऱ्यांची अवस्था

केचींत सापडल्यासारखी झाली होती; कारण लोक त्यांच्या हातून कुठं चूक घडते हें पहाण्यासाठीं डोळ्यांत तेल घालून टपून बसले होते, तर त्यांच्या हाताखालचे शिपाई, आपल्या अधिकाऱ्याच्या वागणुकींत दिलेपणा किंवा कमजेरी आढळते कीं काय इकडे डोळे लावून बसले होते. त्यामुळं अधिकारी तर या दुहेरी ताणामुळं अगदीं जेरीस आले होते. अशारितीनं जेत्यांभोंवतीं प्रचंड नैतिक वेढा पडला होता. जेत्यांच्या सामर्थ्याला पहिला तडा गेला कीं काय होईल, हें जेते आणि जिकलेली जनता दोघेही पुरे समजून होते.

मेयरच्या राजवाड्यातील वरच्या मजल्यावर आनंद दिसत नव्हता. खिडक्यावर काळा कागद घट्ट चिकटविला होता. खोलींत, गॅसमास्क, चश्मे, हेल्मेट—लावून ठेवले होते, कारण हे सामान मोठं महत्वाचं होतं ना ! खोलींत शिस्त जरा दिली झालेली दिसत होती. अधिकाऱ्यानासुद्धां असं वाटलं कीं शिस्तीचीं बंधनं जर आंधक घट्ट केली, तर (लष्करी) यंत्रच मोडून पडायचं. टेबलावर पेट्रोलचे दोन कदील असून, प्रखर प्रकाशांत त्यांच्या मोठ्या छाया भिंतीवर पडल्या होत्या व दिवे जळत असल्यानं हिससस् असा आवाज खोलीत पसरला होता.

मेजर हंटर आपल्या कामात दंग होता. त्याला सारखं ड्राईंगबोर्ड घेऊन बसावं लागे, कारण ड्राईंग पुरं झालं रे झालं, बॉक्समुळं तें फाटून जाई. पण यामुळं मेजर हंटरला मुळीच वाईट वाटलेलं दिसत नव्हतं, नकाशे तयार करणं, हा त्याचा मोठा आवडीचा नाद. आणि इथं तर त्याला नकाशे तयार करण्याचं काम इतकं मिळालं होतं कीं काम त्याला पुरून उरलं असतं. त्याच्या मागं दिवा असून, हातात ड्राईंगबोर्ड होता; हातांतील बोर्डावर टी-स्क्वेअर खालींवर सरकविला जाई, व पेन्सिल झरझर फिरूं लागे.

टेबलापाशीं, लेपनंट प्रॅकल सचित्र मासिक वाचीत होता. त्याचा हात अजून बँडेजमध्ये अडकविलेला होता. टेबलाच्या दुसऱ्या टोंकाला बसून लेफ्टनंट टॉडर पत्र लिहीत होता. मधून-मधून शब्द आठवण्यासाठीं तो छतावर झुंजी लावी.

प्रॅकल पत्राचं पान उलटीत म्हणाला. “ मी डोळे मिटून या रस्त्यावरचं दुकान न दुकान बघूं शकतो. ” हंटरचं काम चालू होतं—टॉडरनं आणखी

थोडे शब्द लिहिले. प्रॅकल पुढं बोळूं लागला. “ हें पहा, याच्यामागं रेस्टॉरंट आहे. चित्रांतसुद्धां तें दिसतंय. “ बर्डेन्स रेस्टोरेट ” त्याचं नांव. ”

हँटर मान वर न करतां ह्मणाला:—“ मला ठाऊक आहे तें हॉटेल. स्कलप्स (कालवांचं पक्कान्न) फार छान मिळतात तिथं. ”

“ छान मिळत होती—त्या हॉटेलांतला प्रत्येक पदार्थ रुचकर असायचा—तिथली कॉफी—”

टॉडर पत्रावरून नजर वर उचलून म्हणाला, “ आतां स्कलप्स नि कॉफी मिळणार नाही त्या हॉटेलांत. ”

प्रॅकल म्हणाला. “ ते मला कांहीं सांगतां येत नाही. मागं तिथं मिळे, पुन्हा मिळायला लागेल. तिथं एक मुलगी होती, पदार्थ आणून द्यायला. बँडेजमध्ये न बांधलेल्या हातांनी त्या मुलीचा बाधा दर्शवीत तो म्हणतो. “ अगदीं गुलाबासारखी गोरी होती. ” “ त्यानं हातांतील मासिकाकडे पाहिलं. “ तिचे डोळे मोठे चमत्कारिक होते, म्हणजे आहेत. नेहमी ओलावलेले दिसत. जणूं काय इतक्यांतच ती हंसत किंवा रडत होती. ” छताकडे नजर फेंकून तो हलक्या आवाजांत बोळूं लागला. एकदां मी तिच्याबरोबर गेलों होतो. फारच सुंदर होती ती पोरगी. पुन्हां मी तिच्याकडे कां गेलों नाही. कुणास ठाऊक असेल की नाही ती तिथं अजून ? ”

टॉडर निराशामय सुरांत म्हणाला. “ नसेल बहुतेक, कदाचित फॅक्टरींत काम करीत असेल. ” प्रॅकल हंसून म्हणतो. “ मला वाटतं घरी (जर्मनींत) अजून मुलींचं रेशनिंग सुरू झालं नसेल. ” “ कां ? ” टॉडरनं विचारलं.

प्रॅकल भिस्किलपणं म्हणतो. “ तुला मुलींच्याबद्दल कांहीं विशेष वाटत नाही. वाटत नाही ना ? निदान फारसं वाटत नाही. ”

टॉडर म्हणाला. “ पोरी म्हणून मला आवडतात. त्याचा उपयोग एवढंच मी जाणतो. जीवनातील इतर गोष्टीआड, मी त्यांना येऊं देत नाही. ”

प्रॅकल दोमणा मारून म्हणतो. “ मला वाटतं त्या एकसारख्या तुझ्या अंघती भोंवतीं विळखत असतात. ”

टॉडरनं विषय बदलण्याचा प्रयत्न केला. “ मला या भिकारड्या कंदिलांचा अस्सा राग येतो. मेजर, तो डायनॅमो कधी बसविणार ? ”

मेजर हंटर बोर्डवरून सावकाश नजर फिरवीत ह्मणाला. “ वास्तविक आतांपर्यंत तें काम व्हायला पाहिजे होतं. मी चांगली माणसं कामाला लावली आहेत. मला वाटतं यापुढं डायनॅमोवरचा पहारा वाढविला पाहिजे ”.

“ डायनॅमोची मोडतोड करणारा माणूस सांपडला का ? ” प्रॅकलनं विचारलं.

हंटर उग्रपणं ह्मणाला. “ मी पाचही जणाना पकडलं आहे. त्याच्या-पैकीं एकानें मोडतोड केली अस्ली पाहिजे. ” मनांतल्या मनात विचार करीत तो ह्मणाला. “ डायनॅमोची धुळदाण उडविणं इतकं सोपं काम आहे, पण तें कसं करायचं हें मात्र माहीत असलं पाहिजे. थोडं “ शॉर्ट सर्क्युट, ” करायचं कीं, आपोआपच डायनॅमोचे बारा वाजतात. आतां इतक्यांत दिवे लागायला पाहिजेत. ”

प्रॅकलची नजर मासिकावर खिळली होती. “ आपली केव्हा सुटका होईल कोण जाणे ? घरीं जाऊन विश्रांति केव्हा मिळेल असं झालय. ”

हंटरनें मान वर करून पाहिलं. क्षणमात्र त्याच्या तोडावर निराशा पसरलेली दिसली. “ हं बरोबर आहे. ” लगेच तो सावध होऊन बोलू लागला. “ चार वेळां मी हें सायडिंग बांधून काढलं. दर वेळीं याच सायडिंगवर बाँब पडून तें कसं मोडून पडतं कुणास कळे. हाच रेलरोड पुन्हा पुन्हां तयार करायचा मला अगदी कंटाळा आलाय. बाँब पडल्यानं वाटेंत मोठमोठाले खड्डे पडले आहेत, ते चुकवून मला रस्ता तयार करावा लागतो. कारण ते खड्डे भरून काढायला वेळ कुठं आहे ? जमीन गोठून दगडासारखी टणक झालीय. भयंकरच काम आहे हें. ”

इतक्यांत एकदम दिवे लागले, त्यासरशीं टॉडरनं पेट्रोलचे कंदील विझवले. लगेच कंदीलांचा हिस्स-आवाज थांबला.

टॉडर ह्मणतो. “ दिवे आले ह्मणून वरं झालं ! त्या आवाजानं माझं डोकं फिरायची वेळ आली होती. तो आवाज ऐकला कीं कुणीतरी कुजबुजत

आहे असं असा मला भास व्हायचा. “ लिहीत असलेल्या पत्राची घडी करून तो ह्याणाला. “ आश्चर्य आहे मोठं ! अलीकडे पत्रंच येत नाहीत. गेल्या पंधरवड्यांत मला अवघं एकच पत्र आलं. ”

प्रॅकल म्हणाला. “ कदाचित् तुला कुणी पत्र लिहीतच नसेल. ”

“ तसंही असेल कदाचित्. ” त्यानं मेजरला विचारलं. “ घरची वाईट बातमी, समजा कुणी मेल्याची वगैरे ते कळवतील का आपल्याला ? ”

“ मला नाहीं ठाऊक. ” हंटरनं उत्तर दिलं.

“ या त्रांगडयांतून सुटलों तर बरं होईल. ” टॉडर म्हणाला.

प्रॅकल म्हणतो. “ मला तर वाटलं कीं लढाई नंतर तूं इथंच राहणार म्हणून. ” टॉडरच्या बोलण्याची नक्कल करीत तो म्हणाला. “ चार पाच शेतं एकत्र करायची; छान इस्टेट होईल नाहीं कां ? इथला एक छोटासा जमीनदार होईन. इथले लोक फार चांगले आहेत. इथं हिरवीगार मैदानं आहेत, हरणं आहेत, छोटीं छोटीं मुलं आहेत, टॉडर, असंच तूं म्हणायचास नाहीं का ? ”

प्रॅकल बोलत असतांच टॉडरचा हात गळत्यासारखा झाला. त्यानं दोन्ही हातांनी कपाळ दाबून धरलं. व भावनेच्या भरात उदगारला. “ चुप रहा ! असं काही बडबडूं नको ! हे लोक ! हे भयंकर लोक ! हे तुसडे हे तुमच्याकडे हुंकूनसुद्धां पहात नाहीं. ” बोलता बोलता तो थरथर कापूं लागला. “ ते चकार शब्द बोलत नाहीत. प्रश्न विचारला कीं मढ्याप्रमाणं उत्तर देतात. भयंकर लोक आहेत हे तुमचा हुकूम पाळतात वस्स ! इथल्या पोरींची शरीरं तर पार गारटून गेली आहेत. ”

इतक्यात दारावर हलकेच टिचकी वाजली, व जोसेफ कोळशाचा डबा घेऊन आत आला. आत आल्यानंतर त्यानं थोडाही आवाज न करतां डबा खाली ठेवला व तोंड वळवून मुकाट्यानं बाहेर जाण्यासाठी दाराजवळ गेला. प्रॅकलनं ओरडून हाक मारली. “ जोसेफ ! ” जोसेफ अक्षर न बोलता वळला व किंचित् वांकला. प्रॅकलनं दरडावून विचारलं. “ जोसेफ, घरांत ब्रॅडी, वार्डन कांहीं आहे कीं नाहीं ? ” जोसेफनं मान हलविली. टॉडर ताडकन

उठला. रागानं त्याचं तोंड लालबुंद झालं होतं. तो किंचाळला “ ए सुंदर उत्तर दे ! बोल ! ” जोसेफनं वर न पहातांच यात्रिकपण उत्तर दिलं “ नाही ! घरांत वाईन नाही ! ”

टॉडरनं चवताळून विचारलं. “ आणि ब्रॅडीही नाही ? ” निश्चल उभं राहून त्याच आवाजांत जोसेफ झणाला. “ नाही. ब्रॅडी नाही ! ”

टॉडरनं विचारलं. “ तुला काय हवंय ? ”

जोसेफ झणाला. “ काहीं नको ! मला जायचंय. ”

“ चालता हो ! ” जोसेफ मुकाट्यानं बाहेर पडला. टॉडरनं खिशांतून रुमाल काढून कपाळावरचा घाम पुसला. हंटरनं त्याच्याकडे पहात म्हटलं त्यानं तुला इतकं सहजासहजी निरुत्तर केलं. तू इतक्या सहजासहजी त्याला आपला पराभव करूं घ्यायला नको होतास. ”

टॉडर मटकन् खुर्चीत बसला. कपाळाला हात लावून, तो बोलूं लागला “ मला पोरगी हवी आहे. मला घरी जायचंय. या शहरांत एक सुंदर पोरगी आहे. तिचे सोनेरी केंस इतके सुंदर आहेत ! त्या जुन्यापुराण्या लोखंडी सामानाच्या दुकानाजवळ ती रहाते. मला ती पोरगी हवी आहे. ”

प्रेकलनं इशारा दिला. “ टॉडर सावध हो. भलतं बडबडूं नकोस ! ”

इतक्यांत खोर्लीतले दिवे गेले व सगळीकडे काळोख झाला. कुणीतरी काडी ओढून कंदील लावीत होतं इतक्यांत हंटर बोलूं लागला. “ मला वाटलं सगळेजण सांपडले म्हणून. पण एकजण निसटला असला पाहिजे. पण एकसारखं डॉयनॅमोकडे उठल्यासुठल्या धावायला मला वेळ नाही. मी तिथं चागलीं माणसं ठेवून आलोंय. ”

टॉडरनं प्रथम एक कंदील लावला व नंतर दुसरा लावला—तो मेजर हंटर त्याला करड्या स्वरात म्हणतो— “ लेफ्टनंट, तुला बोलावंसंच वाटत असेच तर आमच्याशीं बोल. पण तुझं हें बोलणं शत्रूच्या कार्नीं जाणार नाही याची खबरदारी घे. ”

टॉडर खालीं घसला, त्याच्या तोंडावर प्रकाशकिरण पडले असून खोर्लीत कंदील जळत असल्यानं हिस्सस् असा आवाज पसरला होता. तो उद्गारला.

“ हं बरोबर ! तेंच ! बघावं तिथं शत्रू ? प्रत्येक पुरुष, प्रत्येक स्त्री, फार कशाला प्रत्येक मूल शत्रू ! इथून तिथून सगळीकडे बैरी ! त्याची तोंड दारांतून डोकावताना दिसतात. पडद्याआडून शत्रू कानोसा घेतो. आम्हां त्यांचा पराभव केलाय, सगळीकडे आमची फत्ते झालीय—हे लोक आमच्या हुकुमाची वाट पहातात नि पाळतात—वाट पहातात लंकाचे ! अर्धे जग आमच्या ताब्यांत आहे. इतरत्र असंच आहे काय मेजर ? ”

हंटगन मला माहित नाही एवढच उत्तर दिलं.

“ हेच तें. ” टॉडर बोटं बागला. “ आम्हाला माहित नाही—आम्हाला ठाऊक नाही. रिपोर्ट्स—सगळे—काही आमच्या हातात आहे जिकिलेल्या देशातील लोक आमच्या शिपायावरून आरती ओवाळतात, नव्या व्यवस्थेचं स्वागत करतात. ” त्याचा आवाज घोगरा झाला. “ बरं आपले रिपोर्ट्स काय आहेत ? आपलं स्वागत झालं, आपल्यावर लोकांनी फुलं उधळली अस आहे का त्यात ! बर्फीत दबा धरून बसलेले काय भयंकर लोक आहेत हे ? ”

हंटगन विचारल “ तुझ्या मनांतलं सार ओकून टाकलस. आतां तुला तुला बर वाटतंय ना ? ”

प्रॅकल टबलावर मुठीन ठेका धरीत होता. तो म्हणाला. “ टॉडरन अस बोलायला नको होत. त्यान अशा गोष्टी आंतल्याआत ठेवायच्या. टॉडर गिपाई आहे ना ? मग त्यान शिपायासारखं वागलं पाहिजे. ”

दाग हलकेच उघडल. कॅप्टन लॉफ्ट आंत आला. त्याच्या शिरस्त्राणावर व खांद्यावर बर्फ पडल होत. त्याच्या नाकाचा शेडा लाल झाला असून, त्यान ओव्हरकांटची कॉलर कानापर्यंत दुमडली होती. त्यानं शिरस्त्राण काढलं. बर्फ खाली पडलं. “ काय कठीण काम आहे ? ” खांद्यावरील बर्फ झटकता झटकता तो म्हणाला. “ आणखी कांही गडबड ? ” हंटगन विचारल.

“ गडबड सारखीच चालू आहे. पुन्हां तुझ्या डायनॅमोवर त्यांनी धाड घातलीय. माझ्या खाणींतील गडबड तात्पुरती तरी थांबवली आहे मी. ”

“ तुझ्या इथं काय गडबड झाली ? ” हंटगन प्रश्न केला.

“ नेहमीचीच गडबड-कामांत खोळंबा-आणि गाड्यांची मोडतोड; यावेळेस तो मोडतोड करणारा मला दिसला. मी त्याच्यावर गोळी झाडली. या मोडतोडीवर, मेजर मला एक तोडगा सुचलाय. प्रत्येकानं कोळसा किती काढायचा हे मी ठरवीन व तेवढा त्याला काढायला लावीन. मला कामगारांची उपासमार करतां येणार नाहीं. कारण उपासमार व्हायला लागली तर त्यांना काम करता येणं शक्य नाहीं. पण याच्यावर मला उपाय खरोखरच सुचलाय. कोळसा निघाला नाही तर कुटुबाला अन्न मिळणार नाहीं. आपण खाणीवरच कामगारांची जेवणाची सोय करूं म्हणजे ते घरीं जाऊन अन्नाची वाटणी करणार नाहीत. यामुळं ही गडबड थांबेल. कामगाराना काम केलंच पाहिजे, नाहीपेक्षां त्यांची पोरंबाळं उपाशी तडफडतील. आतांच मी त्यांना ताकीद दिली आहे. ”

“ मग ते काय म्हणाले ? ”

खुनशीपणानं डोंळे किलकिले करीत लॉफ्ट म्हणतो: “ काय म्हणाले ? ते कधीं काय म्हणतात ? काही नाही ! ते काहीच बोलले नाहीं ! पण आता कोळसा निघतो कीं नाही तें दिसेल. ” असं म्हणत त्यानं कोट काढून झाडला, तों त्याचं लक्ष दाराकडे गेलं. दाराची फट उघडी दिसत होती. हळूच पुढं होऊन, त्यानं एकदम दार उघडलं व लगेच लावून घेतलं. मला वाटतं मी मघा दार घट्ट बंद करून घेतल होतं. ”

“ हो, तूं दार बंद केलं होतंस. ” हंटर म्हणाला.

प्रॅकल अजून हातातील सचित्र मासिकाचीं पानं उलटीत होता. आता त्याचा स्वर नेहमी सारखा झाला होता. “ आपण पूर्वं आघाडीवर जंगी तोफा वापरीत आहों. मी अजून त्यांतली एकही तोफ पाहिली नाही. कॅप्टन तुम्ही पाहिली आहे का ? ”

“ हो तर ” कॅप्टन लॉफ्ट म्हणाला. “ मी त्या उडवितांना पाहिल्या आहेत. फारच आश्चर्यकारक आहेत पहा ! त्यांच्या सरबत्तीपुढं कशाचाही पाडाव लागणार नाहीं. ”

टॉडरनं विचारलं. “कॅप्टन, तुम्हाला घरनं विशेष बातमी मिळते का ?”

“मिळते थोडीशी. ” “घरीं सगळे ठाकठीक आहे ?”

“वा: ! ठाकठीक काय, उत्कृष्ट आहे ! आपल्या फौजा सगळीकडे आगेकूच करीत आहेत. ”

“ब्रिटिशांचा अजून नाही पराभव झाला ?”

“प्रत्येक चकमकींत आपण त्यांना पाणी पाजलय. ”

“पण अजून ते लढताहेत ?”

“थोडे हवाई हल्ले करताहेत बरस. बाकी विशेष काही नाही. ”

“आणि रशियन्स ?”

“ते सगळे संपले. ”

टॉडर जोर देऊन म्हणाला. “पण ते अजून लढताहेत ?”

“हं-थोड्या चकमकी उडताहेत. बाकी काही नाही. ”

“म्हणजे जवळजवळ आपण युद्ध जिकलंच म्हणायचं, असंच नव्हे का, कॅप्टन ?”

“हो. आपण जिकलय. ”

टॉडर त्याच्याकड निरखून पहात म्हणतो. “याच्यावर तुमचा विश्वास बसतो कॅप्टन ?”

प्रेकल मध्येच म्हणतो: “पुनः त्याला बरळू देऊं नका. ”

लॉफ्ट टॉडरकडे चिडून पहात, विचारतो. “तुझ्या म्हणण्याचा अर्थ हतकाच, की लौकरच आपल्याला घरीं जायला मिळेल, नाही का ?”

“पुनर्व्यवस्थेला काही काळ लागेल. एका दिवसात काही नवी व्यवस्था सुरू करता येणार नाही. ” हंटर म्हणाला. टॉडर म्हणाला “कदाचित् आपल्या ह्यातभर देखील. ”

प्रेकल म्हणाला. “पहा, त्याला पुनः बरळू देऊं नका !”

लॉफ्ट टॉडरच्या अगदीं जवळ येऊन म्हणाला. “लेफ्टनंट, तुझ्या प्रश्नांचा सूर मला पसंत नाही. संशयाचा सूर मला खपत नाही. ” हंटर वर

मान करून म्हणाला. “लॅफ्ट, कशाला त्याच्यावर उखडतां ? तो कंटाळ-
लायू. आपण सगळेजणच कंटाळलो आहोत.”

“मीसुद्धां कंटाळलो आहे, पण मी असे देशद्रोही संशय मनांत येऊं
देत नाहीं.”

हंटर म्हणाला. “सागितलंना त्याला छळू नका म्हणून ? कर्नल कुठंय,
ठाऊक आहे ?”

“कर्नल रिपोर्ट तयार करताहेत. ते आणखी शिपायांची रसद मागवीत
आहेत. आपल्याला वाटलं त्यापेक्षा हे काम बिकट दिसतंय.”

प्रॅकलनं औत्सुक्यानं विचारलं. “पण रसद मिळेल का ?”

“तें मी कसं सागू ?”

टॉडरच्या तोडावर स्मित झळकलं. “रसद !” तो हलक्या स्वरात पुट-
पुटला. “रसद नसेल, इथल्या शिपायांची जागा भरून काढायला शिपाई
हवे असतील. कदाचित् आपल्याला घरीं जायला मिळेल.” तो हंसत हंसत
पुढं बोलूं लागला. “कदाचित् मी घरी जाऊन, रस्त्यातून चाललो असता,
लोक म्हणतील, “तो पहा शिपाई चाललाय.” त्याना आनंद होईल. मी
भेटल्यानं त्याना आनंद होईल माझ्या आसपास मित्र गोळा झालेले असतील.
व निर्भयपणं मी कुणाकडेही पाठ फिरवू शकेन ”

प्रॅकलनं दटावलं, “पुनः तेच तेंच बडबडू नको ? पुनः त्याला असा
बेताल होऊं देऊं नका !”

लॅफ्ट वीट आल्यागत म्हणाला. “आम्हाला भरपूर त्रास देतोय.
स्टाफला वेड लागण्याची काही जरूर नाहीं.”

पण टॉडर बडबडतच होता. त्यानं विचारलं “पण कॅप्टन खरोखरच
का नवे शिपाई येतील ?”

“येतील असं नाहीं मी म्हटलं.”

“पण येतील कदाचित्, असं म्हणांलात तुम्हीं.”

“मी म्हटलं, मला माहीत नाही. हें पहा लेफ्टनंट, आपण अर्धे जग
जिकलय. आपल्याला तिथं काही दिवस पहारा केला पाहिजे समजलं ?”

प्रकरण ५ वे.

“अर्धे जग जिकलं, पण बाकीचं अर्धे ?” टॉडरनं प्रश्न केली.

“तें निराशेनें लढेल कांही दिवस.” लॉफ्टनं उत्तर दिलं.

“मग आपण सगळीकडे पसरलंच पाहिजे.

“कांही काळ.” लॉफ्टनं म्हणाला.

प्रॅकल नव्हस होऊन म्हणाला. “त्याला तोंड बंद करायला लावा ! त्याला म्हणावं नंद कर ही बडबड.”

टॉडरनं रुमाल काढून नाक शिकरलं, व माथेफिरूसारखा बडबडू लागला. विनाकारण तो हंसू लागला. तो बडबडायला लागला. “मला एक मजेदार स्वप्न पडलं. मला वाटतं तें स्वप्नच होतं. तें कदाचित् स्वप्न असेल किंवा विचारही असेल.”

प्रॅकल उदगारला. “कॅप्टन त्याला चूप करा.”

टॉडरनं विचारलं, “कॅप्टन हें शहर जिकलंय आपण ?”

“अर्थात्.” लॉफ्टनं उत्तर दिलं.

टॉडरच्या हंस्प्यांत वेडाची लहर चमकली. तो बोळू लागला. “शहर जिकलंय, आणि आपण घाबरलो आहोंत. शहर जिकलंय आणि आपण वेढलों गेलों आहोंत.” तो कर्कशपणं हंसू लागला. “मला स्वप्न पडलं किंवा मनात विचार आला—बर्फातील त्या काळ्या सावत्या; दागआडील व पडद्यामागं दडलेले ते चेहरे—मला स्वप्न पडलं किंवा मनात विचार आला.”

प्रॅकल म्हणाला. “त्याचं तोंड आवरा !”

टॉडर म्हणाला. “आपला पुढारी (हिटलर) वेडा आहे असं मला स्वप्न पडलं.”

लॉफ्टनं नि हंटर दोघेही एकदम हंसले. “किती वेडा आहे हे शत्रूला समजलंय. मला हे घरी कळविलं पाहिजे. वर्तमानपत्रांत हे छापतील. पुढारी किती वेडा आहे हें शत्रूला समजलंय.”

टॉडर हंसतच होता. “स्वारी वर स्वारी करून आपण चिखलांत खोल खोल रुतत चाललों आहोंत.” हंसून हंसून तो गुदमरला व रुमाल तोंडाशी धरून खांकू लागला. “खरंही असेल कदाचित. पुढारी वेडा आहे.

माशा (त्यांना पकडायला ठेवलेला) चिकट कागद जिंकतात, माशांनी नवा दोनशें मैल चिकट कागद ताब्यांत घेतला ! ” त्यांच्या हंसण्यातील वेडेपणाची लहर चढतच होती.

प्रकलनं त्याचा गदगदां हालवून म्हटलं. “ चूप ! तोड आवर ! तुला अधिकार नाही, असं बोलायचा ! ”

टॉडरचं हंसणं वेडसरपणाचं आहे हें हळूहळू लॅफ्टच्या लक्षात आलं. त्यानं पुढं होऊन टॉडरच्या चपराक लगावली व म्हणाला. “ लेफ्टनंट, थांबव पाहू ? ”

टॉडर हंसतच होता, लॅफ्टनं पुनः एक चपराक लगावली व दरडावून म्हणाला “ लेफ्टनं तोंड आवर ? ऐकू आलं का ? ”

एकाएकी टॉडर हंसायचा थांबला. खोलीत जळणाऱ्या कदिलाखेरीज दुसरा कसलाच आवाज येत नव्हता. टॉडरनं चकित होऊन हाताकडे पाहिलं, तोंड चोळलं, पुन्हा हाताकडे पाहिलं व टेबलापाशी जाऊन बसला. तो म्हणाला. “ मला घर्गं जायचंय. ”

शहराच्या चौकालगत एक लहानसा रस्ता असून, रस्त्यावर लहान लहान घराची व दुकानाची नुसती गदीं उडाली होती. रस्त्यावरील बर्फ रह-दारीमुळं दवलं होतं; कुंपणावरून व छपरांवरून सगळीकडे बरंच बर्फ साचलं होतं. छोट्या घराच्या बंद खिडक्यावरसुद्धा बर्फ दिसत होत. घराच्या पुढील व मागील अंगणातील बर्फ बाजूला सारून वाटा केल्या होत्या. रात्री कड्याची थंडी असून सर्वत्र काळोखच काळोख पसरला होता. बॉबर्स विमानांचं लक्ष वेधून घेण्यासाठी कुठंही उजेड दिसत नव्हता. कफ्यु ऑर्डर जारी असल्यानं रस्त्यात कुणी फिरकत नव्हतं. बर्फात घरं काळ्याकुट दिगासारखी दिसत होती. मधून मधून सहाजणाची तुकडी गस्त घाली प्रत्येकाच्या हातात लांब बॅटरी असे व ते चोहोंबाजूस निरखून पहात. दूरवर विलीन होणारा त्यांच्या बुटांचा आवाज व घट्ट बर्फावर त्यांच्या बुटाची करकर ऐकू येई. त्यांच्या आगावर जाडजूड कोट लपेटून घेतलेले असत; डोक्यावर, कान, तोंड, गाल, हनुवटी झाकणाऱ्या लोंकरी कानटोप्या असून त्यावर पोलादी हेल्मेट असे. बर्फाची क्षिमक्षिम चालू होती.

पहारा करणारे शिपाई गस्त घालता घालता बोलत असत. त्यांच्या मनांतील गोष्टी, आकांक्षा अशावेळी बाहेर पडत. त्यांना मास, सूप, लोणी,

सुंदर मुली, त्यांचे स्मितहास्य नेत्र, ओठ-सर्व कांहीं हवं होतं नेहमी ते याच विषयी बोलत, कधीकधी, आपल्याला करायला लागलेल्या कामाबद्दलचा, एकलकोडेपणाचा संताप त्यांच्या बोलण्यांत व्यक्त होई.

लोखंडी सामानाच्या दुकानापाशीं एक छोटसं घर होतं. इतर घरा-सारखं याचं निमुळतं छप्पर असून ते बर्फानं आच्छादलेलं होतं. या घराची खिडक्या दारं अगदी घट्ट बंद असून बाहेर प्रकाशाचा किरण सुद्धा डोकावत नव्हता. पण आंत एका लहानशा खोलीत दिवा जळत होता, बेंडरूमचं व स्वयंपाक घराचं दार उघडं होत. भिंतीजवळ लोखंडी स्टोव्ह असून त्यात विस्तर होता. खोली छोटी असली तरी उबदार होती. जमिनीवर आंथरलेला गालिचा जुनाट दिसत होता. भिंतीवर, मोनेरी फुल असलेला तपाकिरी कागद लावलेला होता. मागच्या भिंतीवर, हिरव्या गवतांत मासा मरून पडला आहे, व फरवृक्षाच्या फांदीवर पक्षी मेलेला आहे, अशीं दोन चित्रं होती. उजव्या हाताच्या भिंतीवर हाताश झालेल्या कोळ्याकडे, खिस्त समुद्रावरून चालत येत आहे, अम चित्र होतं खोलीत दोन खुर्च्या असून, एका कोचा-वर रंगीत ब्लॅक्रेट घातलेलं होत. खोलीच्या मधोमध छोटसं वाटोळं टेबल असून, दिव्याचा मंद प्रकाश खोलीभर पसरला होता. स्टोव्हच्या जवळ आत जाण्याचं दार होतं.

मऊगादी असलेल्या जुन्या डोलखुर्चीवर मॉली मॉर्डन एकटीच बसली होती. तिच्या हातात निळा स्वेटर असून, त्याची लोंकर उलगाडून ती एका चेंडूला गुंडाळीत होती. लोंकर गुंडाळून गुंडाळून चेंडूचा आकार भला मोठा झाला होता. टेबलावरसुद्धा अडकविलेलं विणकाम असून जवळ एक मोठी कात्री पडली होती. विणतांना ती चश्मा लावीत नसल्यानं तो टेबलावर होता. मॉली, तरुण, सुंदर व नीटनेटकी होती. तिने आपल्या सोनेरी केंस डोक्यावर बांधले असून त्यांत निळी फीत दिसत होती. ती झराझर उडवीत होती. मधून मधून तिची नजर दाराकडे वळे. बारा सूसूं आवाज करीत होता, पण त्या व्यतिरिक्त बर्फाच्छादित रात्री कसलाच आवाज कार्नी पडत नव्हता. सर्वत्र सामसूम पसरली होती.

एकदम मौलीनं काम थांबविलं. तिचे हात जागच्यानागीं थबकले. ती दाराकडे नजर फिरवून कानोसा घेऊं लागली. रस्त्यांतून पदारेकरी गस्त घालीत असून त्याच्या बोलण्याचा अस्पष्ट आवाज आंत ऐकूं येत होता. त्याच्या बोलण्याचा आवाज येईनासा झाला. मौलीनं लोकर काढली व ती चेडूवर गुंडाळायला लागली. पुनः ती थबकली दाराशीं काही तरी सळसळत्याचा आवाज झाला व नंतर तीन टिचक्या वाजल्या. मौलीनं हातांतलं काम खाली ठेवलं व दार उघडायला गेली. “ थावा ! ” ती म्हणाली.

तिनं दार उघडलं व सर्वांग लपेटून घेतलेली आकृति आत शिरली. ती आकृति म्हणजे दुसरं कुणी नसून, मफलर गुंडाळलेली, लालडोळ्यांची, स्वयंपाकीण अँनी होती. ती इतक्या सफाईनं आत आली की अशारितीनं आत यण्याचा तिला सराव असावा असा वाटलं येताक्षणीं तिनं दार ओढून बंद केलं, व सभोंवार नजर फेकली.

मौली म्हणाली. “ अँनी, आज रात्री तूं येशील अशी मला कल्पना नव्हती. कपडे काढ आगावरचे आणि जरा शेक घे पाहूं. बाहेर थंडी मी म्हणते आहे. ”

अँनी म्हणाली—“ हे शिपाई आले ना, म्हणून यंदा थंडी लवकर पडायला लागली. आमचे बाचा नेहमीं म्हणत, लढाई सुरू झाली कि हवा बिघडते, का हवा बिघडली की लढाई सुरू होते—काय ते मला नीटसं आठवत नाही. ”

“ अँनी हे कपडे काढ नि स्टोव्हजवळ ये. ”

“ छे: ! शक्य नाही ! ते येत आहेत. ”

“ कोण ? ” मौलीन विचारलं.

“ मेयर, डॉक्टर नि दोग्र तरुण. ” अँनीनं उत्तर दिलं.

“ इथं ? कशाला ? ”

अँनीनं हात पुढ करून म्हटलं “ हें घे. ” तिच्या हातात लहानशी पुडी होती. “ अग हें कर्नेलच्या प्लेटमधलं मास आणलंय मी चोरून. ”

मौलीनं पुडी सोडली व तुकडा तोंडात टाकून चावीत म्हणाली. “ पण तुला मिळालं का ? ”

“ अग मीच शिजवितें, नाही का ? मला नेहमी थोडंसं मिळतं. ”

“ ते केव्हां येणार आहेत ? ”

चाहूल घेऊन, अँनी हलक्या आवाजांत म्हणते. “ ते दोघे अँडर्स तरुण होडीतून इंग्लंडला जाणार आहेत. त्यांनीं गेलंच पाहिजे. सध्यां ते लपून छपून राहात आहेत. ”

“ का ? ” मॉलीनं विचारलं.

“ त्याचा भाऊ जॅक आडवतो ना. त्यानं गाडी उलटविली म्हणून त्याला आज गोळी घालण्यांत आली. त्याच्या कुटुंबातील इतर माणसांना पकडायला शिपाई शोधाशोध करीत आहेत. या शिपायाची शोधशोध कशी चालते तुला ठाऊक आहे. ”

“ हं. ठाऊक आहे मला. अँनी, बस ना पण जरा. ”

“ छेः ! मला बिलकुल वेळ नाही बसायला. इथं सगळं ठीक आहे. म्हणून मेयरनां कळविलं पाहिजे. ” “ अँनी तुला येताना पाहिलं नाही ना कुणी ? ”

अँनी अभिमानानं हंसून म्हणाली. “ पाहिलं बरं ! मी आता वस्ताद झाल्यें. ”

“ पण मेयर कसे बाहेर पडणार ? ”

अँनी हंसली. “ अग त्यानी पाहिलंच, तर जोसेफ त्यांच्या बिछान्यात त्यांचेच रात्रीचे कपडे घालून, अगदीं मादामच्याजवळ निजला आहे. ” ती पुनः हंसून म्हणाली. “ जोसेफ शांत पडून राहिला म्हणजे बरं आहे. ”

मॉली म्हणाली. “ अशा रात्री समुद्रात होड्या घालायच्या म्हणजे भयंकरच आहे ”

“ पण शत्रूच्या हातच्या गोळ्या खाऊन मरण्यापेक्षा बरं. ”

“ तें खरंच. पण मेयर कशाला इथं येणार आहेत ? ”

“ तें मला ठाऊक नाही. त्या तरुणांशीं त्यांना बोलायचं आहे. बरं मला आतां गेलं पाहिजे, मी तुला सांगायला आलें. ”

मॉलीनं विचारलं, “ केव्हां येणार ग ते ? ”

“अर्ध्या तासांत कदाचित पाऊण तासात येतील.” अंणी म्हणाली. “मी पहिल्याने येईन. म्हातान्या स्वयंपाकीणीना कुणी विचारीत नाही. ती जायला निघाली, पण जणू मॉलीनच आपल्याला “म्हातारी” म्हटलं असं धरून, ती म्हणते. मी इतकी म्हातारी नाही बरं !” बाहेर पडताच तिनं दार बंद केलं.

मॉली जरा वेळ विणीत होती, थोड्या वेळानं ती स्टोव्हजवळ गेली व तिनं झांकण काढलं. त्यासरशी तिच्या तोडावर लालसर प्रकाश पसरला. तिनं विस्तव हालवून त्यात चार कोळसे घालून ठेवले. ती खुर्चीवर जाऊन बसणार इतक्यात दार वाजलं. ती जाता जाता स्वतःशीच म्हणाली—“काय बरं ही अंणी विसरली वाटत काहीतरी !” पुढं होऊन तिनं विचारलं. “काय पाहिजे ?”

बाहेरून पुरुषाचा स्वर आला. तिनं दार उघडलं. “माझ्या मनात काही दगाफटका नाही.”

मॉली मागं सरली. लेफ्टनंट टॉडर तिच्या मागोमाग आत आला. मॉलीनं विचारलं, “कोण तुम्ही ? काय काम आहे ? खबरदार आत याल तर ? काय काम आहे ?”

लेफ्टनंट टॉडरच्या आंगात राखी रंगाचा ओव्हरकोट होता. आत येताच त्यानं हेलमेट काढून घेतला व विनवणीच्या स्वरात म्हणाला. “मला आत येऊं दे. मी कांही अपाय करणार नाही.”

मॉलीनं विचारलं. “काय पाहिजे ?”

तो आल्यानंतर तिनं दार लावून घेतलं. तो बोलू लागला. “मला तुमच्याशी बोलायचंय बस, मला तुमचं बोलणं ऐकायचंय. हेच, एवढंच मला हवंय.”

“तुम्हीं हें जबरदस्तीनं करूं पाहता काय ?” मॉलीनं विचारलं.

“नाही. मला थोडावेळ थांबू द्या. मग मी जाईन.”

टॉडरनं आपल्या म्हणण्याचं स्पष्टीकरण केलं. “तुम्हाला कळेलं का—तुमचा विश्वास तरी बसेल का यावर ? अगदी थोड्यावेळासाठी—कांही क्षणा-

पुरतं-आपण ही लढाई विसरून जाऊं शकणार नाही का ? अगदीं थोडावेळ आपण दोघंजणं एकमेकांशीं चार शब्द नाही का बोलू शकणार ? ”

मॉली कितीतरी वेळ त्याच्या तोंडाकडे पहात होती, शेवटी तिच्या ओठावर स्मित झळकलं.

“ मी कोण आहे तुला ठाऊक आहे ? ” तिनं प्रश्न केला.

टॉडर म्हणाला. “ मी तुला शहरांत पाहिलं आहे. तू मोहक आहेस हें मला ठाऊक आहे. मला तुझ्याशीं बोलावंसं वाटत, हे पण मला कळतं. ”

मॉलीच्या मुद्रेवर अजून स्मित विराजत होतं. ती हळू स्वरांत म्हणाली. “ मी कोण आहे हें तुला ठाऊक नाही. ” ती खुर्चीत बसली असून टॉडर, एकाद्या लहान मुलाप्रमाणे-अजागळासारखा उभा होता. मॉली हलक्या सुरांत बोलू लागली. “ तुला एक एकट्यासारखं वाटतं नाही का ? ” टॉडर ओठावरून जीभ फिरवीत म्हणाला. “ बरोबर ! तुला कळलं. मला वाटलंच तुला कळेल म्हणून. मला वाटलंच किं तुला कळल्याविना राहणार नाही. ” तो भराभर बोलू लागला. “ मला या एकलेपणानं आजारी पडायची वेळ आलीय. मी या शांत नि द्वेषाच्या वातावरणात एकटा एक वावरत आहे. ” त्यानं अजीजीच्या स्वरात विचारलं. “ आपण दोघ थोडा वेळ तरी नाही का बोलू शकणार ? ”

मॉलीनं विणकाम हातीं घेतलं. तिनं सावकाशपणं पुढच्या दाराकडे पाहिलं. “ तुला इथं पंधरा मिनिटापेक्षां अधिक बसता येणार नाही. लेफ्टनंट, बस ना. ”

तिची नजर पुनः दाराकडे गेली. दार करकरल्याचा आवाज झाला. टॉडर चपापून उद्गारला. “ इथं कुणी आहे का ? ”

“ कुणी नाही. छपरावर बर्फ दाट सांचलय. तें साफ करायला माझ्या घरांत आता कुणी पुरुष माणूस नाही. ”

टॉडरनं हळूच विचारलं- “ आम्ही काही केलं का ? आमच्या हातून तें घडलं का ? ” मॉलीनं दूरवर पहात मान हलवून “ हो, ” म्हटलं.

तो खाली बसला. “वाईट वाटतं मला.” थोड्या वेळानं तो म्हणतो. “मला काही करतां आलं असतं तर बरं झालं असतं, असं मला वाटतं. मी छपरावरचं बर्फ झाडवून काढीन.”

“नको,” मॉली म्हणाली.

“कां ? त्यानं विचारलं.

“कारण मग लोकाना असं वाटायचं की मी तुम्हाला सामिल झालं आहे. ते मला बाहेर काढतील नि तें मला नको आहे.”

टॉडर म्हणाला. “हं-आता आलं लक्षात. तुम्ही सारेजण आमचा द्वेष करता. पण तुम्ही परवानगी असेल तर मी तुम्ही काळजी घेईन.”

आता परिस्थिती आपल्या हातात आली आहे, हे आता मॉलीच्या ध्यानात आलं; किंचित निश्चुरपणं ती डोळे आकुंचित करून म्हणते. “पण हें तुम्ही विचारता तरी कशाला ? तुम्ही जेते आहा. तुम्हाला परवानगीची काय जरूर ? पाहिजे ती गोष्ट तुम्ही घेता.”

“मला ते, नको आहे. तसं मला नको आहे.” टॉडर म्हणाला.

मॉली आणखी थोड्या क्रूरपणं हंसून म्हणाली. “लेफ्टनंट, तूं मला आवडावास असंच वाटतं किंनई तुला ?”

“हो” तो म्हणाला. तो मान वर करून पुढं म्हणाला. “तूं इतकी मोहक आहेस. तुझे केंस किती सोनेरी आहेत. आज कितीतरी दिवस मला स्त्रीच्या मुद्रेवर दया अशी दिसलीच नाही.”

“तुला माझ्या तोडावर दिसते का ?” मॉलीनं प्रश्न केला.

तो तिच्याकडे निरखून पहात म्हणाला “दिसावी अशी माझी इच्छा आहे.”

ती खाली नजर फिरवून पहात म्हणाली. “लेफ्टनंट, तूं माझ्यावर प्रेम करीत आहेस, नाही का ?”

तो कसतरी म्हणाला. “मी तुला आवडावा, असं मला वाटतं. खरंच मी तुला आवडलों पाहिजे. मी तुला रस्त्यात पाहिलंय. रस्त्यांतून बाजूनं जातांना माझी दृष्टी तुझ्याकडे लागलेली असे. तुला त्रास पोंचूनये अशा अर्थाचे मी हुकूम सोडले आहेत. तुला कधी त्रास झाला का ?

मौली शातपणं म्हणाली. “ नाही. मला त्रास झाला नाही. ”

टॉडरच्या तोंडून भावनावेगानं शब्द बाहेर पडू लागले. “ मी तुझ्यावर काव्यसुद्धां रचलंय. माझी कविता दाखवू कां तुम्हांला ? ”

ती औपराधिकपणं म्हणाली. “ लाबलचक आहे का कविता ? कारण तुला लवकरच जावं लागेल. ”

तो उत्तरला. “ नाही ! छेः अगदी छोटी आहे. अगदी लहानशी कविता आहे. ” कोटाच्या खिशातून कागदाची घडी काढून त्यानं तिच्या हातात दिली. ती दिव्यापाशी वाकली, व चश्मा लावून सावकाशपणं वाचू लागली.

“ तुझे स्वर्गीय नेत्र मला आकर्षून घेतात, व माझं पाऊल जागच्या जागीं थक्कतं.

माझं हृदय विचाराच्या उसळत्या नीलसागरात म्हाऊन निघतं. ”

(अशा अर्थाची ती छोटी कविता हांती.)

तिनं कागदाची घडी करून माडीवर ठेवीत विचारलं. “ लेफ्टनंट, तूं लिहिलीस ही कविता ? ”

“ होय. ” तिनं टोमणा मारीत विचारलं. “ मला उद्देशून ? ” टॉडरनं गुठमळत म्हटलं “ हो. ” ती स्मितपूर्ण मुद्रेन त्याच्याकडे रोखून पहात तिनं विचारलं. “ लेफ्टनंट, तूं नाही लिहिलीस ही कविता. खरं सांग. ” खोटं “ बोलतांना लहान मुलाला अचूक पकडावं तसा चेहरा करून त्यानं उत्तर दिलं नाही. माझी नाही ही कविता. ”

मौलीनं विचारलं. “ कुणाचं काव्य आहे हे काव्य ? ”

टॉडरनं उत्तर दिलं. “ ही हार्डनची कविता आहे. “ तुझ्या नीलसर नेत्रांस—” हें त्या कवितेचं नाव. मला ही कविता फारफार आवडते. ” असं म्हणून तो लाजून हंसला. मौलीही हंसली. एकदम दोघंही बरोबर हंसू लागली. एकदम तो हंसायचा थांबला, त्याच्या डोळ्यांत विषण्णता उमटली. “ आज कितीतरी दिवसांत मी असा हंसलो नाही, ”—तो बोलू लागला. “ त्यानी आम्हांला असं सांगितलं कीं, लोकांना आम्हीं आवडूं, लोक आमची स्तुती

करतील, वाहवा करतील. लोक आमचा द्वेष करतात. ” आपल्याला फारच थोडा वेळ राहिला आहे हे जाणूनच की काय त्यानं विषय बदलला. “ तू इतकी सुंदर आहेस ! खरोखर तू सुहासिनी आहेस. ” मॉली म्हणाली. “ लेफ्टनंट, तू माझ्यावर प्रेम करायला सुरवात केलीस हं. तुला क्षणभरानं जावं लागेल. ” टॉडर म्हणाला. “ असेल. माझ्या मनातून तुझ्यावर प्रेम करायचं असेल. ? मणसाला प्रेमाची जरूर आहे. प्रेमा-शिवाय माणूस मरून जाईल. प्रेमाभावी त्याच अंतःकरण सुकून जातं व छाती लांकडाच्या ओड्यासारखी होते. मी एकला आहे. ”

मॉली खुर्चीवरून उठली. तिने भयभीतपणं दाराकडे पाहिलं, ती स्टोव्हपाशीं जाऊन परत फिरली. तिची मुद्रा कठोर झाली, व डोळ्यात सूडाची ज्वाला झळकली. “ लेफ्टनंट, माझ्याबरोबर झोंपणार का ? ”

“ मी तसं नाहीं म्हटलं. असं का विचारतेस ? ”

मॉली निष्ठुरपणं म्हणाली. “ माझी तुला किळस वाटत असेल कदाचित. माझं एकदां लग्न झालं होतं. माझा नवरा वारलाय. मी कुमारिका नाहीं. ” तिच्या आवाजांत कडवटपणा भरला होता.

“ मी तुला आवडावा. एवढीच माझी इच्छा आहे. ” टॉडर म्हणाला.

मॉली म्हणाली, “ मला माहीत आहे. तू सुसंस्कृत आहेस. प्रियाराधन परस्पर असेल तरच परिपूर्ण व सुखदायी असतं हे तुला कळतं. ”

टॉडरनं म्हटलं “ तसं बोलूं नको ? तसं नको बोलूं ? ”

मॉलीनं चटकन दाराकडे नजर फेंकली. ती म्हणाली. “ लेफ्टनंट, आम्ही लोक जिकले गेलो आहो. तुम्ही अन्न हिरावून नेलं आहे. मला भूक लागलीय. तू जर मला जेवू घातलंस, तर मला तू अधिक आवडशील. ”

टॉडर आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला. “ काय म्हणतेस तू ? ”

“ लेफ्टनंट, माझा तुला वीट का आलाय ? आला असेल कदाचित्. माझा भाव दोन सॉसेजीस् आहे. ”

टॉडर म्हणाला. “ असं नको बोलू ! ”

“लेफ्टनंट, गेल्या महायुद्धानंतर खुद्द तुझ्या देशांतल्या तरुण मुलींची काय अवस्था झाली होती ? एका अड्ड्यावर किंवा पावाच्या तुकड्यावर हवी ती मुलगी मिळत असे, लेफ्टनंट, मी फुकट्यात का हवी आहे तुला ? माझा भाव जास्त आहे का ? ”

तो म्हणाला, “ थोडा वेळ तू मला फसवलंस. पण तू सुद्धा माझा द्वेष करतेस, नाही का ? मला वाटलं तू करणार नाहीस ! ”

‘ नाही ! मी तुझा द्वेष करीत नाहीं. मी भुकेली आहे नि-मी तुझा द्वेष करते. ’

“ मी तुला वाटलं तें देईन पण-- ”

ती मध्येच म्हणाली--“ त्याला कांही तरी दुसरं नांव द्यावंसं वाटतं ना ? तुला वेऱ्या नको आहे असाच ना त्याचा अर्थ ? ”

टॉडर म्हणाला, “ मी काय म्हणतो हें माझं मलाच समजत नाही. पण तू तें द्वेषपूर्ण आहे असं दर्शवितेस. ”

मौली हंसून म्हणाली, “ उपाशी असणं सुखाचं नाही. चांगले दोन सोंसेजेस-आज जगांतील अमूल्य चीजा होऊं शकतात. ”

“ पुनः ते शब्द उचारूं नकोस ”-तो म्हणाला.

“ कां ? खरं आहे ते ? ”

“ शक्य नाही ! तें खरं असणं शक्य नाही ! ”

तिनं क्षणमात्र त्याच्याकडे पाहिलं व ती खाली बसली. तिची नजर आपल्या मांडीकडे जाऊन ती म्हणाली,

‘ छेः ! ते खरं नाही. मी तुझा द्वेष करीत नाहीं. मी सुद्धा एकटीएक आहे, व छपरावर बर्फ साचलंय. ’

टॉडर उठून तिच्यापाशीं गेला व तिचा हात आपल्या दोन्ही हातात घेऊन मृदुस्वरात म्हणाला. ‘ हें बघ, माझा द्वेष करूं नको. मी एक साधा लेफ्टनंट आहे. मी कांही इथं येण्याची मागणी केली नव्हती. माझा शत्रू बनण्याची कांही तू मागणी केली नाहीस. मी केवळ (सामान्य) माणूस आहे. (इतरांना) जिकणारा माणूस नाही. ’

मौलीची बोट त्याच्या हातावरून फिरली. ती म्हणाली. ' होय. तें मला ठाऊक आहे. ' टॉडर म्हणाला. ' या साऱ्या धडपडीत, आपल्याला थोडासा जगायचा हक्क आहेच की. ' त्याच्या गालावर क्षणमात्र त ठेवीत ती म्हणाली. ' होय. '

“ मी तुला साभाळीन, ” तो म्हणाला. “ या कापाकापीत आपल्याला जगायचा हक्क आहेच. ” त्यान तिच्या खांद्यावर हात ठेवला. एकदम तिचं सर्वांग ताठरलं, तिचे नेत्र विस्फारले व आपण जणू स्वप्नात आहोत अशा रितीने ती पाहू लागली. त्याने आपला हात कढीत विचारलं. ' काय झालं ? आ ! काय झालं ? ' तिची दृष्टि समोर रोखली होती. ' काय झालं ? ' त्यान पुनः विचारलं.

मौली चमत्कारिक ग्वगत बोलू लागली ' पहिल्यान शाळेत जायच्या दिवशींसारखा, मी त्याला लहान मुलाप्रमाणे पोशाख चढविला. पण त्याला भीति वाटत होती. मी त्याच्या शर्टची बटण लावली. त्याच सान्धन करण्याचा प्रयत्न केला पण व्यर्थ— तो धाबरला होता. '

टॉडरन विचारलं. ' काय बोलते आहंम न ? '

मौलीला ती वर्णन करीत असलेला प्रसंग डोळ्यासमोर दिसू लागला. “ त्यानी त्याला घरीं थायला कशाचा परवानगी दिली कोण जाणे. तो गोवळून गेला होता. काय चालल आहे, याची त्याला शुद्ध नव्हती. जाताना त्याने माझ चुंबनसुद्धा घेतल नाही. तो धाबरला होता; तो शूर होता. लहान मुलगा पहिल्या दिवशी शाळेत जाताना जसा धाबरतो, तसा तो धाबरला होता पण तो शूर होता. ”

टॉडर उठून उभा रहात म्हणाला. ' तो म्हणजे तुझा नवरा. ? '

मौली म्हणाली. ' होय. माझा नवरा. मी मेथरकडे गेले, पण मेथर निराश झाला होता. नंतर त्याला नेण्यात आलं-जाताना तो सरळ चालत नव्हता. त्याचा तोंड जात होता. तुम्ही त्याला बाहेर धेऊन गेलेत-व गोळी घातलीत. तो प्रसंग भयंकर वाटण्यापेक्षा अधिक चमत्कारिक वाटला मला. ह्यावळी माझा त्यावर विश्वासच बसेना. ”

टॉडर उदगारला. “तुझा नवरा !”

“होय. आतां या शान्त निःशब्द घरांत माझा त्यावर विश्वास बसतो आहे. घगाच्या छत्रावर दाट बर्फ पडलंय, अशा वेळीं माझा विश्वास बसतोय. पहांटेपूर्वीच्या एकलेपणाच्या जाणीवेनं, अर्धवट उब आलेल्या बिछान्यात पडले असतांना, माझा त्या प्रसंगावर विश्वास बसतोय. ”

टॉडर तिच्या समोर उभा राहिला. त्याची मुद्रा दुःखानं, खेदानं काळ-वंडली होती. तो उदगारला. “गुड् नाईट् ! परमेश्वर तुझें रक्षण करो ! पुनः येऊं का मी ? ”

मॉलीन भिंतीकडे पहात व त्या प्रसंगाची आठवण करीत उत्तर दिलं.
“मला सांगता येत नाही. ”

“मी पुनः येईन, ”

“मला काय ठाऊक ? ”

त्यानं तिच्याकडे पाहिलं व मुकःस्थानं बाहेर पडला मॉली अजून शुन्य दृष्टीनं भिंतीकडे पहात होती. “परमेश्वर माझें रक्षण करो ! ” क्षणमात्र ती तशीच उभी राहिली. हलकेच दार उघडलं गेलं व अंनी आत आले. मॉलीच लक्षमुद्रा गेलं नाही.

अंनी थोड्याशा रागानं म्हणाली. “दार उघडं होत. ”

मॉलीनं तिच्याकडे पाहिलं. अजून तिचे डोळे रुंदावलेले होते. “ह. होय हांय. अंनी. ”

“दार उघडं होतं. आतून एकजण बाहेर पडताना मला दिसला. शिपायामारखा वाटला मला. ”

मॉली म्हणाली “होय. अंनी. ”

“इथं शिपाई आला होता ? ”

“होय. शिपाई आला होता. ”

अंनीनं संशयीपणानं विचारलं. “इथं तो काय करीत होता ? ”

“तो माझ्यावर प्रेम करायला आला होता. ”

अंनीन विचारलं. “ मॉली, तू हें काय चालविलं आहेस ? तू त्याना सामिल तर झाली नाहींस ना ? कोरेलप्रमाणं तू त्यांना जाऊन मिळाली नाहींस ना ? ”

‘ नाहीं ! अंनी मी त्याना सामिल झालें नाहीं. ’

अंनीन बजावलं ‘ बघ बरं मॉली, इथं मेयर आल्यानंतर, जर का ते शिपाई आले व काही झालं, तर त्याची सर्व जबाबदारी तुझ्यावर आहे ! ’

‘ तो पुनः येणार नाहीं. मी त्याला पुनः येऊं देणार नाहीं. ’

पण अंनीच्या मनातील सशय दूर झाला नाहीं तिनं विचारलं. ‘ मग मी त्याना आत बोलवू का ? हा जागा सुरक्षित आहे असें वाटतं तुला ? ’

‘ होय. सुरक्षित आहे. कुठं आहेत ते ? ’

‘ ते बाहेर कुपणाआड आहेत. ’ अंनीन उत्तर दिलं.

‘ जा त्याना आत बोलाव. ’

अंनी बाहेर जातांच, मॉलीन उठून केंस सारखे केले व मानेला हिसडा देऊन, तिनं पुनः आनदी दिसण्याचा प्रयत्न केला. इतक्यात कसला तरी आवाज झाला व दोन गोरवर्ण उंच तरुण आत आले. त्यांच्या आगात जाकीट असून त्यावर काळं स्वेटर होतं. त्यांच्या डोक्यावर विणलेल्या कापडाच्या टोप्या हात्या. ते दोघेही मजबूत असून, मुळ्या भावंडासारखे दिसत होते. ते कोळी असून त्यांची नावं बिल अँडर्स व टॉम अँडर्स होती.

‘ गुड इव्हनिंग, मॉली. तुला कळलं असेलच ? ’

‘ होय. अंनीन सांगितलं मला. पण फार मध्याण रात्र आहे बाहेर पडायला. ’

टॉम म्हणाला. ‘ पण चादण्यारात्रीपेक्षा बरी आहे. चादण्यारात्री विमानं टेहळू शकतात. मॉली, मेयरला काय सोगायचं आहे ? ’

‘ मला ठाऊक नाहीं. मला तुझ्या भावाचं कळलं. फार वाईट वाटतं मला ’ दोघांनाही कससंच वाटलं ते स्तब्ध होते. टॉम म्हणाला ‘ कशी काय परिस्थिती आलीय हें, मॉली, तुला इतरापेक्षा चांगलं समजतं. ’

‘ हो. चांगलं समजतं मला. ’

अॅनी दारापाशीं येऊन हलक्या स्वरांत फुसफुसली. “ते आले बरं ?” मेयर ऑर्डन व डॉक्टर विंटर दोघेजण आत आले. त्यांनी आपले कोट व टोप्या काढून कोचावर ठेवल्या. ऑर्डनने पुढें होऊन मॉलीच्या कपाळाचें चुंबन घेतलं.

“गुड इव्हनिंग्, मॉली” तो अॅनीकडे वळून म्हणाला, “अॅनी, दाराच्या आसपास उभी रहा. पहारेकरी आले कीं एक टिचकी वाजव, पहारेकरी गेले कीं एक टिचकी वाजव आणि जर कांहीं धोका असेल, तर दोन टिचक्या वाजव. बाहेरचं दार बंद करतांना, त्याला थोडी फट ठेव म्हणजे कुणी येतंय कीं काय हें तुला कळेल.”

“बरं,” अॅनी म्हणाली, व तिनं दार ओढून घेतलं.

डॉक्टर विंटर स्टोव्हपाशीं हात शेकत बसला होता. “तुम्ही आज रात्री जाणार अशी आम्हांला बातमी लागली होती.”

“आम्हांला गेलंच पाहिजे.” टॉम म्हणाला.

ऑर्डन मान हलवीत म्हणाला. “हं तें मला ठाऊक आहे. आम्हीं ऐकलं कीं, तुम्ही मि. कोरेलला बरोबर घेऊन जाणार आहात.”

टॉम कडवटपणं हंसून म्हणतो. ‘आम्हीं तसं केल तर अगदी योग्य होईल अस आम्हाला वाटलं. आम्ही त्याची होडी नेत आहोत. आम्हीं त्याला इथं मोकळा सोडू शकत नाही. तो इथं रस्त्यांत दिसणं बरं नाही.’

ऑर्डन खिन्नपणं म्हणाला ‘तो निघून गेला असता तर बरं झालं असतं त्याला बरोबर नेणं म्हणजे तुम्हाला भीतीच आहे.’

‘तो इथं रस्त्यांत दृष्टीस पडणं बरं नाही—’ विल आपल्या भावाच्या वाक्याचा पुनरुच्चार करीत म्हणाला. ‘तो इथं लोकांच्या दृष्टीस पडता कामां नये.’

विंटरनं विचारलं. ‘तुम्ही त्याला नेऊं शकता का ? तसा तो खबरदारी बाळगणारा माणूस नाही काय ?’

‘हो. तमं म्हटलं तर एका अर्थानं तो सावधगिरी बाळगणारा आहे. बारा वाजलेले असले तरी तो घरी चालत जातो. आम्हीं भितीच्या आड राहूं.

त्याच्या मागील बागेतून त्याला होडीपाशी आणता येईल. तिथं त्याची होडी बाधून ठेवलेली आहे. आजच आम्ही होडीवर तयारी करीत होतो.' पुनः ऑर्डननं बजावलं, 'मला वाटतं तुम्हाला त्याला बरोबर न्यायला न लागतं तर बरं होतं. तो बरोबर घेणं म्हणजे संकटात आणखी एक भर घालणं आहे. त्यानं जरा का गडबड केली की पहारेकरी लगेच धावत येतील.'

टॉम म्हणाला. "तो गडबड करणार नाही. बरं तो समुद्रातच कुठं तरी नाहीसा झाला तर फारच बरं होईल. नाही तरी शहरांतील लोक गाठून त्याला ठार मारतीलच, नि मग कित्येकाना प्राणास मुकाबं लागेल. तो आमच्या बरोबर येणं हेंच बरं होईल."

मॉलीन विणकाम हातीं घेतलं, तिनें विचारलं. "तुम्हीं त्याला समुद्रात फेंकून देणार?" विल लाजला. "मादाम, तो समुद्रांत जाणार." नंतर मेयर-कडे वळून त्यानें विचारलं. तुमच्या मनानून आम्हाला कांहीं सांगायचं होतं?"

"हो-मला तुमच्याशीं बोलायचं होतं. डॉक्टर विंटर व मी आम्हीं त्याचा खूब विचार केला.-न्याय, अन्याय, स्वारी-किती तरी बोलायचंय आपल्या लोकांवर स्वारी, हल्ला झालाय-पण मला वाटतं, ते जिकले गेले नाहीत."

इतक्यात दारावर जोरानं टिचकी वाजली व त्यासरशी ताबडतोब खोलीत शांतता पसरली. मॉलीच्या हातातील सुया जागच्याजागी थबकल्या, आणि मेयरनं पुढं कलेला हात, तसाच हवेंत लोंबकळत राहिला. टॉम डाव्या हातानं कान खाजवीत होता त्याचा हात तिथंच राहिला. खोलीतील प्रत्येक व्यक्ति अगदी निश्चल होती. प्रत्येकाचे डोळे दारावर खिळले होते. नंतर प्रथम अस्फुटपणं व नंतर वाढत वाढत पहारेकऱ्याच्या बुटांचा खाड् खाड् आवाज येऊं लागला; त्याच्या बुटाची करकर व त्यांचं बोलणं ऐकूं येत होतं. ते दारावरून निघून गेले व त्यांच्या पावलांचा आवाज ऐकूं येईनासा झाला. दारावर दुमरी टिचकी वाजली. लगेच खोलीतील वातावरण पालटलं. इतका वेळ मुठीत जीव धरून बसलेल्यांना "सुटलों," असं वाटलं.

ऑर्डन म्हणाला. "अंनी बाहेर बसलीय ती थंडीनं कुडकुडत असेल."

त्यानं आपला कोट उचलला, आंतलं दार उघडलं व फटीतून कोट बाहेर देत म्हटलं “ अँनी कोट घाल पाहू. ”—लगेच त्यानं दार बंद केलं.

“ अँनीशिवाय माझं कमं काय चालेल सांगतां येत नाही. ती कुठंडी आते, सारं काहीं पाहते व ऐकते. ”

टॉम म्हणाला. “ आम्हांला लवकरच निघालं पाहिजे. ”

विंटर म्हणाला. “ मि. कोरेलला न्यायला विभरलांत, तर मला वाटतं, वरं होईल. ”

“ तें शक्य नाही. तो इथं रस्त्यांत दिसण वरं नाही. ” त्यानं भेयरकडे प्रश्नार्थक मुद्रेन पहात म्हटलं.

ऑर्डन सावकाश बोल्ड लागला. “ मला काहीं साध्या गोष्टी सांगायच्या आहेत. हें शहर लहान आहे. इथं न्याय अन्यायसुद्धा लहानसहान गोष्टींत आहे. तुझ्या भावाला गोळी घालण्यांत आली, अलेक्स मॉर्डनला गोळी घालण्यांत आली. देशद्रोह्याचा सूड घ्या. लोक चवताळले आहेत पण त्यांना फेरहट्टा चढवायला मार्ग नाही. पण हें सगळं अस्पष्ट प्रमाणांत आहे. हा लढा, कल्पनेविरुद्ध कल्पना असा नसून, जनतेविरुद्ध जनता असा आहे. ”

विंटर म्हणाला. “ माझ्या सारख्या डॉक्टरनं नासधूसीबद्दल बोलणं गंमतीदार वाटेल, पण मला वाटतं, कीं सर्व जिकलेली जनता मनांतून प्रतिकारासाठीं ह्वापलेली असते. आपल्या हातातील शस्त्रं काढून घेऊन आपल्याला निःशस्त्र करण्यांत आलं आहे. आपलं शरीर व तेजस्वी भावना या पुरेशा पडणार नाहीत. निःशस्त्र माणसाचं धैर्य खचतं. ”

विल अँडर्सन विचारलं, “ या साध्या बोलण्याचा अर्थ काय ? आम्हीं काय करावं असं तुम्हांला वाटतं ? ”

‘ आम्हांला त्यांच्याशीं लढायचं आहे पण आम्ही लढू शकत नाहीं. त्यांनी आमच्या जनतेची उपासमार सुरू केली आहे. उपासमारीनं कमकुवतपणा येतो. तुम्ही इंग्लंडला जात आहांत. कदाचित् तुमचं कुणी ऐकणार नाही—पण आमचा—एका लहानशा शहराचा—निरोप त्यांच्या कानीं घाला. ‘ आम्हांला शस्त्रं द्या. ’

टॉमनं विचारलं. ' तुम्हाला तोफा हव्यात ? '

इक्यांत दारावर टिचकी वाजली व सारे जागच्याजागी थिजल्यासारखे झाले. बाहेरून पहारेकऱ्याचा आवाज आला खरा—पण ते धावत आहेत—असा आवाज आला. विल लगेच दाराजवळ सरकला. धावण्याचा आवाज घराजवळ आला. अस्फुट आवाजात हुकूम दिला गेला—व पहारेकरी धावत निघून गेले व दागावर दुसरी टिचकी वाजली.

मौली म्हणाली. ' ते कुणाचा तर्ग पाठलाग करीत असले पाहिजेत. कुणाच्या बरं मागं लागलं असतील आता ? '

टॉम चुन्बुळ करीत म्हणाला " आम्हाला आता निघालं पाहिजे. बरं, तुम्हांला तोफा हव्या आहेत का ? आम्ही तोफा मागू का ? "

" थांबा, तसे नको. इथं कर्जा काय परिस्थिती आहे, ती त्यांना नीट समजावून सांगा. त्यांना सांगा की, आमच्यावर करडी नजर ठेवण्यात आली आहे, आम्ही जरा कां हालचाल केली की आमच्यावर दडपशाही करण्यांत येते. आम्हांला जर साधी, लहानशी—स्फोटक द्रव्यं, रेलगाड्या उलटविण्यासाठी डायनामिटच्या काड्या, हातबॉब, फार काय विषसुद्धा अशी कांी गुप्त छोटी हत्यारं हवी आहेत. " तो त्वेपानं बोलू लागला. " हे काही धर्मयुद्ध नव्हे. ही लढाई, खून नि फितुरी यांनी बरबटलेली आहे. आमच्यावर शत्रून ज्या युक्त्या योजल्या त्याच आपण त्याच्यावर योजू या ! ब्रिटिश बॉबफेकी विमान कारखान्यावर मोठ मोठे बॉब फेकू देत, पण त्या बरोबरच, रेल्वेच्या रुळाखाली दडविण्यासाठी, गाड्या उलटविण्यासाठी, टँक उलटविण्यासाठी—छोटे छोटे, बॉब, आमच्याकरितां टाकू देत. नंतर आम्ही गुप्तपण सशस्त्र होऊं. मग आमच्यापैकी कोण सशस्त्र आहे, याचा शत्रूला मागमूमही लागणार नाही, बॉबफेकी विमानं आमच्यासाठी अशीं साधीसुधी हत्यारं आणू देत, त्याचा कसा काय उपयोग करायचा ते आम्हांला कळेल ! "

विंटर मध्येच म्हणाला. " कुणावर हल्ला करायचा ते शत्रूला सुळीच समजणार नाही. शिपायांना, पहारेकऱ्यांना आमच्यापैकी, कोण सशस्त्र वा निशस्त्र आहे हे कळायचं नाही. "

टॉमने कपाळ पुसलं. “आम्ही जर सरळ जाऊन पोचलो-तर तुमचा निरोप त्यांना सांगू, पण मी असं ऐकलंय की इंग्लंडात असं काही सत्ताधारी आहेत, की ज्यांना जनतेच्या हातीं हत्यारं द्यावी अस वाटत नाही. ”

ऑर्डन त्याच्याकडे आश्चर्याने पाहू लागला. “हं, अरे ते माझ्या लक्षांत आलेच नाही, पण आपण प्रयत्न करून पाहू या. इंग्लंड किंवा अमेरिकेंत अशा लोकांच्या हातीं राज्यसूत्रं असतील, तर जग आटोपलंच समजा. त्यांनी जर ऐकलं, तर त्यांना आपलं म्हणणं नीट समजावून सांगा. आम्हाला मदत मिळालीच पाहिजे. ” त्याची मुद्रा कठोरपणा धारण करूं लागली, “जर का आम्हाला मदत मिळाली, तर आम्ही स्वतःला सावरूं शकू. ”

विंटर म्हणाला. “त्यांनी जरी आम्हाला नुसतं डायनामीट दिलं, तरी आम्ही ते जमिनीत पुरवून ठेवू व वेळप्रसंगी त्याचा उपयोग करूं. शत्रूला, मग आम्ही तिळमात्र शांतता लाभू देणार नाही. ! कधीही नाही ? त्याची सांठे-सामुग्री आम्ही उडवून देऊं ! ”

खोलीतील वातावरण प्रक्षुब्ध होऊ लागलं. मॉली त्वेषानं उदगारली, “आम्ही त्याच्या विश्रातिवर-फुरततीवर धाड घाटू ! आम्ही त्यांना क्षणभर झोंप लागू देणार नाही. आम्ही त्याला जेरीस आणू व त्याचा अचूकपणा खोटा पाडून दाखवू. ”

विलनं सावकाशपणं विचारलं. ‘झालं ? एवढंच ना ? ’

‘हं. आमच्या सांगण्याचा मतिताथं एवढाच. ’

‘पण त्यांनी आमचं म्हणणं ऐकून घेतलं नाही तर ? ’

‘जसा आजगात्री तुम्ही निसटण्याचा प्रयत्न करीत आहा, तसाच हा पण प्रयत्न करून पहा. ’

‘झालं ? एवढंच ? ’

दार उघडून अॅनी हलकेच आंत आली. ऑर्डन बोलू लागला. ‘एवढंच. तुम्हाला जर आतां बाहेर पडायचं असेल, तर रस्ता निर्धोक आहे कीं नाही, तें अॅनीला पाहून येऊं दे. ’ त्यानं वर पाहिलं तों अॅनी आंत आलेली.

ती म्हणाली-‘ एक शिपाई या बाजूला येत आहे. मघां इथं आलेल्या शिपाया-
सारखा दिसतोय तो. मघां मॅलीबरोबर इथं एक शिपाई होता. ’

सर्वांच्या नजरा मॅलीकडे वळल्या. अॅनी म्हणाली. ‘ मी दाराला
कुटूप लायलंय. ’

‘ काय हवंय त्याला ? ’ मॅलीनं विचारलं, ‘ तो परत कशाला आला ? ’

बाहेर दारावर हलकेच टिचकी वाजली. ऑर्डन मॅलीपार्शी जाऊन
म्हणाला. ‘ मॅली हें ग काय ? तूं संकटात का आहेस ? ’

‘ नाही ? ’ ती म्हणाली. ‘ नाही ! मागच्या बाजूनं बाहेर पडा. चला,
लवकर बाहेर पडा ! ’

बाहेर दारावर टिचक्या वाजतच होत्या. बाहेरून हलकेच पुरुषाचा
आवाज आला. मॅलीनं स्वयंपाकघराचा दरवाजा उघडला. ‘ चला, चला
लवकर बाहेर पडा ! ’

मेयर तिच्यासमोर उभा राहून म्हणाला. ‘ मॅली, तूं संकटात तर
नाहीस ना ? तुझ्या हातून काहीं घडलं तर नाही ना ? ’

“ अॅनी थंडपणं म्हणते, हा मघाचाच शिपाई दिसतोय. इथं मघा एक
शिपाई होता. ”

“ होय होता. ” मॅली मेयरला म्हणाली. “ मघा इथं एक शिपाई
होता. ”

“ मेयरनं विचारलं. त्याला काय हव होतं ? ”

“ त्याला माझ्यावर प्रेम करायला हवं होतं. ”

“ पण त्यानं केलं नाहीना ? ”

“ नाही. ” ती म्हणाली. “ त्यानं प्रेम केलं नाही. बरं आतां जा. मी
माझी काळजी घेईन. ” ऑर्डननं म्हटलं. “ मॅली तूं जर संकटात असलीस
तर आम्ही मदतीला धावूं, आम्हाला मदत करूं दे. ”

“ मी अशा संकटात सापडलें आहे की, त्यांत मला कुणीच मदतं करूं
शकणार नाही. बरं जा आतां. ” असं म्हणून तिने त्यांना दाराबाहेर
ढकललं.

अंनी मागं राहिली. तिनं मॉलीकडे पहात विचारलं. " मॉली या शिपा-
याला काय हवंय ? " " काय हवंय त्याला तें तेंच मला कळत नाही. "

" तूं त्याला कांहीं सांगणार आहेस ? "

" नाही. " आश्चर्यचकित होऊन मॉलीनं पुनः म्हटलं. " नाही. " व पुनः निर्धारानं ती म्हणाली- "नाहीं, अंनी मी कांहींएक सांगणार नाही. "

अंनीनं तिच्याकडे रागानं पाहिलं. " मॉली, तूं त्याला कांहीं न सांगि-
तलंस तर बरं ! " असं म्हणून ती दार ओढून घेऊन बाहेर पडली.

बाहेर दारावर टिचक्या वाजत असून पुरुषाचा आवाज ऐकूं येत होता.

मॉली खोलीच्या मधोमध असलेल्या दिव्यापाशीं केली व तिच्या
मनावरील दडपण तिला अधिक जड झाल्यासारखं वाटूं लागलं.

तिची नजर दिव्याकडे गेली. तिनं टेबलावर पाहिलं तो विणकामाजबळ
पडलेली मोठी कात्री तिला दिसली. तिनं पातं धरून ती आश्चर्यानं उचलली.
तिनं पात्यावरून बोटं फिरविलीं; ती लांब पातीं सुरीप्रमाणं धरली-तिच्या
दृष्टींत भीति भरलेली दिसली. तिनं दिव्याकडे पाहिलं-प्रकाशानं तिचं तोड
उजळलं. तिनं हळूच कात्री उचलून आपल्या आंगावरील कपड्यात लपविली.

दारावर टपटप आवाज येतच होता. बाहेरून हाक मारलेली तिला ऐकू
आली. ती दिव्यावर वांकली व तिनं दिवा फुंकर मारून विश्रविला. खोलींत
सर्वत्र काळोख पसरला होता. नाही म्हणायला शेगडीतील निखारे अंधुपणं
धगधगत होते. तिनं दार उघडलं मोठ्या कष्टानं ती गोड आवाजांत म्हणाली.
" मां येतें, लेफ्टनंट, मी येतें. ! "

त्या रात्री आकाशात चंद्राची अर्धकोर दिसत असून, किंचित पण पांढरं शुभ्र चांदणं पसरलं होतं ध्रुवावरून वहात येणारा बोंबक थंडगार वारा, सावकाशपणं बर्फावरून वहात होता. जमिनीवर बर्फाचा वाळूसारखा बट्ट थर जमा झाला होता. घरं बर्फाभाड दडून बसल्यासारखी दिसत होती. थंडीच्या कडाक्यामुळं खिडक्या बंद असून, मधूनच कुठं तरी धूम्ररेखा तरळतांना दिसत होती.

शहराच्या रस्त्याचे फुटपाथ बर्फ सांचल्यानं गोठून कडक बनले होते. रस्ते एरवीं निशःश्व असत, फक्त कुडकुडणारी पहारेकऱ्यांची तुकडी जाई, त्यावेळींच काय तो शांततेचा भंग व्हायचा. काळोखांत घरं गडद काळीं दिसत होती. थोडीफार उष्णता घरात जणू रेंगाळत होती. खाणीच्या प्रवेशद्वारापाशी, पहारेकरी आकाशाकडे आपली ध्वनि-आकर्षक यंत्रे लावून बसले होते. चांदणी रात्र असल्यानं त्यांना बाँबहल्ल्याची धास्ती वाटत होती, म्हणून विमानाची दुर्गत घरघर आकर्षून घेणाऱ्या यंत्राचे कर्णे ते आकाशाकडे फिरवीत होते. अशा चांदण्या रात्री पोलादी शेपटाचे बाँब सळसळत आकाशातून खाली वर्षत व जमिनीवर पडल्याबरोबर भयंकर मोठा आवाज होऊन त्याच्या कपऱ्या सर्वत्र उडत. आज चांदणं जरी म्हणण्याइतकं टिपूर नसलं, तरी आकाशातून जमीन खात्रीनं दिसली असती.

खेड्याच्या अगदीं टोंकाला, लहान लहान घरं होती. तिथं एक कुत्रं उच्चरवानं, थंडी व एकलेपणाविरुद्ध गाऱ्हाणं गात होतं. जगाची परिस्थिती त्याला जशी वाटली, त्याचं लांबलचक वर्णन तो नाक वर करून आपल्या देवासमोर जणू करीत होता. तो कसलेला गवई असून, त्याचा आवाज ठणठणीत व चढ्या सुरातला होता. खिन्नपणं गस्त घालणाऱ्या सहा पहारेकऱ्यांनी, त्याचं भुंकणं ऐकलं. कान, तोंड, डोकं अगदीं घट्ट गुंडाळून घेतलेला असा त्यांच्यापैकीं एकजण म्हणाला. “ हें कुत्रं पहावं तों दररात्री अधिकाधिकच पिसाळतंय असें वाटतं. मला वाटतं, आपण याला गोळी घातली पाहिजे. ”

दुसऱ्यानं विचारलं. “ का रे ? भुंकूंदे बिचाऱ्याला. त्याचं भुंकणं आवडतं मला. माझा कुत्रासुद्धा असाच भुंकत-रडत असे. पिवळा कुत्रा होता तो, मीं त्याला कधीं कांहीं शिकवूं शकलों नाहीं. कुत्रा रडला किंवा भुंकला तरी मला त्याचं कांहीं वाटत नाहीं. इतर कुत्र्यांबरोबर, माझ्या पिवळ्या कुत्र्यालासुद्धा त्यांनीं धरून नेलं. ” हें बोलतांना त्याचा आवाज जड पण तिऱ्हाइतासारखा वाटत होता.

यावर कॉर्पोरल म्हणाला. “ आपल्याला जरूर असलेलं अन्न कुत्र्यांना घालणं शक्य नव्हतं. ”

“ अरे मी तक्रार नाहीं करीत. कुत्र्यांना धरून नेणं जरूर होतं हें मला समजतं. आपले पुढारी जशा योजना आंखतात, तशा मी आंखू शकत नाहीं. पण मला गंमत वाटते ती याची की, इथं कांहीं जणांचें कुत्रे आहेत, व त्यांच्यापाशीं तर आपल्या इतकंसुद्धा अन्न नाहीं. अर्थात कुत्रे काय किंवा लोक कांय अगदीं हाडकुळे दिसतात म्हणा ”

“ वेडे आहेत हे लोक, ” कॉर्पोरल उद्गारला. “ म्हणून तर इतक्या लवकर ते जिंकले गेले. आपल्याप्रमाणं याना योजना आंखतां येत नाहींत. ”

“ लढाईनंतर आपल्यापाशीं कुत्रे शिल्लक राहतील कीं नाहीं कुणास कळे. ” त्या शिपायानं आश्चर्य व्यक्त केलं व पुढं म्हणाला. “ अमेरिकेंतून

किंवा इतर कुठून तरी कुत्रे आणून आपण पुनः त्यांची पैदास करूं. अमेरिकेंत कोणत्या जातीचे कुत्रे असतील तुला वाटतं ? ”

“ मला नाहीं ठाऊक. ” कॉर्पोरलनं उत्तर दिलं. “ अमेरिकेंत सगळ्याच वेष्ट्यांचा बाजार आहे तसेच त्याचे कुत्रे असणार. ” तो पुढं बोलू लागला,

“ मला वाटतं कुत्रे एकंदरीत वाईटच. पोलिसाना मदत म्हणून, मला वाटतं फार तर कुत्र्यांचा उपयोग करावा. ”

“ हं तसंही असेल कदाचित. ” शिपाई म्हणाला. “ मी असं ऐकलंय की आपल्या पुढाऱ्याला (हिटलरला) कुत्रे आवडत नाहीत. कुत्रे पाहिले किं त्याच्या आगाला खाज लागल्यासारखं होतं व शिका येतात. ”

“ लॉक काय वाटेल ते उठवितान. ” कॉर्पोरल म्हणाला. “ शुः शुः एका ! ”—पहारेकरी जागच्याजागीं थाबले. लाबून विमानांची घरघर ऐकूं येत होती.

“ हीं आलीं विमानं. ” कॉर्पोरल म्हणाला. पण कुठं उजेड दिसत नाही हें बरं आहे. पंधरा दिवसांपूर्वी आलीं होतीं नाहीं का ? ”

“ बारा. ” शिपाई म्हणाला.

खाणीजवळच्या गार्डानी विमानांची घरघर ऐकली “ फार उंचीवरून उडताहेत. ” सार्जेंट म्हणाला. कॅप्टन लॉफ्टनं मान वर करून पाहिलं. “ मला वाटतं बीस हजार फूटांवर असतील. मला वाटतं तीं नुसतीं वरून जात असावीत. ”

“ फार नाहीं दिसत. ” सार्जेंट घरघरीची चाहूल घेत म्हणाला. “ मला वाटतं फार तर तीन विमानं असतील, अधिक नाहीत. विमानवेधी तोफा मागवूं का ? ”

“ तसं नको. त्यांना “ हुशार ” रहायला सांगा—नि मग कर्नल लॅन्सरला बोलवा, , पण नको कर्नलला नका बोलवूं. कदाचित् ती इथं येणारही नसतील. अजून ती अगदी उंचावर आहेत व झेपा टाकायला लागलीं नाहीत. ”

“मला वाटतं तीं वर्तुळाकार फिरत आहेत. दोनापेक्षां अधिक नसतील.” सार्जेंट म्हणाला. बिछान्यांत पडले असतांना लोकांनी विमानांची घरघर ऐकली. त्यांनी स्वतःला अधिकच पांघरुणांत घेतलं व ते कान देऊन आवाज ऐकू लागले. मेयरच्या राजवाड्यांत निजलेला कर्नल लॅन्सर या लहानशा घरघरीनं जागा झाला. डोळे रुंदावून त्यानं काळ्या छताकडे पाहिलं. आवाज नीट ऐकण्यासाठी त्यानं क्षणमात्र श्वास रोखून धरला. पण त्याची छातीची धडधड इतक्या मोठ्यानं व्हायला लागली की, त्याला आवाजच ऐकू येईना. त्याला वाटलं, श्वास रोखून धरला नसता तर आवाज ऐकू आला असता, मेयर आर्डननं झोपेतच घरघर ऐकली व त्याला स्वप्न पडलं. तो या कुशीवरून त्या कुशीवर वळला व झोपेतच बडबडू लागला.

आकाशांत अतिशय उंचीवर चिखलाच्या रंगाची दोन बाँबर विमानं वर्तुळाकार फिरत होती, वेग वाढवून तीं वरवर चढू लागली. प्रत्येक विमानांतून शेंकडो लहान लहान वस्तू खाली सुटल्या. थोड्या खाली येतांच, छोट्या छोट्या छत्र्या उघडल्या व त्यांना बांधलेल्या लहान पाकिटांसकट त्या छत्र्या जमिनीवर तरंगत उतरू लागल्या. पुनः विमानांनी आपला वेग वाढविला, वर चढलीं, वर्तुळाकार फिरलीं, व पुनः त्या छोट्या छत्र्या तरंगू लागल्या. शेबटीं विमानं तोंड फिरवून आल्या दिशेनं निघून गेलीं.

छोट्या छत्र्या सावरीच्या म्हातान्यांप्रमाणं, वाऱ्यानं पागल्या, व शेतांत बीं पेरावं त्याप्रमाणं जमिनीवर इतस्ततः पेरल्या गेल्या. त्या इतक्या सावकाश तरंगत त्यालीं येऊन अलगद जमिनीवर टेंकल्या कीं दहा इंच, लांबीची डायनामीटची नळकांडी जमिनीवर उभी करून ठेवल्याप्रमाणं राहिलीं, व भोवतालीं छत्र्या मिटून पडल्या. बर्फावर छत्र्या काळ्या दिसत होत्या. छत्र्या पांढऱ्या-शुभ्र शेतांत घेऊन पडल्या, टेंकडीवरील रानांत पडल्या, झाडावर अडकल्या, व फांद्यावर लोंबू लागल्या. काही त्या छोट्या शहरांतील घरांच्या छपरांवर येऊन पडल्या, काही घरांपुढील लहानश्या आंगणांत पडल्या व एक तर सेंट आल्बर्टच्या पुतळ्याच्या नेमकी डोक्यावर पडली.

एक छत्री पहारेकऱ्यांच्या समोर रस्त्यांत येऊन पडली. सार्जेंटनं इशारा दिला. “हं खबरदार ! टाईम-बाँब आहे तो.”

“ छे: तितका मोठा नाही. ” शिपाई म्हणाला.

“ बरं, पण त्याच्याजवळ जाऊ नका. ” सार्जेंटनं आपल्या बॅटरीचा झोत त्या वस्तूवर फेंकला. ती छत्री हातरुमालाच्या आकाराची असून फिक्या निळ्या रंगाची होती. छत्रीच्या टोंकाला निळ्या कागदात गुंडाळलेलं लहानसं पाकीट होतं. ”

“ कुणी त्याला हात लावूं नका. ” सार्जेंटनं बजावलं. “ हॅरी, खाणींत जाऊन कॅप्टल घेऊन ये आम्ही या वस्तूवर पहारा करीत आहोंत-जा. ”

सरतेशेवटीं, पहाट झाली एकदाची. लोक उठून पहातात तों बर्फावर त्यांना लहान लहान निळे पुंजके दिसले त्यांनी जाऊन ते उचलले, त्यांनी गुंडाळलेला कागद सोडला व छापलेला मजकूर वाचला. त्यांना ही भेट आहे, हे कळल त्यासरशीं प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर चोरटेपणा दिसू लागला. प्रत्येकानं ती लांब नळी कोटांत दडविली व गुप्तस्थळी जाऊन जमिनींत पुन ठेवली.

इतक्यात मुलांना ही बातमी लागली. ताबडतोब त्यांनी ती वस्तु मिळविण्यासाठी आसपासचा सारामुख पालथा घातला; एकाद्या मुलाला सुदैवानं निळारंग दिसला कीं लगेच धावत जाऊन तो नळी घेऊन लपवायचा व घरी येऊन आईबापांना सांगायचा. कांहीजण घाबरले, त्यांनी नळ्या घेऊन लष्कराच्या ताब्यांत दिल्या, पण अशा लोकांची संख्या थोडी होती. थोड्या वेळानं शिपाई नळ्या गोळा करण्यासाठी धावपळ करूं लागले, पण मुलांनी त्यांना हरविलं.

मेयरच्या राजवाड्यातील दिवाणखान्यात, जेवणाचं टेबल, खुर्च्या, अलेक्स मॉर्डेनला गोळी घालण्यांत आली, त्यादिवशी जशा होत्या, अगदी तशा होत्या. मेयरच्या राजवाड्याचं वैभव आतां त्या जागेला राहिलं नव्हतं. भिंती-जवळ खुर्च्या नसल्यानं अगदीं भकास दिसत होतं. टेबलावर कागद अस्ताव्यस्त पडल्यामुळं, त्या खोलीला एकाद्या व्यापारी कचेरीचं स्वरूप चढलेलं दिसत होतं. फळीवरील घडयाळांत नवाचे ठोके पडले; पहाटे आकाशात काळेकुड दग आल्यानं दिवस अंधारला होता.

अंनी मेयरच्या खोलीतून बाहेर आली. लगेच तिनं टेबलावर सेंप घातली व कागदांवर नजर फेंकली. कॅप्टन लॉफ्ट आंत आला. अंनिला पाहतांच तो उभरण्यांत थंबकला.

“ काय चाललंय तुझं इथ ? ” त्यानं दरडावणीच्या सुरात विचारलं.

अंनी किंचित चिडून म्हणाली, “ यस सर. ”

“ मी विचारतोंय, तुझं इथं काय चाललंय ? ”

“ सर, मी साफसूफ करायच्या बेतात होतें. ”

“ आहे तसं राहूंदे. जा बाहेर. ”

“ यस सर, ” करून, तो बाहेर पडेपर्यंत तशीच उभी राहिली व नंतर घाईघाईनं बाहेर गेली.

कॅप्टन लॉफ्ट, दारातून वळून म्हणाला “ अच्छा. आत आण. ” मागोमाग, खाद्यावर रायफल अडकविलेला शिपाई हातात निळी पाकीट घेऊन आला. पाकीटांच्या टोंकाला निळी फडकी लोंबत होती.

“ टेबलावर ठेव. ” लॉफ्ट म्हणाला. शिपायानं हलकेच ती पाकीटं टेबलावर ठेवलीं. “ वर जाऊन कर्नल लॅन्सरला रिपोर्ट दे, मी त्या वस्तु घेऊन आलोंय म्हणून, ” शिपायानं लष्करी पद्धतिनं गिरकी मारली व बाहेर पडला.

लॉफ्टनं टेबलापाशी जाऊन एक पाकीट उचलल व त्याच ताड आवट झालं. त्यानं ती छोटी निळी छत्री उचलली व डोक्याच्या उंचीवरून खाली सोडली, छत्री उघडली व पाकीट हलकेच तरंगत जमिनीवर टेकलं. पुनः त्यानं पाकीट उचलून तपासलं.

चटकून कर्नल लॅन्सर व त्याच्या मागोमाग मेजर हंटर खोलीत आला. हंटरच्या हातांत पिबळा चौकोनी कागद होता. आल्याबरोबर लॅन्सर उदगारला. ‘ गुड मॉर्निंग, कॅप्टन. ’ असं म्हणून तो टेबलापाशीं, मुख्य जागेवर जाऊन बसला. क्षणमात्र त्यानं निळ्या पाकीटाकडे पाहिलं, नंतर एक पाकीट उचलून घेत म्हणाला, “ बस, हंटर हीं तपासलीत का ? ’

हंटर खुर्ची ओढून बसला. त्याचं लक्ष हातांतील पिवळ्या कागदावर होते. 'विशेष काळजीपूर्वक नाही तपासली. , तो पुढे म्हणतो. 'दहा मैलांच्या अंतरावर, तीन ठिकाणी वळाची मोडतोड झालीय.'

"बरं पण ही पाकीट पहा व तुला काय वाटतं तें साग," लॅन्सर म्हणाला. हंटने नळी घेऊन वरच आच्छादन काढलं; आंत एक लहानसं पाकीट होतं. हंटने सुरीनं नळी चिरली. कॅप्टन लॉफ्ट त्याच्या खाद्यावरून वाकून पहात होता. नंतर हंटने चिरलेल्या भागाचा वास घेतला, बोट चोळली व म्हणाला. "छट् ! मूर्खपणा आहे सगळा. बाजारी डायनामीट आहे हे ! याची तपासणी केल्याशिवाय त्यात किती टक्के नायट्रो-ग्लिसरिन आहे, तें नाही मला सांगता येणार." त्यानं नळीचं टोक पहात म्हटलं. "त्याला रेग्युलर डायनामीट झाकण आहे, फ्लिमनेट ऑफ मर्क्युरी आहे, आणि—मला—वाटतं एक मिनिट अवधीची फ्यूज जोडली आहे," त्यानं नळी टेबलावर फेकीत म्हटलं, "अगदी स्वस्त ने साधी आहे हे."

कर्नलनं लॉफ्टकडे पाहून विचारलं. 'अशा किती नळ्या विमानांनी टाकल्या असतील ?' लॉफ्ट म्हणतो "ते काही सांगता येत नाही. आम्ही जवळजवळ पन्नास गोळा केल्या व त्या सुमारे नव्वद छऱ्यातून आल्या. का कुणास ठाऊक, पण लोक नळ्या काढून घेऊन छऱ्या तशाच टाकतात, आणि मला वाटत बऱ्याचशा आम्हाला अजून सांपडल्या नाहींत.'

लॅन्सर हात फिरवीत म्हणतो. 'त्याच्यांत म्हणा वास्तविक कांही अर्थ नाही ते वाटेल तितक्या नळ्या टाकू शकतात. आपण काही त्यांना अडवू शकत नाही, की या नळ्याचाच उपयोग त्यांच्याविरुद्ध करू शकत नाही. त्यांनी अजून कुणाला जिंकलंच नाही.'

लॉफ्ट संतापून म्हणतो "आपण त्यांचा जगातून नायनाट करू शकू !"

हंटर नळीवरील तांब्याचं झाकण न्याहाळून पहात होता. लॅन्सर म्हणाला. "होय—तें आपण करू शकू. हंटर, तूं हा गुंडाळलेला कागद पाहिलास काय ?"

"नाही. अजून वेळच मिळाला नाही पहायला."

“ मोठं विलक्षणच आहे. ” कर्नल लॅन्सर म्हणाला. “ वरचा कागद मिळा असल्यानं सहज दिसतो. बरं तो बाहेरचा कागद सोडा आणि हें पहा—” असं म्हणून त्यानं एक छोटं पाकीट उचललं व म्हणाला, “ हा पहा चॉकोलेटचा तुकडा. प्रत्येकजण हें चॉकोलेट शोघायला फिरेल. मी पैज मारतो की, आपले शिपाई खात्रीनं हें चॉकोलेट चोरणार. मला वाटतं, मुलंसुद्धां चॉकोलेट धुंडाळायला लागतील. ”

इतक्यांत एका शिपायानं एक पिवळा चौकोनी कागद, कर्नलपुढ ठेवला व तो निघून गेला. लॅन्सरनं कागदाकडे दृष्टि फिरवली व कर्कशपणं हंसला. “ हंटर हें घे. तुझं आहे हें. आणखी दोन ठिकाणीं रुळाची मोडतोड झालीय. ”

हंटर तांब्याचं झांकण तपाशीत होता, त्यानं प्रश्न केला. “ बरं ह्या वस्तू कुठं टाकल्या आहेत ? सगळीकडे टाकल्या आहेत का ? ”

लॅन्सर घोटाळ्यांत पडल्यासारखा होऊन म्हणाला. “ तीच गमत आहे. मी राजधानींत चौकशी केली. फक्त याच ठिकाणीं या वस्तू टाकल्या आहेत. ”

“ मग याचा अर्थ काय लावतां तुम्हीं ? ” हंटरनं विचारलं.

“ कठीण आहे याचा अर्थ लावणं. मला वाटतं इथं त्यांनी प्रयोग करून पाहिला आहे. जर इथं त्याचा उपयोग झाला, तर मग ते सगळीकडे टाकतील, बरं नाही झाला, तर मग या भानगडींत पडणार नाहीत. ”

“ बरं, मग आतां तुम्ही काय करणार ? ” हंटरनं प्रश्न केला.

“ इतक्या निष्ठुरपणं याचा बदोबस्त करा की, ते कुठं या वस्तू टाकणार नाहीत-अशा अर्थाचा मला राजधानीहून हुकूम आलाय. ”

हंटर केविलवाण्यां सुरांत म्हणाला. “ पण मी पांच ठिकाणचे रूळ कसे बुरुस्त करणार ? एवढे रूळ नाहीत सध्यां माझ्यापाशी. ”

“ जुन्या साईडिंगचे रूळ काढायला लागतील, असं वाटतं मला. ” लॅन्सर म्हणाला. “ पण मग रेलरोडचा पायाच पार बिघडून जाईल ” हंटर म्हणाला.

“ पण मग काय करणार त्याला ? रेलरोड तर तयार होईल. ? ”

मेजर हंटरनं चिरलेली नळी टेबलावरील ढिगात टाकून दिली. लॉफ्ट मध्येच म्हणाला. “ सर, आपण ताबडतोब हें दडपून टाकलं पाहिजे. या वस्तूचा उपयोग करायच्या आधीच, जे कुणी या वस्तू उचलतील त्यांना शिक्षा ठोठावल्या पाहिजेत. आपण ताबडतोब कामाला लागलं पाहिजे. नाहीपेक्षा आपण कमजोर आहोत अशी या लोकांची समजूत व्हायची. ”

लॅन्सर त्याच्याकडे पाहून स्मित करित होता. शेवटी तो म्हणाला— ‘ धीरे, धीरे, कॅप्टनसाहेब ! घाई नको. प्रथम आपल्यापाशी काय आहे ते पाहू या, मग उपाय योजनेचा विचार करूं. ’

त्यानं टेबलावरील ढिगातील एक पाकीट उचलून त्याच्यावर गुंडाळलेला कागद सोडला व चौकोलेटचा तुकडा मोडून खात म्हणाला ‘ वाः ! हें शिंचं भलतंच काम आहे. फारच छान चौकोलेट आहे. तें खायचा मोह मलासुद्धां आवरला नाही. बरं पण, हंटर याबद्दल खरोखरच तुला काय वाटतं ? ’

‘ मघां जें म्हटलं तेंच. हें फार स्वस्त आहे. याला झाकण व एक मिनिटाचा फ्यूज आहे. लहानसहान कामाला याचा उत्कृष्ट उपयोग होईल, पण याचा उपयोग कसा करावया हें मात्र माहिती असायला हवं. नाहीतर हे फुकट आहे. ’

लॅन्सरनं कागदाच्या आतल्या बाजूच्या मजकुराकडे पहात म्हटलं— ‘ पण हें वाचलंत का ? ’

‘ मी नुसती नजर फिरवलीय. वाचलं नाही. ’ हंटर म्हणाला.

‘ बरं, तर मग मी हें वाचलंय व तुम्हीं काळजीपूर्वक ऐकावं असं मला वाटतं. ’ लॅन्सर म्हणाला. तो कागदावरील मजकूर वाचू लागला. “ जिकल्या गेलेल्या जनतेस—हें लपवून ठेवा. स्वतः पकडले जाऊं नका. याची तुम्हाला नंतर जरूर लागेल. तुम्हाला तुमच्या मित्रांनीं पाठविलेलं व तुम्हीं स्वारीवाल्यांना द्यावयाचं असं हें बक्षीस आहे. याचा उपयोग मोठमोठ्या कामासाठी करूं नका. ” तो भराभर मजकुरातला मधला मधला भाग वाचू लागला. “ रूळ—रात्री काम करा. वाहतूक अडवा. या पहा सूचना—रेल्वेचे रूळः सांध्याच्याखाली अगदीं जवळ ठेवा व घट्ट बांधा. त्याच्याभोवतीं

चिखल किंवा बर्फ लिंपून ठेवा म्हणजे घट्ट बसेल; फ्यूज पेटविल्यावर, सावकाश साठ अंक मोजल्यानंतर स्फोट होतो. ”

त्यानं हंटरकडे पाहिलं. हंटर एवढंच म्हणाला. “ याचा उपयोग होतो. लॅन्सरनं पुनः कागदावरून भराभर वाचायला सुरुवात केली. “पूल—खिळखिळे करा, उडवू नका. ट्रान्समिशन पोल्स. ” आणि हें पहा, “ बंधारे ट्रक्स ” त्यानं निळा कागद खाली ठेवीत म्हटलं “ हं, असं आहे. ”

लॉफ्ट रागावून म्हणतो. “ आपण केलंच पाहिजे काहीं तरी. त्याला आळा घालण्याचा मार्ग काढलाच पाहिजे. बरं, हेडक्वार्टर्स—(मुख्य कचेरी) काय म्हणते ? ”

लॅन्सरचे ओठ जुळले गेले. तो एका नळीशीं चाळा करीत म्हणाला. “ तें काहीएक म्हणायच्या पूर्वीच, ते काय म्हणाले असते, हें मी सांगू शकलों असतों. हुकूम असा आल य् कीं, बूबीट्रॅप्स (पिंजरे) लावा व चॉकोलेटांत विष घाला—क्षणभर थांबून तो म्हणाला. “ हंटर, मी चांगला निष्ठावंत, इमानी आहे पण हेडक्वार्टर्सच्या (मुख्य कचेरीच्या) अचाट कल्पना पाहिल्या कीं मला वाटतं कीं मी म्हातारा जखमी नागरिक असतों तर बरं झालं असतं. बेअकली लोकांशी आपण मुकाबला करीत आहोंत, अशी त्यांची नेहमीं समजूत असते. हें त्यांच्या बुद्धिमत्तेचें लक्षण आहे असं नाहीं मला वाटत. ”

हंटरला गंमत वाटून त्यानं विचारलं “ तुम्हाला काय वाटतं ? ”

लॅन्सर तिखट सुरांत म्हणाला. “ नाहीं. मला नाहीं वाटत. पण या हुकुमाचा परिणाम काय होईल ? एकादा माणूस हें पाकीट उचलायला म्हणून जाईल व पिंजऱ्यांत सांपडून त्याच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडतील. एकादं मूल चॉकोलेट खाईल व सिट्रिक विषानं मरेल. आणि नंतर ? ” त्यानं आपल्या हातांकडे पाहिलं. “ लोक पाकीटांना हात लावणार नाहीत. लांब लांब काठ्यांनीं दोसतील, दोऱ्याच्या फांसानीं ओढतील व मग हात लावतील. चॉकोलेट पडिल्या प्रथम मांजरांना खायला घालतील. च् च् च् ! हें अक्षलवंत

लोक आहेत. नुसते पिंजरे लावून काम भागणार नाही. फार तर एकदां पिंजऱ्यात सापडतील पण दुसऱ्या वेळीं निसटतील.”

लॉफ्ट घसा साफ करून म्हणाला. “सर, हें पराभववादी बोलणें आहे. आपण काहींतरी केलेंच पाहिजे. या वस्तू इथेंच का टाकण्यात आल्या ? काय वाटत तुम्हांला ? ”

लॅन्सर म्हणाला. “ मला वाटतं त्याला या दोनपैकीं एक कारण आहे. एक म्हणजे त्या अगदीं सहज शहरावर टाकण्यांत आल्या व दुसरें म्हणजे, या शहराचा व बाहेरचा कांहींतरी संबंध आहे. इथले कांही तरुण निसटले आहेत हें आपल्याला ठाऊक आहे. ”

लॉफ्ट पुनः म्हणाला. “ सर, आपण केलेंच पाहिजे कांहींतरी. ” लॅन्सर त्याच्याकडे वळून म्हणाला. “ लॉफ्ट, मला वाटतं तुम्ही जनरल स्टाफसाठीं शिफारस केली पाहिजे. प्रश्न काय आहे, तो नीट समजावून ध्यायच्या आधींच, तुला कामाला लागायची घाई सुटली आहे. ही स्वारी नव्या प्रकारची आहे. यापूर्वी लोकांना निःशस्त्र करून अज्ञानांत ठेवणें, शक्य होतं. आतां लोक रेडियो ऐकतात व आपण त्यांना अडवू शकत नाही. आपल्याला त्याच्या रेडियोचा सुद्धा थांगपत्ता लागत नाही. ” शिपायानं दारातून डोकावून पहात म्हटलं. “सर, मि. कोरेल तुम्हांला भेटायला आलाय ” लॅन्सर म्हणाला. “ अच्छा त्याला थांबायला सांग. ” त्यांनीं लॉफ्टशीं बोलण चालू केलं, “ ते हस्तपत्रिका वाचतात; त्यांच्यासाठीं आकाशांतून शस्त्रास्त्रं टाकण्यात येतात. कॅप्टन, सध्यां फक्त डायनामीटच टाकण्यांत आलें आहे, पण लवकरच ग्रेनेड (हात बॉंब) व शेवटीं विष टाकण्यांत येईल. ”

लॉफ्ट घाबरून उद्गारला. “ पण अजून त्यांनीं विष टाकलं नाही. ”

“ अजून नाही टाकलं, पण टाकतील. कॅप्टन समजा उद्यां विमानांतून लहान लहान तीर टाकण्यांत आले. मुलाच्या खेळांतल्या सारखे छोटे फेकायचे तीर ! त्याची टोंक सायनाईडमध्ये (विषामध्ये) बुडवलेली असली तर ? अगदीं लहान असतात ते, तुमच्या आंगावर कुणी फेंकले तरी बिलकुल आवाज यायचा नाही. युनिफॉर्मांत अडकून बसतील, आणि अर्त्रि-

निक (विष) असल्यानं त्याचा हुकमी घातुक परिणाम होईल. हें जर आपल्या लोकांना किंवा तुला समजलं तर मनोधैर्यावर त्याचा काय परिणाम होईल ? आपले लोक किंवा तू निःशंक मनानं खालप्याल का ? ”

हंटरनं विचारलं. “ कर्नलसाहेब, शत्रूची मोहीम आंखतां वाटतं ? ”

“ नाही. तें काय करतील याचा मी अंदाज करतोंय. ”

लॅफ्ट म्हणाला. “ सर, आपण इथं बोलत बसलों आहोंत, खरं म्हटलं तर लगेच डायनामीट शोषायला लागलं पाहिजे. या लोकांत जर एकादी संघटना असेल तर तिचा तलास लावून, तिचीं पाळंमुळं उपटून काढलीं पाहिजेत. ”

“ हं. मला अत्यंत निष्ठुरपणं हे काम करायला लागेल नाही कॅप्टन ? अच्छा, लॅफ्ट तूं एक तुकडी घेऊन चल. प्रॅकलला घ्यायला लाव. आणखी ज्युनिअर ऑफिसर्स (हाताखालचे छोटे अधिकारी) असते तर मला वाटतं बरं झालं असतं. टॉडरच्या खुनानं आपला काडीचा फायदा झाला नाही. तो बायकांच्या वाटेला कशाला गेला कुणास कळें ? ”

लॅफ्ट म्हणाला. “ सर, लेफ्टनंट प्रॅकलची वर्तणूक मला पसंत नाही. ”

“ कां ? काय करतो तो ? ”

“ काहीं करीत नाही, पण भेदरलाय व नेहमीं विषण्ण असतो. ”

“ हं, ते मला ठाऊक आहे. मी या विषयावर कितीदा तरी बोललोंय. तुला माहीत आहे, हे जर मी बोललो नसतो, तर कदाचित आज मी मेजर-जनरल झालो असतो. आम्ही आमच्या तरुणांना विजय मिळविल्यावर कसं बागायचं याचं शिक्षण दिलेंय-व विजय मिळविल्यावर ते उत्तम बागतात हें कबूल करायला पाहिजे. पण पराभवानंतर कसं बागायचं हें त्यांना समजत नाही. इतर तरुणांपेक्षां तुम्हीं चलाख व शूर आहांत, असं आम्हीं त्यांना सांगितलं. पण इतर तरुणांपेक्षां आपण यत्किंचितही अधिक चलाख किंवा शूर नाही, हें आढळल्यावर त्यांना धक्का बसला. ”

लॅफ्टनं कर्कश सुरांत विचारलं. “ पराभव पराभव म्हणजे काय ? आपला पराभव झालेला नाही. ”

लॅम्बरनं थंडपणं त्यांच्याकडे कितीतरी वेळ पाहिलं पण तो कांहीएक बोलला नाही. शेवटीं आपण काय बोललों असं वाटून लॉफ्टची नजर थर-थरली व तो एवढंच म्हणाला. “ सर. ”

“ थॅक यू. ” लॅम्बर म्हणाला.

“ दुसऱ्या कुणांपासून तुम्ही याची (अपमान केल्याबद्दलच्या माफीची) अपेक्षा कां करीत नाही ? ”

“ आपण अपमान केला हे त्यांच्या ध्यानांतच येत नाही, मग तो अपमान कसला ? पण जाणूनबुजून गोष्ट केली म्हणजे तो अपमान होतो. ”

“ यस् सर, ” लॉफ्ट म्हणाला.

“ बरं आतां जा व प्रॅकलला सभाळ. शोध सुरू कर. उघड कृत्य झाल्याखेरीज, कुणाला गोळी घालता कामा नये, आलं लक्ष्यांत ? ”

“ यस सर ” म्हणून व सलाम करून लॉफ्ट बाहेर निघून गेला.

हंटरनं लॅम्बरकडे पहात विचारलं. “ तुम्ही त्यांच्याशी जरा कठोरपणं वागलात, असं नाहीं तुम्हांला वाटत ? ”

“ वागायलाच लागल मला. तो टरकला. असले लोक मला माहीत आहेत. हा घाबरलला असतांनाच याला शिस्त लावली पाहिजे. नाहीं तर हा फुकट जायचा. इतर लोक सहानुभूतीवर जसे अवलंबून रहातात तसा हा शिस्तीवर अवलंबून राहाणारा आहे. बरं, मला वाटतं तूं आतां रेल दुसऱ्याच्या तजविजीला लाग मला वाटतं आज रात्री ते खरोखरच रूळ उखडवून टाकतील. ”

हंटर उठून उभा रहात म्हणाला. “ मला वाटतं, राजधानीहून हुकूम येणार असतील ! ”

“ हं. ”

“ ते— ”

“ ते काय आहेत हें तुला ठाऊक आहे. ” लॅम्बर त्याचं वाक्य पुरं होण्याच्या आंतच म्हणाला “ हुकूम कसे असले पाहिजेत हें सांगतां येतं. पुढाऱ्यांना पकडा, त्यांना गोळ्या घाला, माणसं ओलिस ठेवा, त्यांना गोळ्या

थाला, पुनः ओलिस ठेवा, पुनः त्यांना गोळ्या घांला.—” त्याचा आवाज चढला होता पण आतां तो अगदीं खालीं उतरला — तो मऊ स्वरांत म्हणतो. “द्वेष वाढत चाललाय व आमच्यातलं अंतर दुरावत आहे.”

“हंटर गुटमळला.” नावाच्या यादीपैकी कुणाला देहांतशासन देण्यांत आलं आहे का ? ” त्यानं मेयरच्या बेडरूमकडे पाहून विचारले.

लॅन्सरनं मान हलविली. “ नाही. अजून त्यांना नुसतं पकडून ठेवण्यांत आलं आहे. ” हंटर शांतपणं म्हणाला. “ कर्नल, मी तुमच्यासाठी शिफारस करू का ? तुम्हीं कामाखालीं दडपून गेलेले दिसता. तुम्हीं श्रमामुळं फारच खचून गेलात, असा मी रिपोर्ट करूं का ? ”

क्षणमात्र लॅन्सरनं हातानं डोळे झाकले व नंतर खांदे कंदावले व त्याची मुद्रा उग्र दिसू लागली. “हंटर, मी साधा नागरिक नाहीं. सध्याच आपल्याला ऑफिसर्सची उणीव भासत आहे, हें तुला ठाऊक आहे. बरं मेजर कामाला लाग. मला कोरेलला भेटायचं आहे. ”

हंटरनं स्मित केलं दारापाशी जाऊन, दार उघडून तो म्हणाला. “हा इथं आहे, ” व त्याच्या खाद्यावरून पहात लॅन्सरला म्हणाला. “ हा प्रॅकल आहे. त्याला भेटायचं आहे तुम्हाला. ”

“ आंत पाठवा त्याला. ” लॅन्सर म्हणाला.

प्रॅकल आत आला. त्याच्या तोंडावर चिडखोरपणा व तिरस्कार उमटला होता. “ कर्नल लॅन्सर, मला असं मागायचंय का—”

“ खाली बस. ” लॅन्सर म्हणाला. “ खाली बस व क्षणभर विश्रांति घे. लेफ्टनंट चांगल्या शिपायासारखा वाग पाहू. ”

ताबडतोब प्रॅकलचा ताठरपणा कुठच्या कुठ विरून गेला. तो टेबलाजवळ बसला व आपली कोपरं त्यानं टेबलावर टेकली. “ मला असं सांगायचंय. ”

लॅन्सरनं बजावलं. “ क्षणभर एक अक्षर बोलू नकोस ! काय झालंय तें मला ठाऊक आहे. असं होईल असं तुला वाटलं नव्हतं नाहीं ? इथं मजा असेल असंच वाटलं ना तुला. ”

“ ते आमचा द्वेष करतात. ” प्रॅकल म्हणाला, “ इतका द्वेष करतात. ”

लॅन्सर हंसला. “ काय झालंय हें मला ठाऊक आहे की नाही सांगता येत नाही तरुणच चांगले शिपाई होतात, पण तरुणांना तरुणींची जरूर असते, असंच की नाही ? ”

“ हं तसंच. ”

“ बरं. ” लॅन्सरने दयाळूपणाने विचारलं. “द्वेष करते का ती तुझा ?”

प्रॅकलने त्याच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पाहिलं. “सर, मला ठाऊक नाही. मला वाटतं कधी कधी तिला फक्त दुःख वाटतं. ”

“ आणि तूं सुद्धा बराच दुःखी आहेस ? ”

“ मला इथं बरं नाही वाटत सर. ”

“ तुला वाटत इथं मजा असेल नाही ? लेफ्टनंट टॉडरचं डोकं फिरलं व शेवटी त्यानी त्याला भोसकलं. मी तुला घरी पाठवू शकतो. इथं आम्हाला तुझी जरूरी आहे, अशा वेळी तुझ्या मनानून घरी जायचंय का ? ”

प्रॅकलला कससंच वाटलं. “ नाही सर. मला जायचं नाही. ”

“ अच्छा. मी आतां सागतो तें मला वाटतं, तुला समजेल. लेफ्टनंट प्रॅकल, तू आतां माणूस राहिला नाहीस तूं शिपाई आहेस तुझ्या सुखाला काडीची किंमत नाही, आणि लेफ्टनंट, तुझ्या प्राणालाही फारसं महत्त्व नाही. जगला वाचलास तर तुला आठवणी येतील. तेवढंच काय तें तुला मिळेल. दरम्यान, तूं हुकूम ऐकला पाहिजे व बजावला पाहिजे पुष्कळसे हुकूम कटु असतील. पण तो तुझा प्रश्न नाही. लेफ्टनंट, मी खोटं बोलत नाही, पण या प्रसंगीं कसं वागायचं, याच त्यानी तुला शिक्षण द्यायला हवं होतं. नुसतं फुलाची वृष्टि होत आहे अशा रस्त्यांतून थाटानं चालण्याचं शिक्षण पुरेसे नाही. त्यांनी तुझ्या आत्म्याची बैठक सत्यावर-खोट्यावर नव्हे उभारायला हवी होती. ” त्याचा आवाज कठोर बनला. पण लेफ्टनंट, तूं नोकरी पत्करलीस. मग तूं आतां ती टिकविणार की सोडणार ? तुझ्या आत्म्याची काळजी घेणं आम्हाला शक्य नाही. ”

प्रॅकल उठून म्हणाला. “ थॅक यू सर. ”

“ आणि त्या पोरीविषयी—” लॅन्सर बोलू लागला. “ तू तिच्यावर अन्याचार कर, तिचं रक्षण कर किंवा तिच्याशी लग्न कर—त्याला कांहीं महत्त्व नाही—पण हुकूम दिल्याबरोबर तू तिच्यावर गोळी झाडलीस की झालं. ”

प्रकल कंटाळून म्हणाला. “ यस सर, थँक यू सर. ”

“ माहीत असलेलं बरं, हें ध्यानात ठेव. माझं शस्त्र ध्यानांत ठेव, विसरूं नको. माहीत असलेलं चागलं अच्छा लेफ्टनंट जा आतां, नि बाहेर कोरेल जर अजून उभा असेल तर त्याला आंत पाठव. ” लेफ्टनंट प्रकल दारांतून बाहेर पडेपर्यंत तो त्याच्याकडे लक्षपूर्वक पहात होता.

मि. कोरेल आत आला. तो साफ बदललेला दिसत होता. त्याचा डावा हात प्लास्टरमध्ये असून त्याच्या तोडावर नेहमीचं हास्य दिसत नव्हतं. त्याचं तोंड उदास व कडवट दिसत होतं डोळे मेलेल्या डुकराच्या पोरा-प्रमाणं तिरळे दिसत होते.

“ कर्नल, मी याच्या आधीचं यायला हवं होतं, पण तुमच्या असहकारामुळं यावं का नाही असं मला वाटलं. ”

लॅन्सर म्हणाला. “ मला आठवतं, तू तुझ्या रिपोर्टांच्या उत्तराची वाट पहात होतास. ” “मी त्याहीपेक्षा आणखी किततीतरी गोष्टीची वाट पहात होतो. तुम्हीं मला अधिकाराची जागा देण्याचं नाकारलंत. मी मातीमोल आहे असं तुम्ही म्हणालांत. पण तुम्हीं यायच्या आधी कित्येक वर्षे मी या शहगात राहात आहे ही गोष्ट तुम्हांला समजली नाही. माझ्या सल्ल्याविरुद्ध तुम्हीं मेयरला आपल्या जागेवर तसंच राहू दिलात. ”

“ तो जर इथं नसता तर आहे यापेक्षां अधिक गडबड उडाली असती ” लॅन्सर म्हणाला.

“ हें तुमचं मत झालं. हा मेयर बंडखोर जनतेचा पुढारी आहे. ”

“ छट. तो अगदी साधा माणूस आहे. ”

कोरेलनं उजव्या हातानं खाशांतली काळी वही काढली व बोटांनी उघडली. “ कर्नल, तुम्हीं विसरतां, की इथं मी तुमच्या आधी राहात

आलेला आहे, बातमी काढण्याचे माझे मार्ग आहेत. मेयर ऑर्डन हा इथल्या बंडखोर लोकांशी सारखा संबंध ठेवीत आहे व प्रत्येक कृत्यात याचा संबंध आहे असा मला तुम्हाला रिपोर्ट द्यावयाचा आहे. ज्या रात्री लेफ्टनंट टॉडरचा खून झाला, त्या रात्री मेयर त्या घरांत होता ती मुळगी जेव्हा टेकड्यांत निसटून गेली तेव्हा याच्या एका नातेवाईकाबरोबर राहात होती. मी तिचा तिथपर्यंत तलास लावला, पण ती निमतली. जेव्हा माणसं निसटली, तेव्हा ऑर्डनला त्याची माहिती होती व त्यानं त्यांना मदत केलेली आहे, आणि मला असा दाट संशय आहे कीं या छोट्या छोट्याच्या प्रकरणात त्याचा हात असला पाहिजे. ”

लॅन्सर औत्सुक्यानं म्हणाला. “पण तें तुला सिद्ध करता येणं शक्य नाही.”

“ नाही ” कोरेल म्हणाला “मला ते सिद्ध करणं शक्य नाही. पहिली गोष्ट मला माहीत आहे व दुसरीचा मला संशय येतो आहे मला वाटतं, आता कदाचित, तुम्ही माझं म्हणणं ऐकून काल “ लॅन्सरनं शांतपणं विचारलं तुला काय सुचवायचंय ? ”

“ कर्नल या नुसत्या सूचना नाहीत, सूचनापेक्षा थोड्या कडक आहेत. ऑर्डनला आता ओगलिस ठेवलं पाहिजे व त्याचे प्राण लोकांच्या शांततेवर अवलंबून राहिले पाहिजेत. डायनामीटरच्या एका कांडीच्या. एका फ्यूज पेटविण्यावर त्याचे प्राण अवलंबून राहिले पाहिजेत. ”

त्यानं पुनः खिशात हात घालून, एक वही काढली व ती उघडून कर्नल पुढं ठेवली.

“ माझ्या रिपोर्टाचं हेडकार्टर्सहून (मुख्य कचेरीतून) आलेलें हें उत्तर. मला काहीं अधिकार देण्यात आले आहेत हें यावरून तुमच्या लक्षात येईल. ”

लॅन्सरनं त्या छोट्या पुस्तकाकडे पहात, सावकाशपणं म्हटलं. “ शेवटीं तूं मला डावलून मुख्य कचेरीपर्यंत गेलास नाही का ? ” कोरेलकडे पहातांना त्याच्या नजरेत स्वच्छपणं तिरस्कार भरलेला दिसत होता. “ तूं जखमी झाला होतास असं मी ऐकलं कशी काय जखम झाली ? ” कोरेल सांगू लागला. “ज्या रात्री तुमच्या लेफ्टनंटचा खून झाला, त्या रात्री दवा घरून

बसलेल्या लोकांनीं माझ्यावर हल्ला केला. पण पहारेकऱ्यांनीं मला वाचविलं. कांही नागरिक माझ्या होडींत बसून त्या रात्रीं पसार झाले. कर्नलसाहेब, मेयर ऑर्डनला ओलिस ठेवण्यांत यावं, हें मी अधिक स्पष्टपणं सांगण्याची कांही जरूरी आहे का ? ”

लॅन्सर म्हणाला. “ मेयर ऑर्डन इथं आहे. तो पळाला नाही. यापेक्षा त्याला अधिक ओलिस कसा ठेवायचा ? ”

इतक्यांत, दूरवर एकदम स्फोट झाल्याचा आवाज झाला. दोघांनींही वळून आवाज ज्या दिशेनं आला तिकडे पाहिलं. कोरेल म्हणाला. “ हें ध्या कर्नल साहेब, हा जर प्रयोग यशस्वी झाला तर स्वारी केलेल्या प्रत्येक देशांत डायनामीट पडेल हें तुम्हांला ठाऊक आहे ? ”

लॅन्सरनं शांतपण पुनः विचारलं. “ मग तुला काय सुचवाचंय ? ”

“ मी जें सांगितलं तेंच. बंडाबाबत ऑर्डनला धरलं पाहिजे. ”

“ समजा बंडखोरांनी उठाव केला व आम्ही ऑर्डनला गोळी घातली तर मग ? ”

“ नंतर तो ठेंगणा डॉक्टर. त्याला जरी कांही अधिकार नसला, तरी शहरांत त्याचं वजन आहे. ”

“ पण तो अधिकारी नाही. ”

“ पण जनतेचा त्याच्यावर विश्वास आहे. ”

“ बरं, त्याला पण आम्ही गोळी घातली, मग पुढं काय ? ”

“ मग आपल्याला अधिकार प्राप्त झाला. नंतर बंडाचं कंबरडं मोडण्यांत येईल. पुढाऱ्यांना ठार मारलं कीं बंडाचा बीमोड झाला. ”

लॅन्सरनं उपरोधिकपणं विचारलं. “खरोखरचं का तुला असं वाटतं ?”

“ असंच झालं पाहिजे. ”

लॅन्सरनं मान हलविली व नंतर हाक मारली. “पहारेकरी !” दार उघडलं गेलं व शिपाई दारांत उभा राहिला. “ सार्जेंट, ” लॅन्सर म्हणाला. मी मेयर ऑर्डनला व डॉक्टर विंटरला पकडून अटकेंत ठेवलंय. ऑर्डनवर पहारा ठेव. विंटरला इथं ताबडतोब घेऊन ये. ”

“ यस सर ” म्हणून पहारेकरी निघून गेला.

लॅन्सर कोरेलकडे पाहून म्हणाला. “ तू काय करीत आहेस हें तुझें तुला समजत आहे असं मला वाटतं. खरोखरच तू काय चालविलं आहेस हें तुझें तुला समजो अशी माझी इच्छा आहे. ”

त्या लहानशा शहरांत बातमी वेगानं पसरली. दाराच्या फटीतून दबक्या आवाजांत, नेत्रपल्लवीनं, अर्थपूर्ण दृष्टीनं— “ मेथरला अटक झाली आहे ” —ही बातमी पसरली. लोकांत एक तेजस्वी आनंद चमकूं लागला. लोकांचे लहान लहान थवे जमून आपसात बोलूं लागले. धान्य विकत घ्यायला गेलेले लोक दुकनात पुढं वाकून क्षणमात्र कारकुनाच्या कानाना लागले, व अशा रितीनं बातमी पसरली.

लोक जंगलांत, शहराच्या आसपास डायनामीटच्या शोधात गेले. बर्फात खेळणाऱ्या मुलाना डायनामीट सांपडलं—आता मुलांना सुद्धा सूचना मिळाल्या होत्या. त्यांनी पाकीटं उघडून चॉकोलेट खाऊन टाकलं व डायनामीट बर्फात पुरलं व घरी येऊन. कुठं पुरलंय ते आईबापाना सांगितलं

शहरापासून दूरवर एकाला डायनामीटची नळी सापडली. त्यानं सूचना वाचल्या व स्वतःशी म्हणाला, “ हें चालू आहे की काय कुणास ठाऊक. ” त्यानं नळी बर्फात उभी केली. फ्यूज पेटविली व दूर धावत जाऊन अंक मोजू लागला. पण तो अंक जलद मोजीत होता. अडसष्टाव्या अंकाच्या वेळी स्फोट झाला. “ चालू आहे म्हणजे ! ” असं म्हणून तो लगेच आणखी नळ्या शोधायला गेला.

जणू कांही इशारा दिल्याप्रमाणं लोक घरात गेले, दारं बंद झालीं व रस्ते ओसाड दिसू लागले. खाणीजवळील शिपायानी खाणींत जाणाऱ्या प्रत्येक खाणकामगाराची कसून झडती घेतली, पुनः पुन्हा तपासणी केली, शेवटी शिपाई मेटाकटीस येऊन खाणकामगारांना तोंडास येईल तें बोलू लागले. कामगारांनी त्यांच्याकडे थंडपणानं पाहिलं, पण त्यांच्या नजरेत तेजस्वी आनंदाची प्रखर ज्योत चमकत होती.

मेयरच्या राजवाड्यात, दिवाणखान्यातील टेबल साफ करण्यांत आलं होतं. मेयरच्या बेडरूमपाशी संत्री पहारेकरी उभा होता. कोळशाच्या शेगडी समोर अंनी गुडवे टेंकून विस्तवावर कोळशाचे तुकडे टाकीत होती. तिनं मेयरच्या बेडरूमपाशी उभा असलेल्या शिपायाला दरडावून विचारलं. “ कायरे, मेयरचं तुम्हीं काय करणार आहांत ? ” शिपायानं उत्तर दिलं नाही. बाहेरचं दार उघडलं व दुसरा शिपाई आंत आला त्यानं डॉक्टर विंटरच्या दंडाला धरलं होतं. त्यानं दार बंद केलं व आतील दरवाज्यासमोर उभा राहिला. डॉक्टर विंटर उदगारला. “हेलो, अंनी, मेयरची तब्येत कशी काय आहे ?”

अंनीनं बेडरूमकडे बोट दाखवीत म्हटलं. “ आंत आहेत. ”

“ आजारी नाहीना ? ” डाक्टर विंटरनं प्रश्न केला.

“ नाही. तसं काही दिसलं नाही. ” अंनी म्हणाली. “ तुम्ही इथं आहांत हें त्यांना सांगतां येतं का पाहते. “ ती शिपायाजवळ जाऊन हुकमी आवाजांत म्हणाली. ” आत जाऊन मेयरसाहेबाना साग, डॉक्टर विंटर आले आहेत. ऐकू आलं की नाही ? ”

शिपायानं उत्तर दिलं नाही की जागचा हालला नाही, पण त्याच्या मागचं दार उघडलं गेलं व मेयर दारान उभा राहिला. त्यानं शिपायाकडे लक्ष न देतां त्याला बाजूला सारून खोलीत पाऊल टाकलं. क्षणभर शिपायाला वाटलं की मेयरला मागं ओढून न्यावं, पण नंतर तो आपल्या जागेवर येऊन उभा राहिला. आर्डन म्हणाला. “ थंयू अंनी. फार दूर जाऊं नको समजलं. मला तुम्ही जरूरी लागेल. ”

अंनी म्हणाली. “ नाही, मी जाणार नाही. मादाम ठीक आहे ? ”

“ ती वेणी घालते आहे. अंनी तिला भेटायचंय तुला ? ”

“ होय. ” म्हणून अंनीसुद्धां शिपायापुढून बेडरूममध्ये गेली व तिनं दार लावून घेतलं. आर्डननं विचारलं. “ डॉक्टर, तुला काही हवंय का ? ”

विंटर उपरोधिकपणं स्मित करीत व शिपायाकडे बोट दाखवीत म्हणाला. “ मला वाटतं, मला अटक करण्यात आली आहे. हा माझा मित्र मला इथं घेऊन आला. ”

ऑर्डन म्हणाला. “ मला वाटतं अटक केव्हातरी होणारच होती. आतां काय करणार आहेत कुणास ठाऊक ? ” दोघंजण एकमेकांच्या तोडाकडे कितीतरी वेळ पहात होते. दुसऱ्याच्या मनांत काय विचार चालले आहेत हें एकमेकांना कळत होतं.

आपण इतका वेळ बोलत असून तेंच पुढं चालवीत आहोंत अशा तऱ्हेनें ऑर्डन म्हणाला. “ माझ्या जरी मनांत आलं असतं, तरी मला तें थाबविता येणं शक्य नव्हतं, ठाऊक आहे तुला ? ”

“ मला ठाऊक आहे, पण त्यांना ठाऊक नाही. ” विंटर म्हणाला. आपल्या मनांतील विचारांना तोंड फोडीत तो म्हणाला. “ हे मोठे वक्तशीर लोक आहेत, पण आता घटका भरत आली आहे. आपला एक पुढारी आहे म्हणून आम्हीसुद्धा तसेंच आहोत असं त्यांना वाटतं. त्याच्यातल्या दहा पुढाऱ्यांची डोकी उडविली की त्याचा नाश ठेवलेला आहे, हें त्यांना कळतं; पण आपण स्वतंत्र लोक आहोत. आमच्यातील प्रत्येक व्यक्तिला डोकं आहे व अडचणीच्या प्रसंगी आमच्यात असंख्य पुढारी निर्माण होतात. ”

ऑर्डननं विंटरच्या खाद्यावर हात ठेवून म्हण्टो. “ थंय यू. मला हें ठाऊक होतं. पण तुझ्या तोंडून हें ऐकताना मला बरं वाटतं. आपले लोक वाकणार नाहीत, नाही ? ” त्यानं विंटरची मुद्रा सूक्ष्मपणं न्याहाळली.

डॉक्टरनं त्याला आश्वासन दिलं. “ कां; नाही ते कधीही शत्रूपुढं मान वाकविणार नाहीत, बाहेरच्या मदतीमुळं ते अधिक प्रबळ होतील.

थोडावेळ खोलीत शातता पसरली. शिपायनं आपला पवित्रा बदल्यानं त्यांना त्याची रायफल बटणावर वाजून आवाज झाला.

ऑर्डन म्हणाला. “ डॉक्टर, आतां मी तुझ्याशीं बोलूं शकतो, बहुतेक पुनः मला बोलायला मिळणार नाही. माझ्या मनांत लहानसहान लज्जास्पद विचार आहेत. ” तो खोकला व त्याची नजर पहारा करणाऱ्या शिपायाकडे वळली, पण शिपायानं आपण कांहींच ऐकलं नाही असं दर्शविलं “ मी माझ्या मरणाचा विचार करीत आहे. त्यांच्या नेहमीच्या खाक्याप्रमाणं, त्यानीं

मला ठार मारलं पाहिजे, तुला ठार मारलं पाहिजे. ” विंटर स्तब्ध होता, ऑर्डिननं विचारलं. “ नाही कां ? ”

“ हं, असं वाटतं मला. ” डॉक्टर मदविलेल्या खुर्चीपाशी गेला व बसणार तोंच वरच उंची आच्छादन त्याला फाटल्यासारख दिसलं, त्यानं खुर्ची थोपटली. जणू कांही थोपटण्यानं ती दुरुस्त होणार होती. खुर्चीच आच्छादन फाटलं असल्याकारणानें पुनः तो हलकेच बसला.

आर्डिन बोल्ड लागला. “ तुला ठाऊक आहे, मी घाबरलोंय, मी निसटून जायचा विचार करतोय, या संकटातून बाहेर पडण्याच्या खटपटीत आहे. मी पळून जायचा विचार करीत आहे. मला जीवदान या अशी विनवणी करण्याचा विचार करतोय पण त्याची मला शरम वाटते. ”

विंटर वर बघून म्हणाला. “ पण तूं विनवणी केली नाहीस ना ? ”

“ नाही. ”

“ आणि करणार नाहीस. ”

आर्डिन घुटमळला. “ नाही मी करणार नाहीं. पण मी त्याचा विचार केला. ”

विंटर हलकेच म्हणाला. “ प्रत्येकजण त्याचा विचार करीत नाहीं हे कशावरून ?

मी त्याचा विचार करीत नाहीं हे कशावरून ? ”

ऑर्डिन म्हणाला. “ त्यांनी तुलासुद्धा का अटक केली, कळत नाहीं. मला वाटतं तुलासुद्धा त्यांना ठार मारावं लागेल. ”

“ मलाही तसे वाटतं. ” विंटर म्हणाला तो आपले आंगठे फिरवीत त्यांच्याकडे पाहून लागला.

“ तुला असं ठाऊक आहे. ” ऑर्डिन थोडा वेळ थांबून म्हणाला. “ डॉक्टर, मी लहानसा माणूस आहे. हें शहर लहान आहे, पण लहान माणसांतसुद्धा अशी कांदी ठिगगी असली पाहिजे की जी भडकून डोव उसळतो. मी घाबरलोंय, कमालीचा घाबरलोंय, प्राण बांचविण्यासाठी काय काय करावं या सगळ्याचा मी विचार केलाय; पण नंतर ते विचार निघून

गेले व आता मधून मधून, माझ्या हृदयांत नवीनच आनंदाची उर्मी उसळते, व मी मोठा अधिक चांगला आहे, असं मला वाटतं. डॉक्टर, मी कसला विचार करित आहे ठाऊक आहे ? ” त्याला विचाराची आठवण होऊन त्याच्या तोडावर स्मित झळकलं. “ आपण शाळेत असतांना ” अँपॅलेजी “ नांवाचा धडा होता आठवतं तुला ? सॅक्रिटिस काय म्हणतो—आठवतं का तुला—” कुणी असं म्हणेल—“ सॅक्रिटिस, अकाली अंत ओढवून आणणाऱ्या मार्गाची, तुला लाज नाही का वाटतं ? ” त्याला मी असं उत्तर देईन; इथं तुझी चुकी होते आहे. चांगल्या माणसानं जगण्याचा वा मरणाचा, तुलनात्मक विचारच करूं नये हें बरं. आपण करतो तें चूक की बरोबर एवढाच विचार करावा ऑर्डन आठवायसाठी थांबला.

डॉक्टर विंटर गंभीरपण ऐकत होता. तो सॅक्रिटिसचं भाषण पुढं पाठ म्हणून दाखवू लागला. “ आपण चांगल्या माणसाप्रमाणं वागत आहों, वाईट माणसाप्रमाणं वागत आहों ”—मला वाटतं तुला भाषण बरोबर आठवत नाही. तू मोठा स्कॅलर नव्हतासच. पाठ म्हणतांनासुद्धा तुझ्या चुका व्हायच्या.

ऑर्डरनं विचारलं “ तुला आठवतं का ? ”

“ हो—” विंटर उत्सुकतेनं म्हणाला. “ मला तें नीट आठवतं. तूं एकादा शब्द किंवा ओळ विसरलास. ती परीक्षेची वेळ होती आणि तूं इतका भावावून गेलास की शर्टचा मागचा भाग विजारीत घालायला विसर-रलाम व तो बाहेर लोंबत होता. ते का हंसत होते हे त्यावेळीं तुला कळलं नाही. ”

ऑर्डन स्वतःशीच हसला व हळूच हात मागं नेऊन, शर्टाची बाजू बाहेर लोंबत आहे की काय हे तो चांचपून पाहू लागला. “ मी सॅक्रिटिस होतो व मी स्कूलबोर्डचा धिक्कार केला. काय धिक्कार केलाय मी ! शुद्ध बाबलत होतो व त्याचे लालभडक झालेले चेहरे मला दिसत होते. ”

विंटर म्हणाला. “ ते हंसू आवरायसाठीं श्वास कोडून बसले होते, कारण तुझा शर्ट मागं लोंबत होता ना ? ”

मेयर ऑर्डन हंसला. “ किती वर्षे झाली बरं या गोष्टीला ? चाळीस ? ”

“ शेचाळीस, ”

बेडरूमच्या दाराजवळचा पहारेकरी हलकेच बाहेरील दारावरच्या पहारेकऱ्यापाशी गेला. ते आपसांत, शाळेतील मुलं कुजबुजतात त्याप्रमाणं बोलत होते.

“ किती वेळ ड्यूटीवर आहेस तू ? ”

“ आख्खी रात्र. माझे डोळेसुद्धा मिटायला लागलेत. ”

“ माझेसुद्धा लागलेत. बरं काल बोटीवर बायको काय म्हणाली ? ”

“ हो. तिनं तुझी आठवण केली. तू जखमी झालास हें तिला कळलं. ती फार पत्र लिहित नाहीं. ”

“ मी बरा आहे म्हणून सांग तिला. ”

“ हो हो—मी. पत्र लिहीन तेव्हां कळवीन मी. ”

मेयरनं डोकं वर करून छताकडे पहात म्हणायला सुरवात केली—

“ मला आठवत नाहीं—सुरवात काय आहे त्याची ? ”

विंटरनं त्याला सुचविलं ”—“ मला देहांत शासन देणाऱ्यांनो—”

कर्नल लॅन्सर सावकाश खोलीत आला. पहारेकरी शिस्तीत उभे राहिले. मेयरचे शब्द ऐकतांच, कर्नल थबकून ऐकू लागला.

ऑर्डन छताकडे पाहून शब्द आठवण्याचा प्रयत्न करू लागला. “ मला देहांत शासन देणाऱ्यांनो, मला असं भाकित करावंसं वाटतं—कारण मी मृत्यूच्या दारांत उभा आहे—नि—अखेरच्या घटकेवेळीं, माणसांच्या तोंडून भविष्यवाणी बाहेर पडते. माझा खून करणारानो, मी असं भाकित करतो कीं माझ्या मृत्यूनंतर लगेच—”

विंटर उठून म्हणाला. “ प्रयाणानंतर. ”

ऑर्डननं विचारलं. “ काय ? ”

विंटर म्हणाला “ भाषणांत—प्रयाण. हा शब्द आहे, मृत्यु नाहीं. मागं तूं हीच चूक केलीस. शेचाळीस वर्षांपूर्वी तूं नेमकी हीच चूक केलीस. ”

“ नाहीं, ” मृत्यु हाच शब्द आहे. ऑर्डननं वळून पाहिलं तों कर्नल लॅन्सर त्यांच्याकडे पहात होता. ऑर्डननं विचारलं. “ मृत्यु नाहीं का ? ”

कर्नल लॅन्सर उद्गारला. “ प्रयाण. ” माझ्या प्रयाणानंतर लगेच—
असं आहे ” विंटर म्हणाला. “ पंहा, एका विरुद्ध आम्ही दोघे आहोंत. मूळ
शब्द प्रयाण आहे. पूर्वी तूं हीच चूक केलीस. ”

नंतर ऑर्डेननं समोर पाहिलं. त्याला समोरचं कांहीएक दिसत नसून
तो भाषण आठवत होता. “ माझा खून करणाऱ्यांनीं, मी भाकित करतों
कीं माझ्या-प्रयाणानंतर लगेच, तुम्हांला, मला दिलीत त्याहीपेक्षां घोरतम
शिक्षा खात्रीन भोभावी लागेल. ”

विंटरन त्याला उत्साह देण्यासाठी मान हलविली, कर्नल लॅन्सर
मान हलवून त्याला जणू आठवायला मदत करीत होता.

ऑर्डेन पुढं बोलू लागला. “ आपल्या कृत्यांचा पाढा वाचायला
नको. तुमच्यावर आरोप करणाराच्या तडाख्यांतून सुटावं म्हणून तुम्ही मला
ठार करीत आहा !— ”

लेफ्टनंट प्रॅकल घाईघाईनं आंत येऊन म्हणतो. “ कर्नल लॅन्सर ! ”

कर्नल लॅन्सरनं दटावलं. “ शुः शुः ” व त्याला थाबविण्यासाठीं
हात वर केला.

ऑर्डेन हलक्या आवाजांत बोलू लागला. “ पण तुम्हाला वाटतं तसं
घडणार नाही, तर त्यापेक्षां अगदीं निराळंच घडेल. ” त्याचा आवाज
चढला. “ मी असं सांगतो कीं आजच्यापेक्षां अधिकजण तुमच्यावर आरोप
करतील— ” भाषण करतांना हातवारे करावे त्याप्रमाणं करून तो पुढं
म्हणाला. —“ अजूनपर्यंत, ज्या आरोप करणारांना मी ताब्यात ठेवलं
आहे असे पुढं येतील. आणि ते वयानं तरुण असल्यामुळं तुम्हाला दयाभाया
दाखावेणार नाहीत, आणि मग त्याची तुम्हाला अधिक चीड येईल. ”
ऑर्डेन आठवायचा प्रयत्न करू लागला.

लेफ्टनंट प्रॅकल म्हणाला. “ कर्नल लॅन्सर, आम्हाला डायनामीट-
जवळ असलेलीं माणसं सांपडली आहेत. ”

लॅन्सरनं पुनः त्याला गप्प केलं.

ऑर्डेन बोलू लागला. “ तुम्हांला जर असं वाटत असेल कीं आपण
लोकांना ठार मारून आपल्या दुष्कृत्यावर कुणाला टीका करूं देणार नाहीं

तर तो तुमचा भ्रम आहे. ” त्यानं आठवण्याचा खूप प्रयत्न केला, छताकडे पाहिलं लज्जेने व हंसून म्हणाला. “ एवढंच मला आठवतं. बाकीचं मी विसरून गेलोंय. ”

“ शेंचाळीस वर्षांनंतर एवढं तुझ्या लक्षांत राहीलं हें फारच छान आहे. शेंचाळीस वर्षांपूर्वी काहीं तू तें भाषण बिनचूक म्हणत नव्हतास. ”

प्रेकल मध्येच म्हणाला. “ कर्नल लॅन्सर, त्यांच्यापाशी डायनामीट आहे. ”

“ तू त्यांना पकडलं कां ? ”

“ होय. कॅप्टन लॉफ्ट आणि— ”

लॅन्सर म्हणाला. “ कॅप्टन लॉफ्टला साग की त्याच्यावर पहारा ठेवा. ”— पुढं होऊन तो ऑर्डनला म्हणाला. “ ऑर्डन या गोष्टी थांबल्या पाहिजेत. ”

मेयर निराशेने हंसून म्हणाला. “ सर, त्या थांबू शकत नाहीत. ”

लॅन्सर कठोरपणं म्हणाला. “ इथल्या लोकांच्या चांगल्या वर्तणुकासाठी म्हणून मी तुला ओलिस ठेवून घेतलं हा माझा हुकूम आहे. ”

“ पण त्यानं हें थांबणार नाही. ” मेयर म्हणाला. “ तुम्हांला असं कळत नाही की मी जर लोकांच्या मार्गांत आलो, तर माझ्याशिवाय ते काम चालवतील. ”

लॅन्सरनं विचारलं. “ तुला खरं काय वाटत तें मला साग. समजा, लोकांना असं कळलं, की आपण जर फ्यूज पेटवला तर मेयरला गोळी घातली जाईल—अशोवेळीं ते काय करतील ? ”

मेयरनं नैराश्यानं डॉक्टर विंटरकडे पाहिलं. इतक्यांत बेडरूमचं दार उघडून मादाम आली. तिच्या हातात, मेयरच्या स्थानाचं चिन्ह सोन्याची सांखळी होती. “ हें विसरलास तू. ” ती म्हणाली.

मेयरनं विचारलं. “ काय ? ह—हं. ” असं म्हणून त्यानं मान वांकविली; मादामनं सांखळी त्यांच्या गळ्यात घातली “ थॅक यू डिअर. ” तो म्हणाला.

मादामनं कुरकुर केली. “ नेहमीच तू विसरतोस. ”

मेयरनं हातातील सोन्याच्या सांखळीच्या टोंकाकडे पाहिलं. त्यावर मेयरच्या अधिकाराचं चिन्ह कोरलं होतं. लॅन्सरनं पुन्हा विचारलं, “ लोक काय करतील ? ”

“ मला माहीत नाही. मला वाटतं ते फ्यूज पेटवतील. ”

“ समजा, पेटवू नका म्हणून तू सांगितलं तर ? ”

विंटर म्हणाला. “ कर्नल लॅन्सर, आज सकाळी एक लहान मुलगा बर्फाचा माणूस बनवित होता तुमचे तिघे धडधाकट शिपाई, तो आपल्या पुढाऱ्याचा पुतळा बनवितो की काय हे पहात होते. त्यानं हुबेहूब तुमच्या सारख्या (हिटलर सारखा) पुतळा तयार केला पण शिपायांनी तो मोडून टाकला. ”

लॅन्सरनं डॉक्टरच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलं. “ समजा असं करू नका म्हणून तुम्ही सांगितलं तर ? ”

ऑर्डन जणू अर्धवट झोपेतच अमत्यासारखा वाटला. त्यानं डोळे मिटून विचार करण्याचा प्रयत्न केला तो म्हणाला “ सर, मी कांही मोठा शूर माणूस नाही. मला वाटतं कांही झालं तरी ते फ्यूज पेटवतील. ” तो अडखळत म्हणाला. “ ते पेटवतील अशी माझी अपेक्षा आहे, पण मी जर त्यांना नको म्हणून सांगितलं, तर त्यांना वाईट वाटेल. ”

मादामनं विचारलं. “ काय चाललय् हे सगळे ? ”

“ क्षणभर शांत रहा—” मेयर हलकेच म्हणाला.

“ पण ते पेटवतील असं तुला वाटतं ? ” लॅन्सरनं पुनः खोंचून विचारलं.

मेयर अभिमानानं म्हणाला. “ होय. ते पेटवतील. जगण किंवा मरण हे माझ्या हातात नाही. पण, सर कसं वागायचं हे माझ्या हाती आहे. मी जर त्यांना सांगितलं, लढू नका, ” “ तर त्यांना आनंद होईल, व फारसा शूर नसलेल्या माझ्यानं, त्यांना थोडंसं आणखी शूर केल्यासारखं होईल. ” तो हंसून म्हणाला. “ हे करणं अगदी सोपं आहे. कारण कांही झालं तर माझं मरण टळत नाही. ”

लॅन्सर म्हणाला. “ तू जर ” पेटवा “ म्हणून सांगितलंस तर आम्हीं त्यांना असं सांगू की तू ” नको “ म्हणालास. तू जीवदानाची याचना केलीस असं आम्हीं त्यांना सांगू शकू. ”

डॉक्टर विंटर रागावून म्हणाला. “ त्यांना कळेल. तुम्हीं गुप्त गोष्टी ठेवू शकत नाही. तुमचाच एक शिपाई, एका रात्री म्हणायला लागला की, ” माशांनी चिकट कागद (त्यांना पकडायसाठी ठेवलेला) जिकलाय. “ आतां त्यांचे हे शब्द तमाम देशाला ठाऊक झाले आहेत. त्यांनी त्यांच्यावर एक गाणं रचलंय. माशांनी चिकट कागद जिकलाय. कर्नल तुम्हीं गुप्त गोष्टी राखू शकत नाही. ”

खाणीच्या बाजूने शिटीचा कर्कश आवाज येऊं लागला. वाऱ्याच्या झुळकीसरशी कोरड्या बर्फाचे तुकडे खिडक्यावर उधळले.

ऑर्डननं सांखळीवरचं सोनेरी चिन्ह हाताळलं. तो सावकाशपणं म्हणाला “ सर कांही झालं तर आतां कांही बदलणार नाही. तुमचा नाश करून तुम्हांला हांकलून देण्यात येईल. ” त्याचा आवाज अगदी मंद झाला होता. “ सर, जनतेला आपण जिकलं गेलेलं सहन होत नाही, व त्यामुळं **जनता अजिंक्य राहील.** ” स्वतंत्र माणसं युद्ध सुरू करू शकत नाहीत पण एकदां युद्ध सुरू झालं की त्यांचा पराभव झाला तरी ते झुंजत राहतील. पुढाऱ्याचे अनुयायी, माणसांचे कळप-या गोष्टी करू शकत नाही, आणि म्हणूनच असली कळप-वृत्तीचीं माणसं लढाया जिकतात, पण स्वतंत्र माणसं युद्ध जिकतात. सर हें खरं आहे याचा तुम्हांला अनुभव येईल. ”

लॅन्सर ताठ उभा होता. “ माझा हुकूम स्पष्ट आहे. ” अकरा वाजेपर्यंत वेळ देण्यांत आली होती. मी ओलिस ठेवून घेतलेत, जर कां अत्याचार झाला, तर त्यांचा शिरच्छेद करण्यांत येईल. ”

डॉक्टर विंटर कर्नलला म्हणाला. “ पण आपले हुकूम कुचकामाचे आहेत हें कळूनसुद्धां तुम्ही हुकूम सोडला. ’

लॅन्सरची मुद्रा उग्र दिसू लागली. “ कांही हुकूम असला तरी तो मी पाळणारच. पण तुमच्या एका जाहिरनाम्यानें अनेकांचे प्राण वांचतील. ”

मादामनं काकुळतीनं विचारलं. “ ही काय निरर्थक गडबड चालली आहे तुमची, मला तरी कळू या ! ”

“ निरर्थकच बडबड आहे ही. ”

“ पण ते मेयरला पकडू शकत नाहीं. तिनं त्याला समजावलं.

ऑर्डन तिच्याकडे पाहून हंसला मात्र. “ नाही. ते मेयरला पकडू शकत नाहीं. मेयर ही स्वतंत्र लोकांची कल्पना आहे. तिला अटकावतां येणार नाही

दूरवर स्फोट झाल्याचा आवाज ऐकू आला. त्याचा प्रतिध्वनी टेकड्यावर आदळला व ऐकू आला. कोळशाच्या खाणीतील शिटी कर्कशपण किचाळत होती. क्षणभर ऑर्डन गंभीर होऊन उभा राहिला व नंतर त्यानं स्मित केलं दुसऱ्या स्फोटाचा आवाज ऐकू आला—हा आवाज मधापेक्षा बराच मोठा व जवळून आला होता. पुनः त्याचा प्रतिध्वनी डोंगरावर आदळून परत फिरला. ऑर्डननं घड्याळाकडे पाहिलं, व नंतर घड्याळ नि साखळी काढून डॉक्टर विंटरच्या हातांत दिली. “ कायरे ते माशाचं गाणं काय म्हणत होतास ? ” माशानी चिकट कागद जिकलाय. ” विंटर म्हणाला.

ऑर्डननं हांक मारली. “ अॅनी ! लगेच बेडरूमचं दार उघडलं. मेयरनं विचारलं. “ काय ग तूं चोरून ऐकत होतीस वाटतं ? ” “ यस सर ” अॅनी गुटमळत म्हणाली.

इतक्यांत आणखी एका स्फोटाचा आवाज ऐकू आला. लांकूड पिंजल्याचा, कांचा खळकन् फुटल्याचा आवाज मागोमाग आला व पहारेकऱ्यांच्या मागचं दार एकदम उघडलं, मेयर म्हणाला. “ अॅनी, मादामला हवी आहेस—तिला तुझी जरूरी आहे तोपर्यंत तिच्या जवळ रहा. तिला एकटी सोडू नको. ” त्यानं मादामभोंवतीं हात घालून, तिला जवळ ओढलं व तिच्या कपाळाचं चुंबन घेतलं नंतर सावकाश पावलांनी, लेण्टनं प्रॅकल उभा असलेल्या दाराकडे तो गेला. दारांत उभं राहून, वळून तो डॉक्टर विंटरला म्हणाला. “ क्रितो, मी अँस्क्विलपियसला एक कोंबडा द्यायचा

नवस केला आहे व तो फेडायचा राहिलाय ” तो मृदुस्वरात म्हणाला.

“ नवस फेडायची तुला आठवण राहिल ना ? ”

विंटरनं उत्तर देण्यापूर्वी क्षणभर डोळे मिटून घेतले व नंतर म्हणाला.

“ नवस फेडला जाईल. ”

ऑर्डन आनंदून म्हणाला. “ ते मी विसरलों नाही. तेवढ मला अचूक आठवलं ” त्यानं प्रॅकलच्या खाद्यावर आपन्ना हात ठेवला, लफटनटनं आपलं आंग चोरल.

विंटर सावकाश मान हालवीत म्हणाला. “ होय तुला आठवलं. ऋण फेडलं जाईल. ! ”

